Pamäť národa 3/2010

Pamäť národa

Vydáva Ústav pamäti národa

roč. VI, 3/2010 • 2,66 €

nacizmus a komunizmus vo svojej epoche

Proces s gardistami
Dráma kolektivizácie
Karibská kríza v hláseniach ŠtB

Ústav pamäti národa

Fotografia na obálke:
Momentka z procesu s členmi POHG v Banskej Bystrici v roku 1958. Ľudovít Laco (vľavo) počas konfrontácie so svedkom Jozefom Polákom. Zdroj: Archív Múzea SNP

Pamäť národa
03/2010

Redakcia

Šéfredaktor
PhDr. Tomáš Klubert, PhD.

Redaktori
Mgr. Branislav Kinčok
Mgr. Jerguš Sivoš
PhDr. Peter Sokolovič, PhD.

Adresa
Ústav pamäti národa
Námestie slobody 6
817 83 Bratislava 15
E-mail: redakcia@upn.gov.sk
www.upn.gov.sk

Redakčná rada

Predseda Redakčnej rady
Prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.

Členovia Redakčnej rady
PhDr. Igor Baka, PhD.
Doc. ThDr. Jozef Haľko, PhD.
Prof. Dr. phil. Emília Hrabovec
Beáta Katrebová Blehová, PhD.
Doc. PhDr. Milan Katuninec, PhD.
Mgr. Norbert Kmeť, CSc.
PhDr. Mgr. Peter Mulík, PhD.
PhDr. Michal Pehr, PhD.
Doc. PaedDr. Martin Pekár, PhD.
Ivan A. Petranský, PhD.
Mgr. Ondrej Podolec, PhD.
PhDr. Radoslav Ragač, PhD.
Doc. PhDr. Michal Šmigeľ, PhD.
Prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD.

Jazyková úprava
Zora Vanovičová

© Ústav pamäti národa
Všetky práva vyhradené

Objednávky časopisu zasielajte na adresu redakcie.
Ročné predplatné 8.30 €

Sadzba
Gabriela Smolíková

Tlač
Robert Jurových, Nikara

Evidenčné číslo
EV 3973/10
ISSN 1336-6297

Na úvod

Ako povedal klasik, aj melanchólia jesene má svoje čaro. Nepochybne bolo tomu tak aj v prvú povojnovú jeseň roku 1945, teda šesťdesiatpäť rokov dozadu. V zmýšľaní ľudí však v tomto období bola krása ročného obdobia zrejme vedľajším, ak nie posledným objektom vnemu. Slovensko sa v skutočnosti spamätávalo z desivého obdobia prechodu frontu a vojnového besnenia bojujúcich strán. Krajina zmietaná v turbulenciách prvých povojnových mesiacov a hromadných migračných pohybov obyvateľstva sa len postupne a iba malými krôčikmi dostávala zo stavu označovaného za povojnovú psychózu.

Nebolo to ľahké obdobie a situácia sa vskutku normalizovala zďaleka nie podľa očakávaní. Povojnová obnova republiky a návrat do konsolidovaných pomerov boli konfrontované s mnohými životne dôležitými problémami vnútropolitického a spoločenského rázu – vzmáhajúca sa rivalita na domácej politickej scéne, pokusy o potrestanie osôb a skupín obyvateľstva považovaných za podporovateľov a prisluhovačov minulého ľudáckeho režimu – v dobovej terminológii „fašistov, zradcov a kolaborantov", obnova vojnou zničenej infraštruktúry a bytových fondov, obrovské ťažkosti spojené so zásobovaním a zabezpečovaním základných životných potrieb a pod. Obyvateľstvo sa tak neraz dostávalo do konfliktu s administratívnym aparátom, medziľudské vzťahy sa riešili na úkor zabezpečenia materiálnych potrieb a prežitia, typickým sa stávalo udavačstvo, prekvitalo pašeráctvo, stupňovala sa kriminalita, dochádzalo k prejavom banditizmu, rozmáhal sa čierny obchod. Realitou obdobia sa stali aj protižidovské prejavy (ako sa ukazuje, súcit s utrpením Židov počas vojny sa veľmi rýchlo pominul a v tomto zložitom spoločensko-psychologickom období sa stali ďalším terčom útokov, podobne ako Nemci a Maďari) – vzplanul antisemitizmus v jeho povojnovej (ľudovej) podobe.

Hoci k protižidovským demonštráciám dochádzalo už v letných mesiacoch roku 1945 na východe Slovenska (v Prešove, Michalovciach, Humennom), kulminačne sa však prejavil v uvedenom roku práve na jeseň (24. septembra) v Topoľčanoch a v jeho okolí, kde došlo k masovejšej protižidovskej demonštrácii a výtržnostiam, označovaným aj ako pogrom. Nebola však ani

prvou, ani poslednou udalosťou tohto druhu a zamerania na území povojnového Slovenska (ba ani v stredoeurópskom priestore tomu nebolo inak). V súčasnosti už máme poznatky aj o ďalších antisemitských prejavoch – z najznámejších je možné uviesť decembrové (roku 1945) vraždy Židov v niektorých obciach Sninského okresu (pripísané na účet tzv. banderovcom) alebo dlho utajované protižidovské výtržnosti v Bratislave v auguste 1946 a v auguste 1948 (obidve v režii odbojárov – bývalých partizánov zo SNP). Topoľčany sa však stali symbolom etnickej neznášanlivosti doby a v širšom kontexte znamenali postupnú emigrácii Židov zo Slovenska (samozrejme, pod vplyvom viacerých faktorov) v nasledujúcich rokoch. Stali sa ďalším etnikom odchádzajúcim takpovediac z demokratickej multikulturality republiky v období budovania etnicky homogénneho štátu Čechov a Slovákov a celospoločensky akceptovaného procesu eliminácie národnostných menšín v krajine. Zaradili sa medzi etniká vyháňané z krajiny, Nemcov, Maďarov, a tiež Rusínov, neskoršie presídľovaných do ZSSR, a repatriovaných Poliakov. Ich prevažne nedobrovoľný odchod bol a zostane „jesenným obdobím" národných dejín.

Zamýšľajúc sa nad obdobím prvých povojnových rokov (1945 – 1948) – tohto krátkeho, ale nepochybne dynamického a zložitého obdobia, a tiež z viacerých hľadísk komplikovanými pomermi na Slovensku, chtiac-nechtiac prepadávajú vnemy „jesennému cneniu". Ich podstata vyviera predovšetkým z poňatia rozmeru spoločenskej ujmy (a to nielen v rovine etnicko-kultúrnej diverzity Slovenska) a dopadov na ďalší vývoj krajiny.

Čitateľovi tohto časopisu však v nijakom prípade neprajem, aby prepadol už spomínanej melanchólii, práve naopak – aby sa nasledujúce stránky stali spríjemnením jesenného obdobia a obohatili jeho rozhľad i vedomosti v pomerne komplikovanom, ale zároveň poučnom procese nazývanom dejinami. V ňom bolo, je a rozhodne aj bude nad čím premýšľať.

Michal Šmigeľ

Obsah

Štúdie

Ján Mitáč
Strana Slovenskej národnej jednoty na okupovanom území južného Slovenska v rokoch 1941 – 1944 **4)**

Peter Sokolovič
Proces s členmi Pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy v roku 1958 **19)**

Jerguš Sivoš – Branislav Kinčok
Organizačná štruktúra a personálne obsadenie Krajskej správy ministerstva vnútra Bratislava v rokoch 1954 – 1966 **39)**

Dokumenty

Tomáš Klubert
Situačná správa o protižidovských násilnostiach v Topoľčanoch **53)**

Martina Fiamová
Kritické obdobie v kolektivizácii vidieka – dramatické udalosti roka 1953 v Prešovskom kraji na príklade obce Kelča **57)**

Branislav Kinčok
Karibská (kubánska) kríza a Slovensko v dokumentoch bratislavskej ŠtB **65)**

Predstavujeme

Martin Lacko
Imrich Močko – Moje roky v Národnej bezpečnosti **74)**

Kariéry v službách ŠtB

Pavol Pytlík
Imrich Velický, Michal Kolbasa **82)**

Apendix

Ľubomír Ďurina, Martin Lacko
Medzi Slovákmi v Poľsku **86)**

Peter Balun
Na škole pripravili nezvyčajnú výstavu o dejinách Československa **88)**

Martin Lacko
Hajko, J.: Nezrelá republika. Slovensko v rokoch 1939 – 1945 **89)**

Martina Fiamová
Bauer, J.: Úvahy o holokaustu **93)**

Peter Jašek
Sedláček, T. – Plachý, J.: Vydržet! Paměti generála Tomáše Sedláčka **94)**

Strana Slovenskej národnej jednoty na okupovanom území južného Slovenska v rokoch 1941 – 1944

Mgr. Ján Mitáč
(1983), absolvent Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, študijný odbor história – náuka o spoločnosti. Pracuje v Ústave pamäti národa

Slováci z južného Slovenska sa po Viedenskej arbitráži (2. november 1938) dostali do veľmi ťažkej situácie. Práva a slobody, ktoré mali garantované v Československu, im boli jednoducho odňaté. Hlavnou príčinou bola politika Maďarska, ktorá predpokladala, že týmto spôsobom postupne Slovákov z bývalej Československej republiky (ČSR) asimiluje, ako to realizovala aj v prípade Slovákov, ktorí ostali v Maďarsku po roku 1918. Podľa toho postupovali aj vojenské orgány a žandárstvo pri obsadzovaní územia južného Slovenska. Na každodennom poriadku bolo násilie páchané na kolonistoch alebo starousadlíkoch. Okrem toho sa zhoršila aj sociálna a ekonomická situácia. Dochádzalo k zatváraniu slovenských škôl a vypovedaniu učiteľov, ale aj ostatných občanov z radov inteligencie napriek tomu, že zo strany československých úradov ich uisťovali, že sa im nič nestane.[1]

Po skončení vojenskej okupácie Slováci očakávali, že sa situácia upokojí, budú môcť nerušene žiť v novom štáte a politicky sa organizovať. Počas vojenskej okupácie však boli zrušené všetky československé politické strany okrem Zjednotenej maďarskej strany (ZMS) a Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSĽS). HSĽS síce formálne fungovala, ale nevyvíjala nijakú činnosť, a to najmä kvôli tomu, že organizačná štruktúra strany z veľkej časti zanikla.[2]

Politické organizovanie Slovákov na území južného Slovenska sa začalo rozvíjať v decembri 1938 a v januári 1939. Na čele tohto hnutia stál Ľudovít Obtulovič, novozámocký advokát. V januári 1939 viedol päťčlennú delegáciu k predsedovi vlády Bélovi Imrédymu, a potom 22. januára zvolal do Nových Zámkov schôdzu delegátov. Na tomto zasadnutí sa dohodli, že 12. februára zvolajú kongres do Nových Zámkov, na ktorom sa malo zúčastniť 10 000 – 15 000 Slovákov. Tu sa malo ohlásiť vytvorenie Slovenskej ľudovej strany ako právneho nástupcu HSĽS a zverejniť memorandum, ktoré pošlú maďarskej vláde.[3] Maďarská vláda napokon na nátlak vojenských kruhov tento kongres nepovolila. Naopak, v Košiciach zatkla tajomníka Ladislava Vojáčka[4] a po zbití pri policajnom výsluchu sa musel zriecť svojej funkcie a odísť na Slovensko. Dr. Ľudovít Obtulovič a Imrich Kosec v lete roku 1939 boli prinútení opustiť Maďarsko a vrátili sa na Slovensko. Podobný osud postihol aj predstaviteľov strany v Leviciach a inde na okupovanom území.[5]

Jediným viditeľným úspechom, ktorý dosiahli zástupcovia slovenskej menšiny, bolo založenie politického týždenníka *Slovenská jednota* (SJ). Ani cesta k slovenskému časopisu nebola jednoduchá. Maďarská vláda odďaľovala povolenie na vydávanie týždenníka, ale keďže slovenská vláda viackrát zasiahla proti maďarskej tlači na Slovensku, napokon bolo povolenie vydané.[6] Žiadosť o schválenie podali farár Ľudovít Žák a Jozef Kelemen, správ-

1 Slovensko-maďarským vzťahom a okupácii južného Slovenska sa venovali a venujú najmä títo autori: ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: *Podoby československo-maďarského vzťahu 1938 – 1949. (Východiská, problémy a medzinárodné súvislosti.)* Bratislava 1992; BOBÁK, J.: *Slováci v Maďarsku (1918 – 1945.)* Bratislava 1998; DEÁK, L.: *Viedenská arbitráž – „Mníchov pre Slovensko".* Bratislava 1998; DEÁK, L. (zost): *Malá vojna (Vojenský konflikt medzi Maďarskom a Slovenskom v marci 1939).* Bratislava 1993; DEÁK, L. (zost.): *Viedenská arbitráž 2. novembra 1938. Dokumenty I. – III.* Martin 2002 – 2005; HETÉNYI, M.: *Slovensko–maďarské pomedzie v rokoch 1938 – 1945.* Nitra 2008; KOLLAI, I. (zost.): *Rozštiepená minulosť. Kapitoly z histórie Slovákov a Maďarov.* Budapešť 2008; TILKOVSZKY, L.: *Južné Slovensko v rokoch 1938 – 1945.* Bratislava 1972; VIETOR, M.: *Dejiny okupácie južného Slovenska.* Bratislava 1968.

2 VIETOR, M.: *Dejiny okupácie južného Slovenska*, strana (s.) 60.

3 TILKOVSZKY, L.: *Južné Slovensko v rokoch 1938 – 1945*, s. 145-146.

4 Emanuel Böhm vo svojich spomienkach opisuje neľudské zaobchádzanie s Ladislavom Vojáčkom, ktorého týrali nielen psychicky, ale aj fyzicky. BÖHM, E.: *V šesťročnom zajatí (Spomienky na roky 1938 – 1945).* Martin 1994, s. 99 – 102.

5 POTEMRA, M.: Politický život Slovákov na južnom Slovensku v rokoch 1938 – 1945. In: BALÁŽOVÁ, E. – GRÁCOVÁ, G. (zost.): *Slováci v Maďarsku.* Bratislava 1994, s. 160.

6 POTEMRA, M.: *Kultúrny život Slovákov na južnom Slovensku v rokoch 1938 – 1945.* Košice 1993, s. 24.

ca ľudovej školy, obaja z Komjatic. Menovaní sa zaviazali účinkovať v duchu lojality voči maďarskému štátu a maďarsko-slovenskej spolupráce. Novozámocký župan Viliam Jaross odporúčal žiadosť kladne vybaviť, považoval Žáka a Kelemena za *„spoľahlivých z maďarského hľadiska“*.[7] Tlačové oddelenie ministerského predsedníctva vydalo povolenie 5. júna 1939 s tým, že časopis mohol vychádzať v Nových Zámkoch[8] raz do týždňa (sobota) na ôsmich stranách.[9]

Hlavným činiteľom v redakcii sa na začiatku stal Imrich Kosec, ktorý však onedlho musel odísť na Slovensko. Po jeho odchode vnútornú redakčnú prácu prevzali profesori slovenského gymnázia v Šuranoch, Štefan Buran, Karol Markovič, Ján Dobrovodský, pod vedením riaditeľa gymnázia Dr. Jozefa Hudeca. Ten požíval značnú dôveru maďarskej vlády a často pôsobil podľa jej usmernenia, čo viedlo k tomu, že SJ postupne strácala svoju národnú priebojnosť. Po vypuknutí 2. svetovej vojny maďarská vláda vykonala reštrikčné opatrenia proti tlači vo všeobecnosti a proti SJ osobitne obmedzením jej rozsahu na štyri strany, obmedzovala sa tematika a do redakčnej práce zasahovala nežiaducim spôsobom vnútorná i vonkajšia cenzúra.[10]

Keďže založenie politickej strany ako reprezentantky Slovákov sa nevydarilo, SJ začala slúžiť ako orgán, ktorý mal verejne obhajovať práva slovenskej menšiny v Maďarsku. Už v prvom čísle, ktoré vyšlo 24. júna 1939, bol uverejnený úvodník s názvom Náš nástup. V ňom autori kritizovali neumožnenie založiť politickú stranu Slovákov: *„Prvou našou baštou mala byť jediná a jednotná politická strana, spojujúca celú Slovač bez rozdielu stavu a vierovyznania.* (...) *Takto nadchnutí prvým úspechom rozhodli sme sa na deň 12. februára zvolať prvý slovenský kongres.* (...) *Ku kongresu samému však nedošlo z príčin slovenskej verejnosti známych. Prvý mráz na sľubný výhonok mnohých našich ľudí znechutil a bolo mnoho aj tých, ktorí zapochybovali o účelnosti nášho podujatia.*“ Takisto vyslovili sympatie k vzniknutému Slovenskému štátu a deklarovali svoju lojalitu voči Maďarsku: *„Naším bratom na severe prajeme mnoho úspechu k výstavbe nového vlastného štátu. Ich budovateľská činnosť má presvedčiť celý civilizovaný svet o konštruktívnom charaktere slovenského národa a nech sú si vedomí, že ich skutky a činy sleduje priateľ i nepriateľ slovenského národa a zeme.* (...) *My v ničom nechceme ohroziť maďarské národné záujmy a žiaden z nás, ktorí stojíme u kolísky tohto nášho časopisu, nemá v duši protimaďarské zaujatie. Je síce pravdou, že svojej slovenskosti sa nevzdáme, ale vernosť k nášmu národu nevylučuje vernosť k štátu.*“[11]

SLOVENSKÁ JEDNOTA

POLITICKÝ TÝŽDENNÍK

Náš nástup!

Maďari a Slováci

(Apel na rozum a srdce Maďarov)

Titulná strana týždenníka Slovenská jednota z 24. júna 1939

7 VIETOR, M.: *Dejiny okupácie*, s. 100.

8 Postupne sa vytvorili filiálne redakcie: v Békešskej Čabe, redaktor Andrej Kerepecký a Ján Sekerka; v Košiciach, redaktor Dr. Emanuel Böhm, krátko nato Ladislav Saučin a neskôr Július Groboň; v Lučenci, redaktor Artur Lipták; v Petrovci, redaktor Štefan Labát; v Pivnici, redaktor Ján Žihlavský; v Sobranciach redaktor Štefan Blaško a Juraj Polák. BÖHM, E.: *V šesťročnom zajatí*, s. 144.

9 Slovenský národný archív Bratislava (SNA), fond (f.) Strana slovenskej národnej jednoty (SSNJ), škatuľa (šk.) 9, inventárne číslo (inv. č.) 37, signatúra (sign.) Redakcia Slovenskej jednoty - povolenie na vydávanie, rozširovanie poštou, dokument číslo (dok. č.) 1/39.

10 POTEMRA, M.: *Kultúrny život Slovákov*, s. 25-26.

11 *Slovenská jednota*, 24. 6. 1939, s. 1.

M. KIR. MINISZTERELNÖK.

5657 /193 9.

M. E. III.

Engedélyokirat

Nagyméltóságú
Nagyságos
Méltóságos
Tekintetes

ZSÁK LAJOS
esperes-plébános, úrnak úrnőnek

KOMJÁT.

Nyitra-Pozony vm.

Az 1938 : XVIII. t.-c. 9. §-a, illetve a 4.950/1938. M. E. számu rendelet 1. §-a alapján megengedem t. Czimnek, hogy időszaki lapot alapithasson.

Az alapitandó időszaki lapot adatai a következők:

cime: "SLOVENSKA JEDNOTA"

esetleges alcime: –

a kiadó neve: Zsák Lajos

„ lakóhelye: Komját

a felelős szerkesztő neve: Kelemen József

„ „ lakóhelye: Komját

tartalom szerinti jellege: politikai

megjelenésének helye: Érsekujvár

a terjesztés megindításának helye: Érsekujvár

a megjelenés időszakai, napja és napszaka: hetenként egyszer, minden szombaton reggel

egy-egy lapszám centiméterekben meghatározott oldalméretei: 42 x 32 cm

egy-egy lapszámnak oldalterjedelme: 8 oldal

az előállításra felhasználható papir megjelölése: ives nyomópapir

az előállitás módja: magasnyomás

Ez az engedély nem mentesit az 1914 : XIV. t.-c. 16. §-ában meghatározott és az illetékes törvényhatóság első tisztviselőjénél megteendő bejelentési kötelezettség alól.

Budapest, 1939. évi junius hó 5. napján.

Povolenie na vydávanie Slovenskej jednoty. Zdroj: SNA

Na stranách SJ sa objavovali články, ktoré kritizovali maďarské štátne orgány za ich prechmaty, a to najmä v otázke slovenských škôl,[12] používania slovenského jazyka na úradoch,[13] maďarizačných snáh[14] a zaoberali sa aj každodennými krivdami spáchanými na slovenskom obyvateľstve.[15]

V roku 1940 prišiel do redakcie SJ profesor zo slovenského gymnázia v Košiciach Dr. Emanuel Böhm,[16] neskorší predseda Strany slovenskej národnej jednoty (SSNJ). Stal sa prvým profesionálnym národným pracovníkom v Maďarsku. Od neho sa očakávalo, že oživí prácu v redakcii SJ, a tým pripraví podmienky pre intenzívnu národnú prácu. Tu treba hľadať aj začiatky averzie Dr. J. Hudeca voči Dr. E. Böhmovi.[17]

Značný vplyv na život slovenskej menšiny v Maďarsku mali aktivity politickej elity v 1. Slovenskej republike (SR). Slovenská vláda zakotvila v ústave princíp reciprocity[18] ako účinný nástroj na dosiahnutie práv Slovákov v Maďarsku. Prakticky to znamenalo, že maďarskej menšine bude na Slovensku poskytnutá taká miera práv, koľko v skutočnosti budú požívať Slováci v Maďarsku. Zdanlivo pri uplatňovaní reciprocity bola vo výhode maďarská strana. V Bratislave však veľmi rýchlo vystihli citlivosť maďarskej politiky i verejnej mienky. Z uplatňovania reciprocity sa postupne vyvinula celá jedna zložka vzájomných štátnych vzťahov, riadená zo slovenskej strany okrem príslušných ministerstiev aj zvláštnym spojovacím orgánom pri predsedníctve vlády. Jej uplatňovanie malo stránky vážne i komické, nie je možné zabudnúť, že sa týkalo osudu ľudí, ich zamestnania, vzdelania, základných práv. Bolo uplatňované s drsnosťou vlastnou vtedajším pomerom. Za zavretých národných pracovníkov na jednej strane putovali do väzenia alebo pracovného tábora vybraní príslušníci menšiny

12 Za mnohé články možno spomenúť: „Máme Slovenské školy či nie?" In: *Slovenská jednota*, 29. 7. 1939, s. 3; „Neznesiteľné pomery v okolí košickom." In: *Slovenská jednota*, 19. 8. 1939, s. 3; „Bude v Jelšave slovenská škola?" In: *Slovenská jednota*, 26. 8. 1939, s. 4; „Kto bude učiť na slovenských ľud. školách?" In: *Slovenská jednota*, 26. 8. 1939, s. 6; „Naše školské bolesti." In: *Slovenská jednota*, 7. 10. 1939, s. 2.

13 SJ poukazovala na ťažkosti, ktoré spôsobuje poštový úrad v Šuranoch, kde okrem prednostu neovládal slovenčinu ani jeden úradník, čo spôsobovalo zbytočné nedorozumenia. „Pre koho je Šurianska pošta?" In: *Slovenská jednota*, 5. 8. 1939, s. 5.

14 V článku s názvom „Nelze vyhověti = kérelmét nem teljesíthetjük" sa autor zamýšľa nad snahou úradov prekladať slovenských štátnych zamestnancov do vnútorného Maďarska. (Pre Maďarsko v Trianonských hraniciach sa používal názov „Anyaország – materská krajina" pozn. J. M.) V tomto konkrétnom prípade išlo o rodinu železničiara z Košíc, ktorá nevedela vôbec po maďarsky a jej štyri deti boli nútené chodiť do čisto maďarskej školy. *Slovenská jednota*, 29. 7. 1939, s. 4.

15 „Čo bude s prepustenými slovenskými železničiarmi?" In: *Slovenská jednota*, 5. 8. 1939, s. 6.

16 Emanuel Böhm nebol preverený komisiou (preverovacie komisie často diskriminovali Slovákov v štátnej správe tým že im nebol udelený tzv. „igazolás" – rozhodnutie o preverení osoby a následne táto osoba stratila prácu, pozn. J. M.), ktorá rozhodovala o udelení štátnoobčianskej spoľahlivosti. Komisia ho okrem iného obviňovala z nenávisti voči Maďarom a z toho, že je najškodlivejším slovenským exponentom v Košiciach. BÖHM, E.: *V šesťročnom zajatí*, s. 128.

17 POTEMRA, M.: *Kultúrny život Slovákov*, s. 27.

18 M. Hetényi vo svojej publikácii opisuje konkrétne prípady recipročných opatrení, boli zostavované evidencie Maďarov vhodných na vypovedanie, tvoriace prípravný krok k ich skutočnému realizovaniu. Keď maďarská vláda neprestala s vypovedaním Slovákov zo svojho územia a slovenská strana vyčerpala všetky svoje diplomatické možnosti, recipročne sa začalo s vypovedaním desiatok Maďarov. Napriek malému počtu vyhostených Maďarov účinok tohto kroku bol v maďarských vládnych kruhoch značný. Od roku 1940 prichádzalo k imigrácii z Maďarska len zriedkavo. HETÉNYI, M.: *Slovensko-maďarské pomedzie*, s. 111, 185.

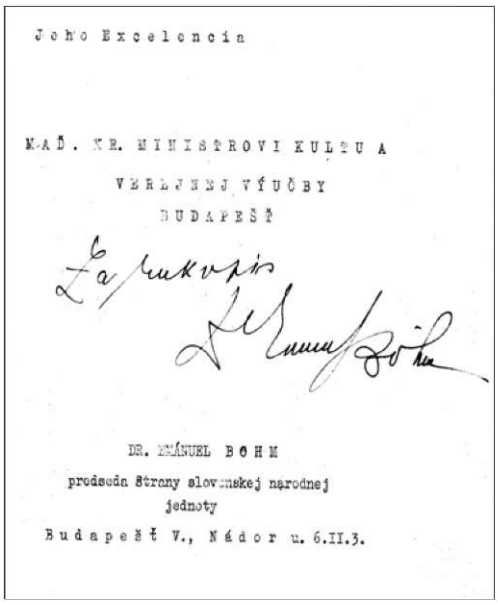

Jeho Excelencia

MAĎ. KR. MINISTROVI KULTU A
VEREJNEJ VÝUČBY
BUDAPEŠŤ

DR. EMANUEL BOHM
predseda strany slovenskej národnej
jednoty
Budapešť V., Nádor u. 6.II.3.

- 2 -

Vaša Excelencia!

Strana slovenskej národnej jednoty, ako predstaviteľka politickej vôle slovenskej národnej skupiny v Maďarsku, súc si plne vedomá veľkého ľudovýchovného významu školy, preskúmala dôkladne vec školstva obyvateľstva slovenskej materinskej reči našej krajiny a súc si plne vedomá svojej zodpovednosti, obracia sa v hlbokej úcte k Vašej Excelencii v záujme toho, aby záležitosť škôl slovenskej národnej skupiny bola náležite vyriešená.

Za akú prirodzenú vec považujeme skutočnosť, že sa maďarské vládne kruhy všemožne snažia mocnosťou i spoločenskou cestou pôsobiť v tom smere, aby ani v hraniciach štátu, ani v cudzine školovanie maďarskej mládeže, ani pestovanie maďarskej vzdelanosti neutrpelo újmy, a práve tak s akým uznaním kvitujeme časopisy " Külügyi Szemle," " Lathatár ", " Kisebbségi körlevél," a vydania ustanovizne "Magyarok Világszövetsége", ktoré všetky dôkladne a pohotovo sledujú neustále školské záležitosti a vzdelanostné pomery Maďarov aj na najnižších a najtrostrateneje-ších miestach za tak prirodzenú vec pokladáme skutočnosť, že slovenský ľud urobil si vecou svojho srdca zodpovedajúce školovanie slovenskej mládeže v jej materčine a nerušené, slobodné pestovanie slovenskej vzdelanosti aj za hranicami slovenského štátu. Čo je vecou svätou pre ľud jeden, to nemôže byť hriechom v prípade ľudu druhého. Túto zásadu pohla aj nás k tomu, aby sme školské záležitosti nášho ľudu a jeho vzdelania mali neustále pred očami a aby sme podnikli všetko v záujme vyučovania a vzdelávania nášho ľudu v jeho materčine.

Bohužiaľ, na území svätoštefanského Maďarska, aj popri mnohých dobromyseľných úmysloch vládnych kruhov, vidíme mnoho takých zjavov, ktoré nemožno srovnať ani so svätoštefanskou myšlienkou, ani nemôžo slúžiť k smiereniu a k spojeniu národov v Dunajskej kotline.

Úvodné strany memoranda maďarskému ministrovi kultu a verejnej výučby. Zdroj: SNA

na druhej strane. Za jednu zavretú školu bola zavretá druhá, za prepustených železničiarov príslušný počet na druhej strane.[19]

V rokoch 1939 – 1945 vystupovali predstavitelia slovenskej menšiny, ktorí predkladali maďarským vládam memorandá s požiadavkami o zaistenie a zachovávanie práv Slovákov v maďarskom štáte. V memorande z 1. marca 1941[20] žiadal Böhm o audienciu, aby mohol predniesť slovenské požiadavky, ktoré sa mali uskutočniť na základe národného a sociálneho princípu. Ďalej žiadal parlamentné zastúpenie pre Slovákov a povolenie politickej organizácie, keďže činnosť Slovenskej ľudovej strany v Maďarsku bola znemožnená. Toto memorandum zostalo nepovšimnuté okrem iného aj preto, že ministerský predseda Pál Teleki v predvečer okupácie Juhoslávie spáchal samovraždu. V tejto situácii 15. júla 1941 podal Böhm ďalšie memorandum novému ministerskému predsedovi László Bárdossymu, ktoré podpísal sám ako *„vedúci Slovenskej národnej skupiny v Maďarsku"*.[21] Böhmovo memorandum bolo reakciou na Esterházyho[22] memorandum z 10. júla 1941 s výpočtom krívd spáchaných na maďarskom obyvateľstve, ktoré podal predsedovi vlády 1. SR Vojtechovi Tukovi. V tomto memorande takisto žiadal povoliť stranu pre Maďarov na Slovensku .[23]

Maďarská vláda vedela, že skôr či neskôr bude musieť povoliť založenie politickej strany Slovákov. Ešte predtým než sa tak malo stať, pokúsila sa hnutie okolo Böhma a Kelemena oslabiť. Na východe sa mal o oslabenie vplyvu „jednotárov" pokúsiť Viktor Dvorcsak.[24]

19 LIPTÁK, Ľ.: Maďarsko v politike Slovenského štátu v rokoch 1939 – 1943. In: *Historický časopis,* ročník (roč.) XV., 1967, číslo (č.) 2, s. 16–17.

20 Časť memoranda predloženého ministerskému predsedovi Telekimu uverejnila SJ: *„Vaša Excelencia! My, slovenskí vedúci činitelia zoskupení okolo politického týždenníka Slovenská jednota, vychádzajúceho v Nových Zámkoch, obraciame sa k vašej excelencii s touto úctivou prosbou. (...) Ráčte nám láskavo umožniť, aby sme Vašej excelencii mohli osobne predniesť kultúrne, hospodárske a politické potreby štátu verných Slovákov, ktoré potreby zamýšľame uskutočniť na základe národného a sociálneho princípu. V nádeji, že Vaša excelencia po vypočutí sťažností a prosieb prednesených povolanými zástupcami Slovákov umožní nám, aby podľa smerníc Vašou Excelenciou už vytýčených a v širokej slovenskej pospolitosti všeobecne obľúbených mohli sme vybudovať ústavné práva Slovákov, ostávame Vašej Excelencii v hlbokej úcte verne oddaní: Nové Zámky 1. marca 1941."* Slovenská jednota, 29. 3. 1941, s. 1.

21 VIETOR, M.: *Dejiny okupácie,* s. 194–196.

22 Esterházy sa stretol s Böhmom na neformálnej schôdzke v Budapešti a memorandá podané vládam si vzájomne vymenili: *„Esterházy pri preštudovaní nášho memoranda nevychádzal z údivu. Nezdržal sa hlasitých poznámok , ako napríklad „az lehetlen" (to nie je možné), „hihetetlen" (neuveriteľné). Po vzájomnom vysvetlení a objasnení textov sme sa rozlúčili s tým, že Esterházy vyhľadá ministerského predsedu Bárdossyho a o výsledku svojej intervencie ma upovedomí. Esterházy ma skutočne v predvečer toho istého dňa telefonicky zavolal s tým, že Bárdossy očakáva moju žiadosť o povolenie politickej strany a je k veci pozitívne naklonený."* BÖHM, E.: *V šesťročnom zajatí,* s. 163.

23 LIPTÁK, Ľ.: Maďarsko v politike Slovenského štátu, s.16.

24 Viktor Dvorcsak v roku 1918 vyhlásil v Košiciach Východoslovenskú republiku, ktorú propagoval v šarišskom dialekte písanom týždenníku *Naša zástava*. Podľa Dvorcsaka žili na východnom Slovensku Slovjaci, ktorí neboli príbuzní so Slovákmi na západnom Slovensku, ale mali bližšie k Maďarom (pozn. J. M.).

Ročník III. Cena 10 f. Číslo 36.

Slovenská Jednota

Politický týždenník

Zodpovedný redaktor a vydavateľ JOZEF KELEMEN

Ústredný orgán strany SLOVENSKEJ NÁRODNEJ JEDNOTY V UHORSKU

Hlavný spolupracovník Dr. EMANUEL BÖHM predseda strany

Prof. Dr. Emanuel Böhm, predseda strany Slovenskej národnej jednoty

Strana Slovenskej národnej jednoty

Politický život Slovákov v Uhorsku nadobudnal novej aktivity. Oznamujeme širšej verejnosti, že ďalšiu našu politickú činnosť prevádzame odteraz v rámci strany „Slovenskej národnej jednoty".

Program strany je národný, kresťanský a sociálny.

Úradným orgánom našej strany je politický týždenník „Slovenská jednota".

Ústredný sekretariát strany je v Nových Zámkoch, Košiciach a zriaďujú sa i v ostatných územiach, obývaných Slovákmi.

Reprezentanti strany Slovenskej národnej jednoty sú: Predseda Dr. Emanuel Böhm a generálny tajomník strany Jozef Kelemen, vydavateľ a zodpovedný redaktor „Slovenskej Jednoty".

Cieľ strany je združenie všetkých Slovákov v Uhorsku. Chráni Vaše záujmy na poli politickom, kultárnom a hospodárskom.

Organizačné zvesti budú uverejňované v Slovenskej Jednote.

Rozhovor s predsedom strany Slovenskej národnej jednoty

Vyhľadali sme v Budapešti preds. strany „Slov. národnej jednoty" a požiadali sme ho o rozhovor. Páu predseda strany prof. Dr. Emanuel Böhm ochotne vyhovel našej žiadosti a povedal nasledujúce:

Strana „Slovenskej národnej jednoty" nechce deliť a triediť Slovákov, ale zjednocovať, lebo nám záleží nesmierne na každej slovenskej duši v Uhorsku.

Žiadosti Slovákov sú rozkazom pre nás.

Je bezpodmienečne potrebné, aby sa zapojily všetky stredoškolské Slováci v Uhorsku do činorodej práce na poli politickom, sociálnom a kultárnom.

Politika strany bude konštruktívna. Zdôrazňujúc lojálnosť, podotýkam, že chceme chrániť záujmy Slovákov v medziach platných zákonov, ktoré zachovávať prináleží každému.

Ochotne sa ujímame katolíckeho Slováka, nech je roztrúsený hocikde po Uhorsku a budeme mu napomáhať v medziach daných možností.

Strana navonok symbolizuje príslušnosť slovenskej menšiny v Uhorsku.

Pojem politike budeme mať na zreteli otázky kultúrne, školské a hospodárske.

Vznik Strany slovenskej národnej jednoty (SSNJ) – Slovenská jednota, 6. 9. 1941

Obnovil časopis *Naša zástava,*[25] založil kultúrny spolok Ojčizna, ako aj stranu pod názvom Naša gazdovská strana, ktorá vznikla 1. októbra 1941. Slovjacké hnutie nezískalo podporu slovenského obyvateľstva a snaha Dvorcsaka vyšla nazmar.[26]

Predstavitelia maďarskej vlády usúdili, že tak ako bola vytvorená protiváha na východnom Slovensku, touto cestou sa môžu vydať aj v západných oblastiach. Mala sa vytvoriť strana, ktorá by vytvorila zdanie, že dohoda o pripustení HSĽS na okupovanom území platí i naďalej. Nová strana preto dostala názov Slovenská kresťanská ľudová strana v Maďarsku. Na jej čelo sa dostal Michal Kalčok, majiteľ zvyškového statku v Gemeri, ktorý si chcel svoj majetok zachrániť v službách maďarskej vlády. Na zakladajúcom zhromaždení v Budapešti 28. apríla 1940 označil Kalčok ako cieľ tejto strany: udržanie Slovákov pohromade, ochranu ich záujmov na podklade ústavy a zákonov, prehĺbenie ich vernosti a vlasteneckého postoja. Ani táto strana nedosiahla uspokojujúce výsledky, ktoré by mohli oslabiť hnutie Slovákov, angažujúcich sa okolo SJ a neskôr v SSNJ. Príčinou neúspechu Kalčokovej strany bola prílišná orientácia na maďarské vládne kruhy, čo ich zdiskreditovalo v očiach veľkej časti slovenskej verejnosti. To využili predstavitelia Slovákov okolo Böhma a Kelemena.[27]

V záujme zabezpečenia registrácie Maďarskej strany na Slovensku Bárdossy plánoval povoliť „jednotárom" organizovať sa do politickej strany, ale tak, že jej činnosť sa obmedzí iba na západnú časť okupovaného územia a činnosť východného, košického výboru pod vedením Böhma udusí. Preto 13. augusta 1941 Karol Thuróczy[28] oznámil Jozefovi Kelemenovi, že maďarská vláda má záujem o založenie strany pre Slovákov, dokonca jej poskytne ochranu. Do tohto okypteného západného krídla „jednotárov" chceli včleniť aj Kalčokovu stranu. Neskôr mali v úmysle odstrániť Jozefa Kelemena, proti ktorému už žandári zhromažďovali usvedčujúci materiál a na čelo strany by postavili Jozefa Hudeca, riaditeľa šurianskeho gymnázia. Sídlom strany mali byť Šurany.[29]

Böhmovi sa podarilo predstaviteľov maďarskej vlády predísť a po dohode s bratislavskou vládou 21. augusta 1941 prostredníctvom SJ oznámil založenie Strany slovenskej národnej jednoty (SSNJ) na čele s Dr. Emanuelom Böhmom ako jej predsedom a Jozefom Kelemenom ako jej generálnym tajomníkom, SJ ako jej tlačovým orgánom. Vznik tejto strany priam šokoval predstaviteľov maďarskej vlády. Na valnom zhromaždení najužších spolupracovníkov v hoteli Hungária v Budapešti boli obidvaja potvrdení vo svojich funkciách. Rok 1941 možno považovať za zlom v politickom živote Slovákov na južnom Slovensku. Uvedené dve memorandá a jednoduché zahlásenie vzniku SSNJ svedčilo o súhre viacerých činiteľov. Národní pracovníci okolo SJ za dva roky získali dosť skúsenos-

25 V tomto časopise jeho redaktori štvali proti vláde slovenského štátu a útočili na SJ a jej predstaviteľov, napr. v úvodníku z 10. 9. 1941 útočili na osobu Dr. Böhma, pretože je údajne Čech.

26 VIETOR, M.: *Dejiny okupácie*, s. 84.

27 Tamže, s. 88.

28 Karol Thuróczy bol hlavným županom Nitriansko-Bratislavskej župy.

29 TILKOVSZKY, L.: *Južné Slovensko*, s. 164.

tí, aby mohli verejne vystúpiť ako organizovaná skupina s určitým počtom funkcionárov.[30]

V SJ bol pri príležitosti vzniku strany uverejnený rozhovor s predsedom strany Dr. Emanuelom Böhmom,[31] v ktorom povedal tieto slová: *„Strana slovenskej národnej jednoty nechce deliť a triediť Slovákov, ale zjednocovať, lebo nám záleží nesmierne na každej slovenskej duši v Uhorsku. Žiadosti Slovákov sú rozkazom pre nás. Je bezpodmienečné potrebné, aby sa zapojili všetky strediska Slovákov v Uhorsku do činorodej práce na poli politickom, sociálnom a kultúrnom. Politika strany bude konštruktívna. Zdôrazňuje lojálnosť, podotýka, že chceme chrániť záujmy Slovákov v medziach platných zákonov, ktoré zachovávať prináleží každému. Ochotne sa ujímame každého Slováka, nech je roztratený hocikde po Uhorsku a budeme mu pomáhať v medziach daných možností. Strana navonok symbolizuje prítomnosť slovenskej menšiny v Uhorsku. Popri politike budeme mať na zreteli otázky kultúrne, školské a ľudovýchovné.*"[32]

SSNJ vznikla na princípe legálnosti v rámci maďarského právneho poriadku. To znamená, že jej vznik si nevyžadoval súhlas vlády, ani jej registráciu na príslušných maďarských úradoch. Slováci v Maďarsku však dostatočne nepoznali postavenie politických strán v krajine a maďarské kruhy ich nechávali v nevedomosti.[33] Za založením SSNJ stáli vládne orgány Slovenskej republiky. Prostredníctvom nej pomáhali ochraňovať záujmy Slovákov v Maďarsku. Autoritatívny princíp[34] pri organizačnej výstavbe bol skôr prispôsobením sa dobovému politickému mysleniu na Slovensku ako prakticky uskutočniteľný v konkrétnom politickom živote. Vonkajšie znaky autoritatívne budovanej politickej strany sa prakticky mohli prejaviť len po aplikácii demokratických princípov dobrovoľnej účasti jednotlivých členov na jej práci. Autoritatívny princíp sa uplatňoval aj v systéme politických strán na Slovensku, v prvom rade HSĽS ako štátostrany, ale aj v prípade Maďarskej strany na Slovensku. Gróf János Esterházy sa považoval za vodcu Maďarov na Slovensku, menoval funkcionárov svojej strany a považoval za závažné, aby každý Maďar na Slovensku bol jedine členom tejto strany, prostredníctvom ktorej sa mali zúčastňovať na štátnom a verejnom živote. SSNJ združovala všetkých Slovákov v Maďarsku bez ohľadu na politické presvedčenie, prípadne na politickú minulosť a bez ohľadu na náboženskú a stavovskú príslušnosť.[35] Prejavovalo sa to v jej základných programových dokumentoch so zdôrazňovaním národného, kresťanského a sociálneho

30 POTEMRA, M.: *Politický život Slovákov*, s. 163.

31 Dr. Böhm opísal prekážky zo strany cenzora pri snahe uverejniť tento rozhovor nasledovne: *„Jozef Kelemen urobil so mnou interview pre uverejnenie v Slovenskej jednote. Novozámocký cenzor Dr. Bóly ho z dvoch tretín vyškrtal; takto chcel znížiť význam založenia SSNJ. Cenzor povolil uverejniť moju fotografiu, ktorú musel Kelemen neúmerne zväčšiť, pretože rudimentárnu časť interview musel ešte viac skrátiť iba na niekoľko riadkovú správu, ktorú musel dať vysádzať s typmi s veľkými medzerami. Výsledkom všetkých obštrukcií bolo, že zvesť o založení SSNJ mohla vyjsť až 6. septembra 1941, teda so šestnásťdňovým oneskorením. Cenzor docielil pravý opak. Slováci vytušili, čo je v pozadí veci a správu o založení SSNJ prijali všade s veľkým oduševnením. Kelemen chcel v Jednote uverejniť listy čitateľov, ale cenzor nepripustil ani len to a sústavne vyškrtával všetko, čo sa týkalo aktivity SSNJ.*" BÖHM, E.: *V šesťročnom zajatí*, s. 168.

32 *Slovenská jednota*, 6. 9. 1941, s. 1.

33 Predstavitelia slovenskej menšiny síce nepotrebovali priamy súhlas maďarskej vlády na založenie slovenskej strany, no vláda využívala rôzne prostriedky ako jej činnosť obmedziť. Každá novovznikajúca strana musela predložiť svoje stanovy, tak to bolo aj v prípade SSNJ, kde maďarská vláda odďaľovala schválenie stanov strany. Ďalším z nástrojov bolo obmedzovanie pôsobnosti SSNJ len na určité územie (pozn. J. M.).

34 Vyhlásenie sa Böhma za predsedu kritizovali viaceří zo staršej garnitúry slovenských menšinových pracovníkov. Najvýraznejšie sa prejavoval dekan Ľudovít Žák, ktorý bol v začiatkoch vydavateľom SJ, a Dr. Jozef Hudec, podľa ktorého sa malo počkať, kým sa Böhm skompromituje a oni budú môcť využiť, že ho v západnej oblasti nikto nepozná a nemá ani nijaké konexie. VIETOR, M.: *Dejiny okupácie*, s. 198; Böhm vo svojich spomienkach popiera, že by sa sám od seba vyhlásil za predsedu SSNJ: *„Valné zhromaždenie ma chcelo zvoliť za jej predsedu. Stál som pred dilemou. Za trvania československej republiky nebol som členom žiadnej politickej strany. Ako tridsaťdva ročný necítil som sa vonkoncom povolaný na zastávanie takej funkcie. Poďakoval som sa za vyznamenanie a dôveru, ktorú mi prítomní členovia slovenskej rezistencie prejavili, ale ponúknutú funkciu som s rozhodnosťou zdvorilo odmietol. Rozvinula sa diskusia a vyslovilo sa presvedčenie, že nikto iný nemá také predpoklady ako ja. (...) Nebol som v tej chvíli v stave riešiť svoju dilemu čisto rozumovo. Dal som priechod i srdcu a národnej povinnosti. (...) Nebolo nikoho, kto by bol na seba vzal túto veľkú zodpovednosť. Došiel som k záveru, že za danej situácie sa treba dať vedome do služieb národa, bez ohľadu na následky.*" BÖHM, E.: *V šesťročnom zajatí*, s. 167-168.

35 Slovenská jednota píše o programe strany nasledovne: *„Program strany je čistý a priehľadný ako kryštál. Prvým bodom je šírenie uvedomenia a slovenského povedomia. Strana chce burcovať národné povedomie, lebo je presvedčená, že iba charakterní a sebavedomí občania sú pevnou oporou štátu. Na štíte strany skvie sa odznak kresťanstva ako záruka, že strana sa stará o hodnoty nadčasové a nadhmotné. To je naše priľnutie k triumfálnemu kresťanskému svetonázoru. Riešenie sociálnej otázky je ďalším bodom programu strany. (...) Na poli kultúrnom očakáva stranu pole neorané. Treba zorganizovať pre všetkých Slovákov kultúrny spolok celoštátneho rázu. „Matica slovenská" musí zakladať svoje odbočky po všetkých oblastiach obývaných Slovákmi. Školská otázka je kapitolou samou pre seba. Zvlášť teraz na začiatku školského roku cítime potrebu zásahu strany. I na poli nábožensko-politickom je veľa, veľa žiaduceho k činenia.*" Slovenská jednota, 13. 9. 1941, s. 1.

princípu. Jej organizačná výstavba preberala prvky autoritatívneho politického zriadenia. V skutočnosti sa však tento princíp prejavoval v akomsi prirodzenom výbere potenciálnych schopných pracovníkov, lebo v národnej práci Slovákov v Maďarsku v tom čase každá funkcia v národnom živote bola vždy spojená s osobným a politickým rizikom. Na druhej strane systém menovaných funkcionárov umožňoval ich ochranu pred zásahmi maďarských vládnych orgánov na princípe slovensko-maďarskej reciprocity.[36]

Predsedníctvo vlády vydalo 23. septembra 1941 pre podriadené orgány vo veci pôsobenia SSNJ na území Maďarska nasledujúce inštrukcie: jej činnosť sa mala naplno rozvíjať iba v župách Nitriansko-Bratislavskej a Tekovsko-Hontianskej. Na východnom Slovensku sa mala strana udržať v obmedzenom rámci a vláda sa mala zamerať na silnejšiu podporu Dvorcsakových aktivít. Do oblasti Zakarpatskej Ukrajiny SSNJ nemala vôbec prenikať a v ostatných župách Maďarska sa jej činnosť mala čo najviac obmedzovať.[37]

Aj keď SSNJ poslala na schválenie stanovy, tie však neboli schválené kvôli rôznym námietkam, čím sa štátna moc snažila čo najviac brzdiť budovanie strany. Napriek neschváleniu stanov sa budovala štruktúra strany. Na čele strany stál predseda a generálny sekretár, ďalej to boli obvodoví tajomníci, a napokon dôvernící v jednotlivých obciach v počte asi tristo členov.[38] Sídlo strany bolo v Budapešti a v ostatných regiónoch si budovala obvodové sekretariáty a miestne organizácie.

Funkcionári SSNJ:

Predseda SSNJ Dr. Emanuel Böhm z Košíc
Generálny sekretár Jozef Kelemen z Komjatíc
Generálny ústredný organizačný tajomník Jozef Hledík zo Šurian
Tlačový referent SSNJ Ján Bako z Veľkej Mane
Riaditeľ generálneho sekretariátu Jozef Marčok z Petrovca
Tajomníčka - pisárka Mária Kerekešová z Košickej Novej Vsi
Obvodový tajomník SSNJ Ján Števík z Nových Zámkov
Obvodový tajomník Artúr Lipták z Lučenca[39]
Obvodový tajomník Július Groboň z Čane
Obvodový tajomník Štefan Blaško zo Sobraniec
Obvodový tajomník Andrej Kerepecký z Békešskej Čaby
Obvodový tajomník Ján Žihlavský z Pivnice-Báčka
Obvodový sekretariát v Gemelčičke – Sedmohradsko – viedol dôverník SSNJ Peter Kühl.[40]

Miestne organizácie (MO) sa zakladali na ustanovujúcom valnom zhromaždení vždy za prítomnosti vyšších funkcionárov strany.[41] Po prejave predsedu alebo niekoho v jeho zastúpení nasledovali referáty obvodových tajomníkov, v ktorých oboznámili členov s plánmi strany. Posledným bodom programu bolo vymenovanie funkcionárov MO. Boli navrhnu-

36 POTEMRA, M.: *Politický život Slovákov*, s. 164-167.

37 VIETOR, M.: Dejiny okupácie, s. 198.

38 Potemra sa zmieňuje, že SSNJ v roku 1944 mala na slovenskom etnickom území v Maďarsku 94 miestnych organizácií, 80 dôverníkov v slovenských obciach a takmer 20 000 zaregistrovaných členov. POTEMRA, M.: *Politický život Slovákov*, s. 176.

39 Pre potreby generálneho sekretariátu boli vyhotovené podrobné správy o zakladaní a fungovaní jednotlivých sekretariátov. Tieto informácie sú uvedené aj v správe o zriadení obvodového sekretariátu v Lučenci: „*Keď poznáme osobu, spôsobilosť, inteligenciu, agilnosť a oddanosť k veci – Artúra Liptáka – ďalej rozlohu lučeneckého obvodu, od Šiah až po Rožňavu a okolnosť, že v tomto kraji žije roztrúsene najviac Slovákov, približne asi 30-40 tisíc duší a v ktorom bude možno docieliť 8-10 tisíc členov, konečne dnešné hospodárske pomery uvážiac, ako aj iné sprievodné momenty a okolnosti, javí sa byť primeraným a odôvodneným, aby plat Liptáka hneď na začiatku bol ustálený obnosom 400 pengő mesačne. Pri intenzívnej činnosti behom pol roka bude mať sekretariát okolo 5 tisíc členov, takže na členských vyinkasuje poľahučky 10-12 tisíc pengő a takto bude sebestačným, ba ešte bude môcť nahrádzať a prispievať k úhrade režijných výdavkov ústredných. Aby však sekretár mohol sa pohybovať a aby kancelária v jeho neprítomnosti nemusela byť uzamknutá, potrebné je pribratie pomocnej sily a to výlučne v osobe istého Filu, býv. obchodníka v Lučenci /živnosť mal odňatú/. Dotyčný je veľmi snaživým, obetavým pracovníkom strany aj doteraz.*" SNA, f. SSNJ, šk. 1, inv. č. 2, sign. Generálny sekretariát Budapešť, Korešpondencia 1942, bez č. dok.

40 BÖHM, E.: *V šesťročnom zajatí*, s. 173.

41 Minister vnútra 5. decembra 1942 zaslal hlavným županom okupovaného územia prísne dôverný pokyn o aplikácii zákona o policajnej kontrole zhromaždovacieho práva, ktorý mal byť namierený proti SSNJ. Nariadil povoliť zásadne jednu schôdzu pre voľbu riadiacich orgánov ústrednej a miestnych organizácií SSNJ. Len na slovenskom okupovanom území mali policajné úrady povoliť aj pravidelné schôdze vedenia a výborov miestnych organizácií za účelom riešenia vnútrostranníckych organizačných záležitostí s podmienkou, že sa konajú v uzavretých vlastných miestnostiach a len za prítomnosti volených predsedníctiev, resp. výborov. Nepovolili sa členské schôdze a verejné zhromaždenia. VIETOR, M.: *Dejiny okupácie*, s. 204.

tí obvodovým tajomníkom a schválení predsedom strany.[42] Rovnako prebehlo zakladanie MO v Kostolnom Seku, z ktorého bola vyhotovená zápisnica o priebehu stretnutia s prejavmi jednotlivých členov strany: *„V prvú decembrovú nedeľu prišlo na rad založenie MO v Kostolnom Seku. V miestnosti potravného družstva a zišli sme sa takmer všetci členovia SSNJ a s veľkým napätím očakávali čo bude nasledovať. Niekoľko minút pred ustanovenou dobou zahrčí smerom od Mlynského Seku koč a už aj zostupujú predstavitelia strany. Je tuná pán gen. tajomník SSNJ Jozef Kelemen, obv. tajomník Ján Števík a obv. org. tajomník Pavel Vacula.“* Jozef Kelemen vo svojom prejave vyzval obyvateľov Kostolného Seku, aby sa naplno zapojili do organizovania strany a tak prispeli k zlepšeniu života Slovákov v maďarskom štáte, kritizoval ostatné strany, ktoré agitovali po slovenských obciach: *„Drahé slovenské sestry a bratia kostolnosečania! Naše úmysly sú jasné a ideme po cestách zákonitých. (...) My chceme brániť len to čo je naše. (...) Každý občan tohto štátu má svoje práva a tedy ani nám nikto nemôže zabrániť, aby sme sa svojich práv nedomáhali. Chceme dať najavo svetu a štátu v ktorom žijeme, že sme tu a máme vôľu žiť. (...) Na Slovensku žijúca 60 tisícová národná skupina maďarská si energicky požaduje svoje práva a má pri tom plný úspech. Toto isté robíme aj my. (...) My nie sme maloletí a nepotrebujeme žiadnych tútorov, zvlášť nie tých čo chodia po slovenských dedinách a zakladajú rôzne kultúrne spolky. Roľu len roľník vie poriadne obrobiť a slovenské slovo len Slovák vie chrániť a rozširovať. Tí všetci čo teraz prichádzajú k vám v rúšku baránkovom, tí preštepiť by chceli nás a preštepiť by chceli našu reč. Našu reč a nás však preštepiť netreba, my sme fajta práve tak ušľachtilá, ako každá iná na zemeguli. My vieme čo chceme, jak v politike, tak v kultúrnom a každom ohľade.“*[43]

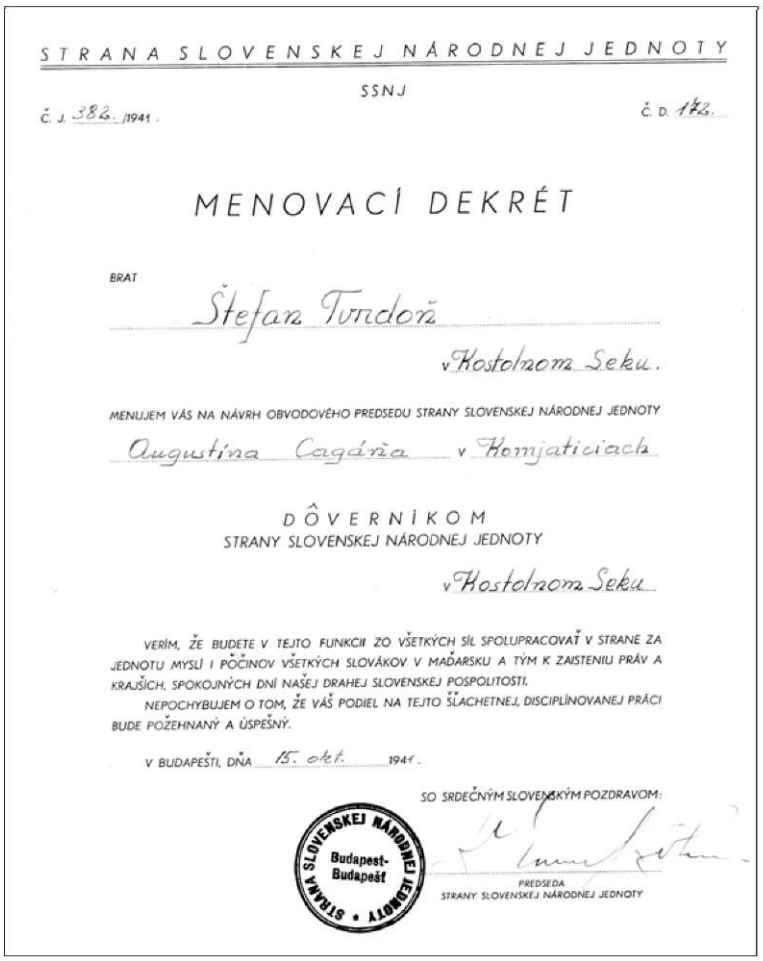

STRANA SLOVENSKEJ NÁRODNEJ JEDNOTY

SSNJ

č. j. 382./1941. č. d. 172.

MENOVACÍ DEKRÉT

BRAT

Štefan Turdoň

v Kostolnom Seku.

MENUJEM VÁS NA NÁVRH OBVODOVÉHO PREDSEDU STRANY SLOVENSKEJ NÁRODNEJ JEDNOTY

Augustína Cagáňa v Komjaticiach

DÔVERNÍKOM
STRANY SLOVENSKEJ NÁRODNEJ JEDNOTY

v Kostolnom Seku

VERÍM, ŽE BUDETE V TEJTO FUNKCII ZO VŠETKÝCH SÍL SPOLUPRACOVAŤ V STRANE ZA JEDNOTU MYSLI I POČINOV VŠETKÝCH SLOVÁKOV V MAĎARSKU A TÝM K ZAISTENIU PRÁV A KRAJŠÍCH, SPOKOJNÝCH DNÍ NAŠEJ DRAHEJ SLOVENSKEJ POSPOLITOSTI.

NEPOCHYBUJEM O TOM, ŽE VÁŠ PODIEL NA TEJTO ŠLACHETNEJ, DISCIPLÍNOVANEJ PRÁCI BUDE POŽEHNANÝ A ÚSPEŠNÝ.

V BUDAPEŠTI, DŇA 15. okt. 1941.

SO SRDEČNÝM SLOVENSKÝM POZDRAVOM:

STRANA SLOVENSKEJ NÁRODNEJ JEDNOTY Budapest-Budapešť

PREDSEDA
STRANY SLOVENSKEJ NÁRODNEJ JEDNOTY

Menovací dekrét na funkciu dôverníka SSNJ. Zdroj: SNA

Každé zasadanie členov SSNJ za účelom voľby členov MO muselo byť nahlásené príslušnému okresnému hlavnoslúžnovskému úradu. V žiadosti sa uvádzal účel a miesto stretnutia a ktoré osoby sa postarajú o poriadok na zhromaždení.[44]

Maďarské orgány sa pokúsili čo najviac brzdiť prácu SSNJ. Keďže strana si v tomto období získala mnoho členov a priaznivcov z radov mládeže, orgány moci sa snažili tento trend určitým spôsobom prekaziť. Po upozornení úradmi museli predstavitelia SSNJ vyradiť z evidencie členov mládežníckej organizácie Levente.[45] V Maďarsku platil zákon, pod-

42 SNA, f. SSNJ, šk. 2, inv. č. 5, sign. Generálny sekretariát Budapešť; Zápisnice zo zakladajúcich VZ miestnych organizácii SSNJ, menovacie dekréty funkcionárov a korešpondencia, dok. č. 1000/43.

43 Tamže. Referát zo zakladania Miestnych organizácií v Kostolnom Seku a Mlynskom Seku.

44 Tamže, dok. č. 190/43.

45 Predvojenskú výchovu mládeže mala na starosti najmä celoštátna maďarská organizácia Levente. Združovala mládež vo veku 12 - 21 rokov. Predvojenská výchova mládeže zahŕňala telesnú výchovu, vojenský výcvik vrátane streleckého, ideologické školenie v duchu hungarizmu, revizionizmu a oddanosti režimu a jeho armády, ako aj využívanie voľného času na nácvik protileteckej obrany a na sledovanie nepriateľov Maďarska. Spolky Levente mali podchytiť najmä dedinskú mládež. Levente sa v praxi väčšinou zvrhla na tvrdý kasárensky dril, pretože výcvik a výchovu mali zväčša na starosti suroví poddôstojníci, pologramotní sadisti a bitkári. VIETOR, M.: *Dejiny okupácie*, s. 175; Svedčí o tom prípad týrania sobraneckých príslušníkov Levente v decembri 1942. Keď chlapci

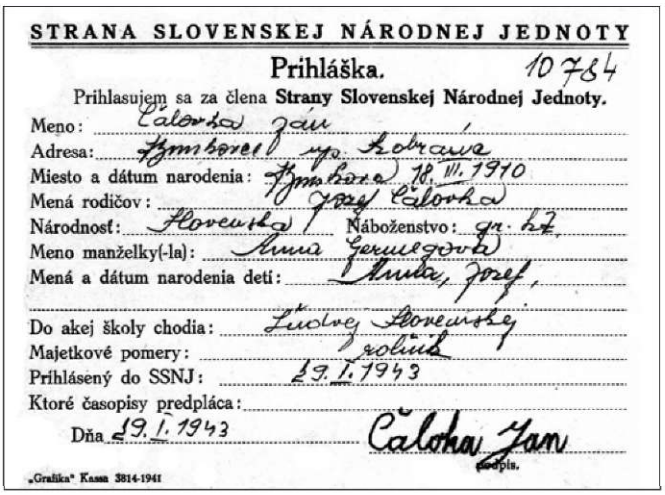

STRANA SLOVENSKEJ NÁRODNEJ JEDNOTY

Prihláška. 10784

Prihlasujem sa za člena **Strany Slovenskej Národnej Jednoty.**

Meno: Čaloška Ján

Adresa: Zmborec vp. Kobrava

Miesto a dátum narodenia: Zmborec 18. III. 1910

Mená rodičov: Jozef Čaloška

Národnosť: Slovenská Náboženstvo: gr. kt.

Meno manželky(-la): Anna Gerulegová

Mená a dátum narodenia detí: Anna, Jozef,

Do akej školy chodia: Ľudovej Slovenskej školy

Majetkové pomery:

Prihlásený do SSNJ: 19. I. 1943

Ktoré časopisy predpláca:

Dňa 19. I. 1943 Čaloška Ján

podpis.

„Grafika" Kassa 3814-1941

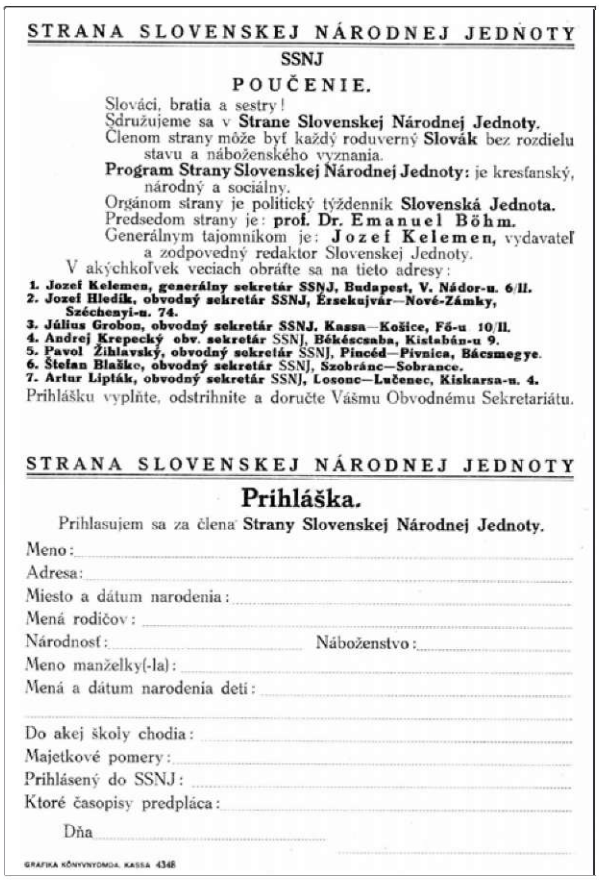

STRANA SLOVENSKEJ NÁRODNEJ JEDNOTY

SSNJ

POUČENIE.

Slováci, bratia a sestry!

Sdružujeme sa v **Strane Slovenskej Národnej Jednoty.**

Členom strany môže byť každý roduverný **Slovák** bez rozdielu stavu a náboženského vyznania.

Program Strany Slovenskej Národnej Jednoty: je kresťanský, národný a sociálny.

Orgánom strany je politický týždenník **Slovenská Jednota.**

Predsedom strany je: **prof. Dr. Emanuel Böhm.**

Generálnym tajomníkom je: **Jozef Kelemen,** vydavateľ a zodpovedný redaktor Slovenskej Jednoty.

V akýchkoľvek veciach obráťte sa na tieto adresy:

1. **Jozef Kelemen, generálny sekretár SSNJ, Budapest, V. Nádor-u. 6/II.**
2. **Jozef Hledík, obvodný sekretár SSNJ, Érsekujvár—Nové-Zámky, Széchenyi-u. 74.**
3. **Július Grobon, obvodný sekretár SSNJ, Kassa—Košice, Fő-u 10/II.**
4. **Andrej Krepecký obv. sekretár SSNJ, Békéscsaba, Kistabán-u 9.**
5. **Pavol Žihlavský, obvodný sekretár SSNJ, Pincéd—Pivnica, Bácsmegye.**
6. **Štefan Blaško, obvodný sekretár SSNJ, Szobránc—Sobrance.**
7. **Artur Lipták, obvodný sekretár SSNJ, Losonc—Lučenec, Kiskarsa-u. 4.**

Prihlášku vyplňte, odstrihnite a doručte Vášmu Obvodnému Sekretariátu.

STRANA SLOVENSKEJ NÁRODNEJ JEDNOTY

Prihláška.

Prihlasujem sa za člena **Strany Slovenskej Národnej Jednoty.**

Meno:

Adresa:

Miesto a dátum narodenia:

Mená rodičov:

Národnosť: Náboženstvo:

Meno manželky(-la):

Mená a dátum narodenia detí:

Do akej školy chodia:

Majetkové pomery:

Prihlásený do SSNJ:

Ktoré časopisy predpláca:

Dňa

GRAFIKA KÖNYVNYOMDA, KASSA 4348

Prihláška do SSNJ. Zdroj: SNA

ľa ktorého členovia tejto organizácie nesmeli byť organizovaní v akejkoľvek politickej strane. V tejto veci musel konať generálny sekretariát v Budapešti, ktorý vydal v SJ (č. 21, z 19. júna 1942) oznam o tomto opatrení.[46]

Okrem rôznych nariadení, príkazov a zákazov kompetentných úradov sa na mnohých miestach uskutočňovali násilné formy nátlaku na sympatizantov a členov SSNJ. SJ uverejnila článok o návšteve predsedu strany v okolí Lučenca, ktorá mala neskôr násilnú dohru zo strany žandárstva. Išlo o návštevu Emanuela Böhma v obci Halič neďaleko Lučenca,[47] kde žandári vyšetrovali žiačky, ktoré vítali predsedu SSNJ. Vyhrážali sa im a kričali na ne, že ich pošlú za ošetrovateľky na front: *„Takto vypočúvali deti a dievčatá skoro do polnoci, samozrejme, že celá Halič je vystrašená a takto organizácia SSNJ v Haliči zase na nejakú dobu znemožnená. Žiadame, aby sa okamžite zakročilo, lebo tento stav, ktorý teraz vládne v skoro 2000-ovom rizo slovenskom Haliči je neznesiteľný. Ľudia sa neodvažujú s nikým do styku prísť, ani po slovensky rozprávať. Vedie sa tam úplné odnárodňovanie a to tým najbrutálnejším spôsobom.*"[48]

Pri zakladaní MO sa museli presne dodržiavať nariadenia dané vládou, napríklad na zakladajúcom zhromaždení musel byť prítomný vládny delegát a dvaja žandári. Pri zakladaní MO v Haliči sa vládny delegát z nevyjasnených príčin nedostavil, a tak zhromaždenie bolo predčasne ukončené, aby nedošlo k po-

išli so svojím cvičiteľom v nedeľu do kostola, cvičiteľ im dal povel „Feküdj! – K zemi!", keďže tento rozkaz neuposlúchli, pretože mali na sebe nedeľné obleky, boli predvedení na výsluch, kde okrem bitky museli tvrdo pracovať. Levente Jozef Duffer sa vo svojej výpovedi zmieňuje okrem iného: *„Mňa vojaci ihneď prevalili cez stoličku, zobliekli mi kabát a začali ma biť. (...) Potom ma traja začali zo všetkých strán fackať a biť pásťami. Keď ma už nabili tak, že som sa už kolísal, vtedy jeden vojak rozviazal na mojej ľavej nohe topánku. Nohu mi zavadili do, pravdepodobne na tento cieľ naschvál zhotoveného stolčeku, a začali mi utínať vojenským opaskom na podošvu nohy. Od veľkej bolesti som vytrhol zo stoličky nohu, ale potom mi ju zase na staré miesto zasunuli. Keď videli, že už nevládzem dali mi pokoj."* Ďalší z chlapcov Juraj Simkulič udáva nasledovné: *„V miestnosti okrem čatára Št. Hidyho boli ešte 4 vojaci. Čatár Št. Hidy zobral do rúk dlhé železo, ktoré malo na jednom konci dlhú železnú rúčku. (...) Podobalo sa to na policajtov pelendrek. Každého z nás týmto železom po chrbte bil. Keď sa nás železom dosýta nabil, postavil nás a dal nám do rúk vojenský kufor. Ten ťažký kufor sme museli v drepe v rukách držať, ba s ním aj žabie skoky vyvádzať. Kto ani toto nevydržal vojaci ho bili po tvári rukami."* SNA, f. SSNJ, šk. 4, inv. č. 9, sign. Generálny sekretariát Budapešť. Dokumentárny elaborát o postavení Slovákov v Maďarsku 1938 – 1945, dok. č. 43/42.

46 Tamže, šk. 6, inv. č. 14, sign. Obvodový sekretariát Košice, korešpondencia 1942, dok. č. 495/42.

47 *Slovenská jednota*, 17. 10. 1942, s. 1.

48 SNA, f. SSNJ, šk. 1, inv. č. 2, sign. Generálny sekretariát Budapešť, korešpondencia 1942, dok. č. 2099/42.

rušeniu zákona. Predstavitelia SSNJ úzkostlivo dbali, aby nedošlo k porušovaniu predpisov, čo mohlo mať za následok reštrikcie zo strany úradov.[49] V inom prípade nepovolili zasadnutie valného zhromaždenia pri príležitosti voľby členov MO v Lúčnici nad Žitavou, a to kvôli tomu, že úrady nevyšetrili, či sa môže v uvedených miestnostiach stretnúť taký počet členov, aký sa v obci nachádza.[50]

Okrem prieťahov pri zakladaní MO strany boli prenasledovaní aj samotní predstavitelia a členovia SSNJ. Forma násilia bola rôzna, niekde sa žandárstvo uspokojilo s obyčajnými vyhrážkami, no na iných miestach boli členovia strany napádaní a brutálnym spôsobom bití. Jedným z prípadov bolo vyšetrovanie predstaviteľov SSNJ v Šuranoch, o ktorom podal podrobnú správu generálny organizačný tajomník Jozef Hledík zo Šurian. V tejto správe opisoval praktiky žandárov, ktorí robili prehliadky po domoch členov SSNJ a hľadali protištátne tlačivá. Po dôrazných protestoch Hledíka túto svoju činnosť ešte viac zintenzívnili a tak zastrašovali obyvateľov Šurian: „*Ja som sa proti tomu ich konaniu ohradil, povedal im, že na to nemajú práva.* (...) *Povedal som im, že som organizačný tajomník SSNJ v Nových Zámkoch, ukázal som im svoj menovací dekrét a prehlásil som, že ich zákrok považujem za protizákonný a za hatenie našej práce.* (...) *Prehlásil som energicky, že som povinný toto hlásiť predsedovi strany do Budapešti a súčasne aj podžupanovi. Požiadal som žandárov, aby mi povolili aspoň to, či by som mohol tých členov, ktorí boli vyšetrovaní uspokojiť. Toto mi dovolili. Ponavštevoval som všetkých vyšetrovaných a povedal im, že oni sú len svedkovia a nemusia sa báť ničoho.*"[51]

Obvodový tajomník SSNJ v Lučenci informoval o nátlaku žandárov na obyvateľstvo, aby sa nedostavilo na ustanovujúcu schôdzu pri príležitosti založenia MO v Haliči. Deň pred touto akciou patrolovali žandárske stráže, aby zastrašili Slovákov. Na zhromaždení, na ktorom sa zúčastnil aj generálny tajomník Jozef Kelemen a ústredný organizačný tajomník Jozef Hledík, sa zúčastnilo len päť obyvateľov. K zvoleniu členov MO nedošlo, pretože sa nedostavil miestny notár, ktorý mal poverenie úradného dozoru.[52]

V obci Novočány pri Košiciach údajne žandári fyzicky napadli predsedu MO Jozefa Baču, pretože nerozumel dobre po maďarsky a neodpovedal správne, za čo ho obvinili z urážky a predviedli ho na stanicu. Po ceste ho ešte napadli, fackovali a nakopali do zadnej časti tela. Dokonca ho mali chytiť za vlasy a ťahať za sebou po zemi. Po príchode na stanicu nastalo vypočúvanie ich veliteľom. Veliteľ mu povedal: „*Bačo, maga aszt hiszi, hogy ha magát Grobon megválasztotta a tótpárt elnökének, hogy akkor már minden meg van engedve? /Bačo, vy myslíte, že keď vás Grobon zvolil za predsedu slovenskej strany, tak je vám všetko dovolené?/*" Na túto otázku Bačo odpovedal, že keďže nevedel dobre po maďarsky, tak prišlo medzi ním a žandármi k nedorozumeniu, čo však nemalo byť zámienkou na bitku, ktorú dostal od žandárov. Následne Bačo žiadal o zakročenie predstaviteľov strany na najvyšších miestach.[53]

Život Slovákov v Maďarsku sa každodenne stretával s množstvom otvorených problémov, ťažkostí a krívd, ktoré štát páchal či už na jednotlivcoch alebo skupinách. Postihnutí sa s dôverou obracali na miestne organizácie a obvodové sekretariáty SSNJ. Najmä generálny sekretariát SSNJ svojou intervenčnou činnosťou hľadal a často v rámci platných právnych predpisov aj našiel nápravu krívd spáchaných na Slovákoch. Toto sledovali už spomenuté memorandá z januára 1939, marca 1941 a júla 1941. Najvýznamnejšie memorandum bolo odovzdané ministerskému predsedovi Miklósovi Kállaymu 6. júla 1942.[54] Predstavitelia SSNJ žiadali nápravu v troch oblastiach. Prvou bola oblasť verejnej správy. Tu žiadali legálne zabezpečenie činnosti SSNJ na celom území Maďarska, slobodné schádzanie sa členov strany a odstránenie prekážok pri zakladaní MO SSNJ. Strana požadovala zastúpenie v budapeštianskom parlamente a v iných zboroch verejnej správy a zrovnoprávnenie používania slovenského jazyka na území obývanom Slovákmi. V oblasti škol-

49 Tamže, šk. 3, inv. č. 5, sign. Generálny sekretariát Budapešť, Zápisnice zo zakladajúcich valných zhromaždení M. O. SSNJ, menovacie dekréty funkcionárov, korešpondencia, povolenie od úradov, dok. č. 2200/43.

50 Tamže, šk. 2, inv. č. 5, sign. Generálny sekretariát Budapešť, Zápisnice zo zakladajúcich VZ miestnych organizácií SSNJ, menovacie dekréty funkcionárov a korešpondencia, dok. č. 746/43.

51 Tamže, šk. 4, inv. č. 9, sign. Generálny sekretariát Budapešť, Dokumentárny elaborát o postavení Slovákov v Maďarsku 1938 - 1945, dok. č. 90/41.

52 Tamže, dok. č. 96/43.

53 Tamže, dok. č. 44/43.

54 POTEMRA, M.: *Politický život Slovákov*, s. 171.

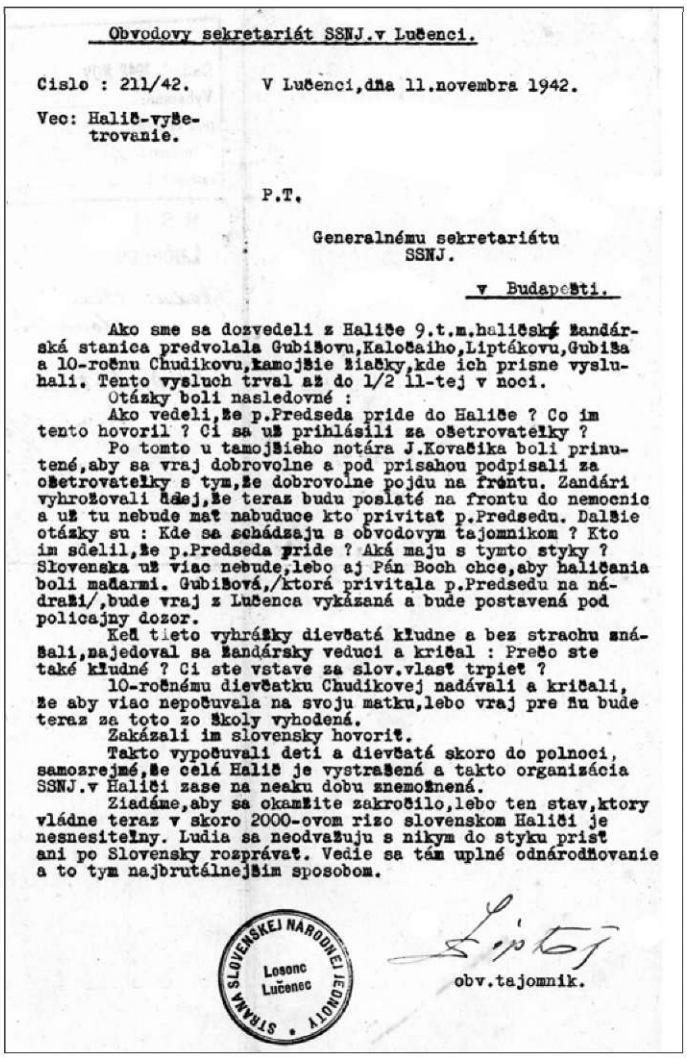

Obvodový sekretariát SSNJ.v Lučenci.

Cislo : 211/42. V Lučenci,dňa 11.novembra 1942.

Vec: Hališ-vyšetrovanie.

P.T.

Generalnému sekretariátu SSNJ.

v Budapešti.

Ako sme sa dozvedeli z Haliče 9.t.m.haličská žandárska stanica predvolala Gubišovu,Kaločaiho,Liptákovu,Gubiša a 10-ročnu Chudikovu,tamojšie žiačky,kde ich prisne vyslúchali. Tento vyslúch trval až do 1/2 11-tej v noci.

Otázky boli nasledovné :

Ako vedeli,že p.Predseda pride do Haliče ? Co im tento hovoril ? Ci sa už prihlásili za ošetrovateľky ?

Po tomto u tamojšieho notára J.Kovačika boli prinutené,aby sa vraj dobrovolne a pod prisahou podpísali za ošetrovateľky s tym,že dobrovolne pojdu na frontu. Žandári vyhrožovali ďalej,že teraz budu poslaté na frontu do nemocnic a už tu nebude mať nabuduce kto privítať p.Predsedu. Dalšie otázky su : Kde sa schádzaju s obvodovym tajomnikom ? Kto im sdelil,že p.Predseda pride ? Aká maju s tymto styky ? Slovenska už viac nebude,lebo aj Pán Boch chce,aby haličania boli maďarmi. Gubišová,/ktorá privítala p.Predsedu na nádraží/,bude vraj z Lučenca vykázaná a bude postavená pod policajny dozor.

Keď tieto vyhrážky dievčatá kľudne a bez strachu znášali,najedoval sa žandársky veduci a kričal : Prečo ste také kľudné ? Ci ste vstave za slov.vlasť trpieť ?

10-ročnému dievčatku Chudikovej nadávali a kričali, že aby viac nepočuvala na svoju matku,lebo vraj pre ňu bude teraz za toto zo školy vyhodená.

Zakázali im slovensky hovoriť.

Takto vypočuvali deti a dievčatá skoro do polnoci, samozrejmé,že celá Hališ je vystrašená a takto organizácia SSNJ.v Haliči zase na neaku dobu znemožnená.

Žiadáme,aby sa okamžite zakročilo,lebo ten stav,ktory vládne teraz v skoro 2000-ovom rizo slovenskom Haliči je nesnesitelny. Ludia sa neodvažuju s nikym do styku prisť ani po Slovensky rozprávať. Vedie sa tám uplné odnárodňovanie a to tym najbrutálnejšim sposobom.

STRANA SLOVENSKEJ NÁRODNEJ JEDNOTY Losonc Lučenec

obv.tajomnik.

Zápisnica o vyhrážaní sa žandárov žiačkam v Haliči, ktoré vítali predsedu SSNJ E. Böhma. Zdroj: SNA

stva a kultúry sa požiadavky SSNJ sústredili najmä na zriaďovanie väčšieho počtu slovenských škôl a potreby prijatia učiteľov ovládajúcich slovenský jazyk, ďalej sa požiadavky sústredili na zriadenie slovenských spolkov a kultúrnych ustanovizní a zamedzenie maďarizácie prostredníctvom cirkvi. Poslednou oblasťou, ktorá sa bytostne dotýkala slovenského obyvateľstva, bolo nastolenie požiadaviek v sociálnej oblasti. Okrem iného požadovali odškodnenie slovenských zamestnancov prepustených z verejných a verejnej správe podliehajúcich podnikov,[55] odstránenie krívd spáchaných počas revízie pozemkovej reformy.[56]

O memorande informovala svojich čitateľov aj SJ v jednom zo svojich úvodníkov: *„Deputácia pod vedením prof. Dr. Emanuela Böhma a za prítomnosti Jozefa Kelemena a Ivana Porubského navštívila ministerského predsedu Mikuláša Kállayho, aby podala memorandum a žiadala nápravu slovenského národného života, vylíčiac stav tunajšej slovenskej pospolitosti.* (...) *Celá naša Slovač naslúcha krokom svojich čelných mužov a praje im, aby mali úplný úspech vo svojich spravodlivých požiadavkách. Žiada si, aby tunajšej vetve národa slovenského zabezpečená bola blahá budúcnosť* (...) *Dielo je vykonané. Povinnosť svoju z lásky k národu svojmu sme vykonali. Kráčajúc po cestách otcov našich veríme, že v prítomnosti spravodlivé naše žiadosti vložené sú do blahoprajného náručia a že úspech nevyostane. Memorandum je podané. Čakáme dôstojne a presvedčene.“*[57]

Maďarský ministerský predseda prisľúbil predstaviteľom SSNJ, že sa ich požiadavkami bude maďarská vláda zaoberať. Vláda sa snažila týmto spôsobom zabezpečiť si výhodné postavenie v prípade povojnových mierových rokovaní, aby mohla predložiť dôkazy o svojom priateľskom prístupe k jednotlivým národnostným menšinám. Táto zmena sa však v praxi nijakým spôsobom neprejavila a orgány, ktoré mali uskutočňovať niektoré nariadenia, ich jednoducho sabotovali.[58]

SSNJ sa zamerala na získavanie údajov o stave slovenského školstva na okupovanom území pre pripravované memorandum o školských požiadavkách. Už po okupácii v tridsiatom ôsmom roku bolo zatvorených 150 škôl Slovenskej ligy[59] a takmer 900 učiteľov pôsobiacich na týchto školách vyhostili z dôvodu, že tieto školy boli zriadené pre deti československých zamestnancov, po odchode ktorých už nie sú tieto školy potrebné. Jednou z metód maďarizácie bolo vytváranie maďarských paraleliek pri existujúcich slovenských školách. Maďarské úrady potom rôznymi formami nátlaku nútili rodičov, najmä verejných zamestnancov,[60] aby svoje deti dávali do maďarskej triedy. Ak sa počet detí v slovenskej trie-

55 Jedným z nástrojov na odstránenie nepohodlných Slovákov z verejnej služby boli tzv. Preverovacie komisie. Tie zdôvodňovali nepreverenie osoby väčšinou z dôvodov jeho protimaďarského cítenia alebo nespoľahlivosti pre maďarský štát. Po neprevereni musel byť dotyčný okamžite prepustený, síce mal právo odvolať sa na vyššie úrady, tie však zvyčajne nekonali (pozn. J. M.).

56 BÖHM, E.: *V šesťročnom zajatí*, s. 215-217.

57 *Slovenská jednota*, 8. 7. 1942, s. 1.

58 TILKOVSZKY, L.: *Južné Slovensko*, s. 181.

59 Slovenská liga, organizácia dotovaná československou vládou, ktorá pôsobila v období ČSR na národnostne zmiešaných územiach a pomáhala slovenskému obyvateľstvu , napr. stavaním škôl (pozn. J. M.).

60 Svedectvo Jána Kečkeša odhaľuje praktiky preverovacích komisií: *„Podpísaný týmto svedčím, že dňa 24. augusta t. r. bol som predvolaný na „igazolás“ do Nových Zámkov a tam medzi iným ma k nasledujúcim veciam nútili: 1. Aby som dal svoje deti do maďarskej školy a aby som vstúpil do maďarskej strany, že behom 14 dní budem prijatý do štátnej služby. Členovia komisie*

de znížil, tá bola neskôr zrušená a učilo sa už len v maďarských triedach.[61]

Takýto stav panoval aj na Učňovskej škole v Košiciach, kde boli zriadené aj slovenské pobočky. Žiactvo začalo hromadne prestupovať do maďarských tried kvôli nedostatku učiteľov ovládajúcich slovenský jazyk. Žiaci museli často sedieť celé hodiny bez vyučovania. Týmto prípadom sa v roku 1941 zaoberal obvodový sekretariát SSNJ v Košiciach: *„Len z tretieho ročníka murárskej skupiny vystúpilo trinásť žiakov a prestúpili do maďarskej triedy, keďže na tomto odbore nemajú odborníka kresliara. Nakoľko kreslenie je hlavným predmetom tohto odboru, učni sa báli, že v látke a znalostiach zaostanú, preto radšej volili ťažkosti v maďarských triedach. Toto sa deje aj na iných triedach slovenskej pobočky. Nutné je na ministerstve zakročiť, aby učňovská škola mala dosť učiteľskej sily, lebo ide o odborné vzdelanie našich budúcich živnostníkov.“*[62]

Mnohokrát sa stali prípady, že v obci fungovala slovenská škola, no keďže bol nedostatok učiteľov ovládajúcich slovenčinu, museli na tejto škole učiť učitelia, ktorí ovládali tento jazyk aspoň čiastočne. V niektorých ohľadoch samotní učitelia sa zdráhali vyučovať po slovensky a často robili voči sťažujúcim sa rodičom obštrukcie. Obvodovému sekretariátu SSNJ v Lučenci zaslali rodičia detí z obce Čierny Potok sťažnosť na učiteľov pôsobiacich na ľudovej škole v ich dedine. V obci postavila školu Slovenská liga z príspevkov tunajších roľníkov. Na škole pôsobili manželia Kováčovci. Keďže učiteľ Melichar Kováč musel narukovať do armády, celú školu viedla jeho manželka Irena Kováčová. Na túto učiteľku sa sťažovali rodičia žiakov, pretože nechcela vyučovať po slovensky, respektíve slovenčinu zanedbávala na úkor maďarčiny. Keď jej rodičia dohovárali, ona im odpovedala: *„Nejestvuje taký zákon na svete, ktorý by ma prinútil po slovensky učiť, tým viac, keď ani sama po slovensky neviem.“* Rodičia sa po tomto rozhovore rozhodli podať sťažnosť na inšpektorát v Rimavskej Sobote, ten sľúbil prešetrenie sťažnosti a nápravu prípadných nedostatkov, no vec sa nijakým spôsobom nevyriešila.[63]

O prešľapoch maďarských orgánov sa snažila informovať aj SJ. Aj keď väčšina jej článkov neprešla cez cenzora, predsa len boli niektoré uverejnené. V článku „Neznesiteľné školské pomery v okolí Košickom“ autori kritizovali, že na okolí Košíc je mnoho obcí s väčšinovým slovenským obyvateľstvom, no slovenská škola tu neexistuje. K článku bola pripojená tabuľka s názvami obcí, v ktorých sa nachádza maďarská, slovenská alebo zmiešaná škola. Napríklad v obci Hiľov bolo z 480 detí len 10 maďarských a v tejto obci existovala len maďarská škola. V závere článku autori nabádajú k náprave týchto krívd.[64]

Slovenské školské pomery sa neustále zhoršovali a pod pokračujúcim tlakom maďarizačnej politiky sa dostali na kritický bod. Do leta 1941 prestalo existovať pätnásť ľudových škôl a tri meštianky. Od leta 1941 do konca roka 1942 sa zrušili ďalšie školy. Z recipročných príčin zatvorili dve slovenské pobočky ľudových škôl v Košiciach, dve triedy slovenského gymnázia v Košiciach, slovenskú priemyslovku v Košiciach a v gymnáziu v Šuranoch zrušili koedukáciu, čo prakticky znamenalo, že dievčatá nemohli túto školu vôbec navštevovať. Výsledok bol nasledovný: oficiálne sa tvrdilo, že v Maďarsku je 236 ľudových škôl s vyučovacím jazykom slovenským, respektíve s výpomocným jazykom slovenským, z týchto na slovenskom okupovanom území 183. Menšinové oddelenie evidovalo pre internú potrebu len 118 takýchto škôl na okupovanom území a podľa prísne dôvernej správy predsedníctva vlády z novembra 1941 dosiahol ich počet sotva 100.[65]

Predstavitelia SSNJ museli nejako zareagovať. Najlepším spôsobom bolo vypracovanie memoranda s vyčíslením prešľapov a krívd spáchaných na Slovákoch. Memorandum bolo dôležité aj z reciprocného hľadiska, pretože slovenská vláda mohla zakročiť proti maďarským školám na Slovensku. Každoročne sa tieto dáta zbierali a doplňovali. Je potrebné spomenúť ešte problém personálny. Ak sa aj niekto podieľal na príprave podkladov pre memorandum, musel tieto údaje zbierať po jednotlivých obciach, čo so sebou nieslo ri-

nahovárali ma, aby som šiel k p. barónovi Mauerovi, a ten mi to sprostredkuje, aby moje deti boli zo slovenskej školy vypísané a prepísané do maďarskej.“ SNA, f. SSNJ, šk. 4, inv. č. 9, sign. Generálny sekretariát Budapešť, Dokumentárny elaborát o postavení Slovákov v Maďarsku 1938 – 1945, dok. č. 14/40.

61 TILKOVSZKY, L.: *Južné Slovensko*, s. 117–119.

62 SNA, f. SSNJ, šk. 1, inv. č. 1, sign. Generálny sekretariát Budapešť, korešpondencia 1941, dok. č. 38/41.

63 Tamže, šk. 4, inv. č. 9, sign. Generálny sekretariát Budapešť, Dokumentárny elaborát o postavení Slovákov v Maďarsku 1938 – 1945, dok. č. 265/42 .

64 *Slovenská jednota*, 19. 8. 1939, s. 3.

65 VIETOR, M.: *Dejiny okupácie*, s. 211–212.

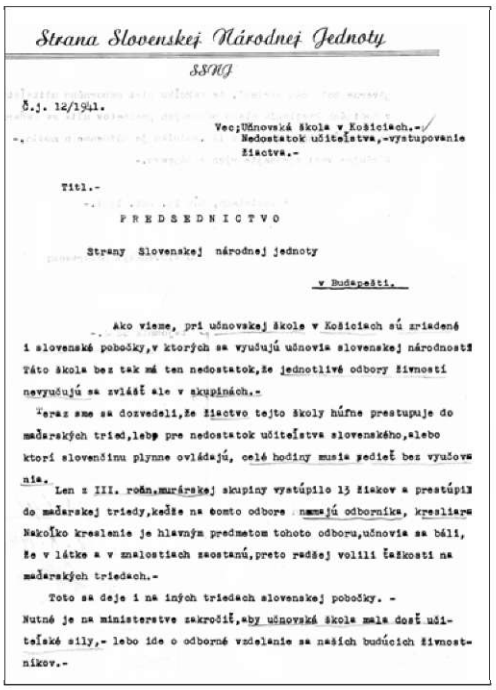

Strana Slovenskej Národnej Jednoty

SSNJ

Č.j. 12/1941.

Vec: Učňovská škola v Košiciach.- Nedostatok učiteľstva,-vystupovanie žiactva.-

Titl.-

P R E D S E D N I C T V O

Strany Slovenskej národnej jednoty

v Budapešti.

Ako vieme, pri učňovskej škole v Košiciach sú zriadené i slovenské pobočky, v ktorých sa vyučujú učňovia slovenskej národnosti. Táto škola bez tak má ten nedostatok, že jednotlivé odbory živnosti nevyučujú sa zvlášť ale v skupinách.-

Teraz sme sa dozvedeli, že žiactvo tejto školy húfne prestupuje do maďarských tried, lebo pre nedostatok učiteľstva slovenského, alebo ktorí slovenčinu plynne ovládajú, celé hodiny musia sedieť bez vyučovania.

Len z III. ročn. murárskej skupiny vystúpilo 13 žiakov a prestúpili do maďarskej triedy, kdže na tomto odbore nemajú odborníka, kresliara. Nakoľko kreslenie je hlavným predmetom tohoto odboru, učňovia sa báli, že v látke a v znalostiach zaostanú, preto radšej volili ťažkosti na maďarských triedach.-

Toto sa deje i na iných triedach slovenskej pobočky. -

Nutné je na ministerstve zakročiť, aby učňovská škola mala dosť učiteľské sily,- lebo ide o odborné vzdelanie sa našich budúcich živnostníkov.-

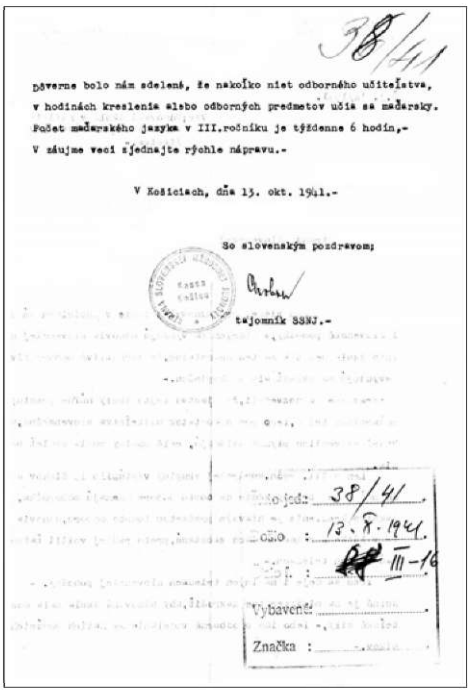

38/41

pôverne bolo nám sdelené, že nakoľko niet odborného učiteľstva, v hodinách kreslenia alebo odborných predmetov učia sa maďarsky. Počet maďarského jazyka v III. ročníku je týždenne 6 hodín.- V záujme veci zjednajte rýchle nápravu.-

V Košiciach, dňa 13. okt. 1941.-

So slovenským pozdravom;

tajomník SSNJ.-

Došlo pod: 38/41.
Dňa: 13. 8. 1941.
Vybavené
Značka :

List predsedníctvu SSNJ od tajomníka SSNJ J. Grobona o nedostatku slovenských učiteľov na meštianskej škole v Košiciach. Zdroj: SNA

ziká perzekúcie, najmä zo strany žandárstva. Obdobný prípad sa stal Michalovi Pavlovičovi, ktorý v Jelšave zisťoval školské dáta pre memorandum SSNJ. Po ubytovaní v hoteli mu na izbu zabúchal strážnik, ktorý ho legitimoval, a potom odviedol na žandársku stanicu. Už v hoteli mu strážnik prehľadal aktovku, v ktorej mal uschované školské dotazníky a iné stranícke spisy. Na stanici s ním detektív spísal zápisnicu. Pri výsluchu bol kompletne prehľadaný. Po výsluchu sa odobral do domu dôvernika SSNJ v Jelšave Jána Bocku. Keď svoje záležitosti vybavil, odobral sa na stanicu sledovaný detektívom. Na stanici ho už čakali ďalší detektívi, opäť mu zobrali aktovku, vytiahli spisy a poprezerali. Potom sa mu začali vyhrážať, že keď sa ešte raz vráti do Jelšavy, tak s ním urobia poriadok.[66]

Dňa 7. októbra 1942 bolo vypracované a podané Memorandum predsedu SSNJ Dr. E. Böhma pre maďarského ministra kultu a verejnej výučby Dr. Eugena Szinnysiho-Merseho. V úvode memoranda Böhm vyzdvihol snahy ministerstva školstva o čo najdôslednejšie vzdelávanie svojich obyvateľov, na druhej strane nezabudol pripomenúť, že často sa to deje násilnou formou pomaďarčovania obyvateľstva v čisto alebo takmer čisto slovenských obciach. Memorandum bolo rozdelené do dvoch základných častí. V prvej časti načrtli teoretické problémy vyučovania a kultúrnej osvety od detských opatrovaní až po vysoké školy. Všade prevláda kritika maďarizácie a spôsobu výučby slovenčiny, ktorá sa na mnohých miestach nevyučovala adekvátne so zreteľom na potreby slovenského dieťaťa. Kritizoval sa tiež prístup učiteľov k žiakom, školské osnovy a nedostatok vyhovujúcich kníh pre slovenského žiaka. Nasledovala kritika v kultúrnej činnosti, poukazovalo sa najmä na protislovenskú činnosť spolku Levente a nedostatočnú činnosť Združenia katolíckej mládeže (SKM), ktoré fungovalo v rámci celomaďarského spolku KALOT.[67]

V druhej časti zaznamenali konkrétne nedostatky v jednotlivých oblastiach. Tu kritizovali prekladanie slovenských učiteľov do čisto maďarských regiónov (napr. Villiam Hammel, profesor latinčiny, gréčtiny a slovenčiny z košického gymnázia na maďarské gymnázium v Kisvárde). Ďalej sa kritizovala svojvoľnosť nižších úradníkov pri vykonávaní nariadení vyšších orgánov. Je tu zaznamenaný prípad z obce Zdoba v okrese Košice. V tejto obci si podalo žiadosť 64 rodičov o slovenskú školu. Po vyšetrení obvodný hlavný školský dozorca nariadil zriadenie školy, toto nariadenie bolo odignorované a slovenská škola sa v Zdobe neotvorila. Ďalší prípad sa odohral v obci Hodejov v okrese rimavskosobotskom. Išlo o sťažnosť na učiteľa Emanuela Kovácsa, pretože svojvoľne zrušil slovenské vyučovanie na tunajšej ľudovej škole. Rodičia detí žiadali o preloženie učiteľa na školskom inšpektorá-

66 SNA, f. SSNJ, šk. 4, inv. č. 9, sign. Generálny sekretariát Budapešť, Dokumentárny elaborát o postavení Slovákov v Maďarsku 1938 – 1945, dok. č. 95/43.

67 Tamže, šk. 20, inv. č. 69, sign. Memorandum predsedu SSNJ Dr. E. Böhma maďarskému ministrovi kultu a verejnej výučby 1942, s. 1 – 20.

te v Rimavskej Sobote, ale bezúspešne. V závere memoranda bol uverejnený abecedný zoznam obcí žiadajúcich slovenskú školu, pri splnení požiadaviek od ministerstva školstva. V závere autori memoranda konštatovali a vyslovili nádej, že oprávnené požiadavky slovenskej menšiny budú splnené.[68]

V októbri 1942 na predsedníctve Maďarskej strany na Slovensku János Esterházy predniesol prejav, v ktorom sa dožadoval zlepšenia situácie pre maďarskú menšinu na Slovensku a súčasne odovzdal memorandum slovenskej vláde s požiadavkami Maďarov. Na prejav reagoval Emanuel Böhm tým, že ho preložil a parafrázoval. Článok pod názvom „Na základe práva" odovzdal na uverejnenie do SJ. Maďarská cenzúra však tento článok neuverejnila a posunula ho na vyššie miesta.[69] V článku vychádzal z božského a prirodzeného práva jednotlivca a celého národa, ktoré musia rešpektovať zákony každého štátu. O zákonoch maďarského štátu napísal, že sú len v archívoch a na papieri, a že prax štátnych orgánov ich každodenne porušuje. Bol to najrozhodnejší článok pre SJ za celý čas jej vychádzania.[70] *„Naša strana SNJ snaží sa, aby práve v dnešnom čase, keď milióny ľudí bojuje o právo na živobytie, aby do tohto chaosu nerestí a ľudských bied vniesla podľa svojej možnosti aspoň trochu svetla a práve preto podniká kroky na kompetentných miestach, aby zabezpečila nápravu* (...) *Ale žiaľ Bohu účinnú pomoc a definitívnu nápravu nemá možnosť vydobyť, vyprosiť, ba ani len uľaviť. Preto, aby sa stala definitívna náprava našich prác, nútení sme hľadať niekoho a niečo, kto by nám to umožnil. A my vieme odkiaľ máme tú definitívnu nápravu našich práv čakať. Riadenie osudu všetkých Slovákov je v rukách samého slovenského národa."*[71]

V tomto období sa začali objavovať prvé spory medzi predstaviteľmi SSNJ, ktoré vychádzali jednak z ideologických postojov – strana nikdy nebola názorovo homogénna, čo v dôsledku vyvolávalo roztržky – a tiež z osobných sporov medzi jednotlivcami. Príčin tohto problému je viacero. Treba dodať, že spory boli natoľko závažné, že strana mohla úplne zaniknúť. Prvou príčinou bola reakcia maďarskej vlády, ktorá prestala Böhma považovať za reprezentanta slovenskej menšiny pri predkladaní sťažností kompetentným orgánom. Proti neprávostiam páchaných na Slovákoch v Maďarsku, teraz keď neboli na predsedníctve vlády ochotní prijímať Böhma, obvykle protestoval Jozef Kelemen, generálny tajomník SSNJ.[72] Maďarská vláda sa snažila vyvolať roztržku medzi Böhmom a Kelemenom tým, že bude prijímať len Kelemena, čo sa jej aj sčasti podarilo. Najhoršia situácia nastala na prelome rokov 1943/1944.

Okrem toho, že sa odohrávali spory medzi najvyššími predstaviteľmi strany, do vnútorných rozhodnutí začal zasahovať aj vyslanec Slovenskej republiky Ján Spišiak. Ten si chcel podľa Böhma zabezpečiť absolútny vplyv na redakciu SJ, ktorá mu mala umožniť prostredníctvom redaktorov z Báčky[73] odpútať sa od režimu slovenského štátu. Preto Spišiakovi napísal list,[74] v ktorom ho žiadal o nezasahovanie do jeho práce. V prvej časti listu sa Böhm zmienil o práci, ktorú pre slovenskú menšinu vykonal. Sťažoval sa najmä na zasahovanie vyslanca do jeho práce, resp. ignorovanie jeho požiadaviek, ktoré mal predkladať ako autorita maďarskej vláde: *„Cítil som nepríjemné následky vášho oprávania i zákrokov konaných bez môjho vedomia vo veciach menšinových.* (...) *Išli ste za svojim cieľom pán minister. Vari ste ma chceli kontrolovať? Vari k väčšej usilovnosti pobádať? Mňa netreba kontrolovať, tobôž k väčšej intenzite ponúkať. Pracujem lebo chcem. Učil som sa byť predsedom, práve tak ako vy vyslancom. Vy máte kus práce za sebou, ale mám ju aj ja a to omnoho tŕnistejšiu než Vy pán vyslanec."* Spišiaka obvinil aj z toho, že Kelemena posielal na predsedníctvo vlády, kde sa im ho podarilo poštvať proti nemu: *„Otázka osôb Böhm – Kelemen. V zárodku pomýlená vec. Vy ste podporovali svojou taktikou dvoch pánov na jednom dvore. Možné je, že by sa bola vydarila vaša koncepcia, ale to len v tom prípade, keby si bol Kelemen buď do redakcie SJ sadol ako zodpovedný redaktor alebo do SSNJ ako generálny tajomník. Kelemen z Komjatíc dochádzal do Pešti vlastne na*

68 Tamže, s. 21 – 46.
69 BÖHM, E.: *V šesťročnom zajatí*, s. 219.
70 POTEMRA, M.: *Politický život Slovákov*, s. 175 – 176.
71 SNA, f. SSNJ, šk. 20, inv. č. 68, sign. Generálny sekretariát Budapešť, Úradná korešpondencia s. d., článok „Na základe práva" 1942.
72 TILKOVSZKY, L.: *Južné Slovensko*, s. 183-185.
73 V roku 1942 prišli z okupovanej Báčky traja noví redaktori, J. Čajak ml., Dr. M. Topoľský, Dr. A. Siracký, ktorí boli internovaní v koncentračnom tábore a pomocou slovenskej vlády sa ich podarilo vyslobodiť. Títo redaktori boli ľavicovo orientovaní, čo sa prejavilo aj v redakcii SJ. Po nátlaku slovenskej vlády na J. Kelemena museli v roku 1944 odísť. POTEMRA, M.: *Kultúrny život Slovákov*, s. 28-29.
74 List nie je datovaný, možno však predpokladať, že pochádza z konca roku 1943, resp. zo začiatku roka 1944.

kontrolu. Prišiel v stredu a vo štvrtok zašiel k Ballovi, prípadne i k vám s niekoľkými pasmi pre svojich známych. Nazrel do G. sekretariátu, pootváral dvere, strčil nos do redakcie – rozbúril hladinu. Kde nebolo treba tam vynadal a opačne. Štvrtok ak sa dalo aj odcestoval. (...) *Trpel som tento stav v záujme veci, ale ďalej ho trpieť nebudem.*" V závere listu vyslovil prianie, aby sa všetky spory urovnali v záujme práce pre slovenskú menšinu.[75]

V januári 1944 sa síce podarilo Kelemenovi oslabiť vplyv Böhma na SJ tým, že odstránil jeho meno z hlavičky novín ako hlavného spolupracovníka a namiesto neho 9. februára 1944 vymenoval za hlavného redaktora Štefana Burana. Z funkcie predsedu SSNJ sa mu však Böhma nepodarilo odvolať.

Tieto spory škodili najmä ďalšej práci medzi Slovákmi, čo si postupne uvedomovali aj predstavitelia SSNJ. Medzitým sa však podmienky na prácu zmenili, a to najmä z dôvodu blížiaceho sa frontu a rôznych reštrikčných opatrení maďarskej vlády. Po obsadení Maďarska nemeckou armádou v marci 1944 sa situácia ešte zhoršila. SSNJ chcela pokračovať vo svojej hlavnej činnosti, ktorou bolo zakladanie MO, avšak 24. augusta 1944 v Maďarsku rozpustili všetky politické strany, a tak sa zastavila aj činnosť SSNJ. SJ ako tlačový orgán SSNJ, podporovaný slovenskou vládou, mohla vychádzať i naďalej.[76] Obmedzil sa rozsah a možnosti novinárskej práce. Noviny sa robili pod vedením Štefana Burana a výkonnú redaktorskú prácu vykonávali vysokoškoláci v Budapešti, najmä Jozef Kanás, Ján Kajanovič a ďalší. Keď k politickým a materiálnym ťažkostiam pribudli prekážky v doručovaní SJ jej odberateľom, obmedzila sa najprv jej periodicita, až nakoniec SJ 30. septembra 1944 prestala úplne vychádzať. Rozhodnutie o ukončení redaktorskej práce urýchlilo vypuknutie Slovenského národného povstania na Slovensku, pretože SJ odoberala rotačný papier zo Slavošoviec. Kvôli vojnovým pomerom distribúcia papiera bola do značnej miery obmedzená, na čom boli tieto noviny závislé.[77]

Politický život Slovákov v Maďarsku v rokoch 1938 – 1945 sa postupne vyvíjal od iniciatívy niekoľkých jednotlivcov, ktorí boli zväčša za svoju prácu perzekvovaní a v horšom prípade vyhostení, až po široké celoslovenské hnutie zastrešené v rámci SSNJ. Táto cesta nebola vôbec jednoduchá, a to najmä z dôvodu, že maďarské štátne orgány si nepriali mať vo svojom štáte sebavedomú menšinu so svojimi politickými predstaviteľmi. Slovenská menšina by takú mieru práv nikdy nezískala, keby nebola podporovaná slovenskou vládou. Tá využívala okrem diplomatických zásahov predovšetkým princíp reciprocity, na ktorý boli maďarskí reprezentanti zvlášť citliví. Maďarská štátna moc Slovákom neumožnila dosiahnuť akceptovateľnú mieru práv. Realizovať sa mohli iba v obmedzenej miere v oblasti školstva, kultúry a politického života, i to v dôsledku politiky reciprocity.

Summary

Ján Mitáč: Slovak National Unity Party in the occupied territories of Southern Slovakia in years 1941 – 1944

The situation of Slovak inhabitants in southern Slovakia, the after the Vienna Arbitration was considerably complicated. The Hungarian government launched, especially during the first months of occupation, to use violent methods against the efforts of Slovak residents to be politically organized.

Thanks to the reciprocity policy of Slovak Republic (1939-1945) government, it succeeded the foundation of a political party of Slovak people in Hungary and in occupied southern Slovakia territoriies with name Slovak National Unity (SSNJ). The party had also its own print body, the newspaper Slovak unity (SJ), which pilloried on its pages gaffes of Hungarian authorities, as far as the censorship allowed them to perform their activities. Although the SSNJ worked under restricted conditions, it suceeded to refer about injustice and iniquities against the Slovak population and it required to eliminate them, with partly succesful effects. The work of each personalities was not at all easy, because the Hungarian Government wished not, that the Slovak people succed to have their political party, which will defend its interests and will actively oppose the magyarization.

The study deals with the formation and activities of the SSNJ in occupied territories of southern Slovakia1941 – 1944. It is an assessment of its political programm, which it tried to enforce in conditions of the Hungarian State.

75 SNA, f. SSNJ, šk. 20, inv. č. 68, sign. Generálny sekretariát Budapešť, Úradná korešpondencia s. d., Nedatovaný koncept listu vyslancovi Slovenskej republiky v Budapešti Dr. Jánovi Spišiakovi.

76 VIETOR, M.: Dejiny okupácie, s. 339.

77 POTEMRA, M.: *Kultúrny život Slovákov,* s. 29-30.

Proces s členmi Pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy v roku 1958

PhDr. Peter Sokolovič, PhD.
(1981), absolvent Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, odbor história – slovenčina. Pracuje v Ústave pamäti národa

Hlinkova garda (HG), organizácia pôsobiaca na území Slovenska v rokoch 1938 – 1945, sa v spoločnosti dodnes – podobne ako 1. Slovenská republika (SR) – vníma veľmi rozporne. Niet sa čo diviť. Hoci nemožno o všetkých členoch HG tvrdiť, že boli radikálni protižidovskí aktivisti či stúpenci čo najtesnejšieho naviazania na nacistické Nemecko, predsa len konanie elít a vplyv na formovanie štátneho aparátu spravilo z gardy organizáciu, ktorej meno (aj keď sa spočiatku spájalo najmä so snahami o vydobytie vlastnej štátnosti) zostane navždy poškvrnené snahami časti jej vplyvnej členskej základne o definitívne vyriešenie podľa nich pálčivých otázok svojej doby.[1] Táto skupina, hoci v rámci členstva HG iste kvantitatívne nepredstavovala vysoké percento, sa svojou aktivitou stala tvorcom praktickej politiky a činnosti organizácie. Aj z tohto dôvodu relatívne široké gardistické rady[2] postupne redli a aj mnohí spočiatku aktívni, primárne „národne orientovaní" gardisti, vidiac metódy práce tejto skupiny tzv. radikálov začali o dianie v HG prejavovať čoraz menší záujem a Hlinkova garda postupne upadala.[3] Impulzom k oživeniu činnosti bolo preto vypuknutie Povstania a vznik Pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy (POHG).[4] Hoci do nich vstupovali nielen radikáli, ktorí nehodlali podľa vlastných slov odovzdať Slovensko *„medzinárodnej čvarge Židov, Rusov, Francúzov, Slovincov a Čechov"*,[5] ale aj viaceří (často mladí a neskúsení) Slováci, nachádzajúci v ťažkých časoch možnosť privyrobenia si či zabezpečenia potravy a oblečenia,[6] predsa len sa stali symbolom pomoci nacistickej mašinérii pri vraždení civilného obyvateľstva. A to napriek tomu, že pri uvedených akciách gardisti z POHG konali zväčša len strážnu a asistenčnú službu (čo však nevylučuje individuálnu zodpovednosť niektorých gardistov) a popravy dokázateľne vykonávali v prevažnej miere Nemci.[7]

Je preto zaujímavé sledovať osudy viacerých bývalých členov HG a POHG, ktorí boli na základe nariadenia Slovenskej národnej rady (SNR) číslo (č.) 33 z 15. mája 1945[8] po skončení druhej svetovej vojny súdení retribučným súdnictvom.[9] Pôsobnosť ľudového (retribučného)[10] súdnictva je obmedzená rokmi krátko po druhej svetovej vojne, keď sa nový režim vyrovnával s exponentmi predchádzajúceho zriadenia. Po zastavení jeho činnosti sa otázka ich potrestania zdala byť uzavretá.[11] Najmenej v jednom prípade sa však postupo-

1 Viac o Hlinkovej garde pozri SOKOLOVIČ, P.: *Hlinkova garda 1938 – 1945*. Bratislava 2009.

2 Podľa nedatovanej správy, ktorá bola súčasťou dokumentov nemeckej proveniencie zabavených americkými orgánmi, mala Hlinkova garda v decembri 1938 60 000 členov a počet nad 100 000 dosiahla až o pár mesiacov – v marci 1939 mala údajne okolo 120 000 členov. Slovenský národný archív Bratislava (SNA), fond (f.) Alexandrijský archív, mikrofilm C – 971. „Začiatok Rodobrany".

3 Podľa zachovaných správ mala organizácia HG v roku 1942 v kartotéke vedených už len 56 077 členov a výrazne stagnovala. Pozri KÁRPÁTY, V.: Vybrané jednotky Hlinkovej gardy 1941 – 1944 (organizácia a aktivity). In: *Vojenská história*, ročník (roč.) 8, 2005, číslo (č.) 4, strana (s.) 15.

4 POHG vznikli krátko po vypuknutí Povstania. Viac o ich vzniku a činnosti pozri SOKOLOVIČ, P.: *Hlinkova garda 1938 – 1945*, s. 385-440.

5 Vojenský historický archív Bratislava (VHA), zbierka (zb.) Slovensko, škatuľa (šk.) 28, 1210. Rozkaz Hlavného veliteľstva Hlinkovej gardy (HVHG) č. 26 z 12. 10. 1944.

6 Do POHG však vstúpila časť členstva aj nedobrovoľne, na zvolávacie lístky.

7 Skutočnosť, že väčšinu popráv vykonávali Nemci, je nepopierateľná, čo samozrejme nevylučuje účasť jednotlivcov-Slovákov na vraždení. Tento fenomén je dôležitý aj v prípade politického procesu s členmi POHG v roku 1958.

8 *Sbierka nariadení Slovenskej národnej rady*, 1945. Nariadenie č. 33 zo dňa 15. mája 1945 o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov a kolaborantov a o zriadení ľudového súdnictva.

9 Viac pozri napr. SOKOLOVIČ, P.: *Hlinkova garda 1938 – 1945*, s. 440-446.

10 Na základe nariadenia sa retribučné súdnictvo delilo na Národný súd, okresné ľudové súdy a miestne ľudové súdy. Členovia POHG boli v roku 1958 súdení okresnými ľudovými súdmi. Spisy sa nachádzajú v Štátnom archíve (ŠA) Banská Bystrica a ŠA Bytča. Niektorí obvinení z banskobystrického procesu boli súdení dokonca len miestnymi ľudovými súdmi a boli spod obžaloby oslobodení.

11 Pôsobnosť retribučného súdnictva bola ukončená 31. 12. 1947. Keďže neboli všetky prípady do uvedeného času prejednané, neuzavreté prípady mali pokračovať pred riadnymi súdmi. Po februári 1948 bolo retribučné súdnictvo opäť obnovené. Malo sa zaoberať neukončenými prípadmi, prejednávalo však aj právoplatne rozhodnuté prípady. Viac k problematike pozri napr. PETRANSKÝ, I.: Ľudové súdnictvo na Slovensku v roku 1948. In: PEJČOCH, I. – PLACHÝ, J. a kol.: *Okupace, kolaborace, retribuce*. Praha 2010, s. 238-252, KLUBERT, T.: Vznik a špecifiká ľudového (retribučného) súdnictva na Slovensku. In: PEJČOCH, I. – PLACHÝ, J. a kol.: *Okupace, kolaborace, retribuce*, s. 233-237, SYRNÝ, M.: Retribúcia ako mocensko-politický činiteľ v povojnovom Slovensku. In: KOŽIAK, R. – NAGY, I. – VARINSKÝ, V. (zost.): *Acta historica Neosoliensia, tomus 6*. Banská Bystrica 2003, s. 137-147, RAŠLA, A.: *Ľudové súdy v Československu po II. svetovej vojne ako forma mimoriadneho súdnictva*. Bratislava 1969.

valo inak a viaceří gardisti, ktorí boli súdení retribučným súdnictvom, sa museli po rokoch opäť posadiť na lavicu obžalovaných.

Prípad, o ktorom bude reč na nasledujúcich stranách, sa odohral v druhej polovici 50. rokov 20. storočia. Hoci sa v Československu rozšírila vlna politických procesov už v prvej polovici 50. rokov, v ktorých boli súdení príslušníci cirkvi, „buržoázie", ale tiež ďalších nepohodlných skupín obyvateľstva, bývalých partizánskych veliteľov či „kulakov", aj koniec 50. rokov mal svoje špecifické politicky motivované procesy.[12] K tejto druhej fáze možno zaradiť aj proces s členmi Pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy, ktorý sa konal na jar 1958 v Bratislave a Banskej Bystrici. O tom, že to bol politicky využitý proces, dnes už niet pochýb. Poukazujú na to viaceré okolnosti nielen samotného procesu, ale aj jeho načasovania, prípravy, skladby obžalovaných a politického ovplyvňovania. Na tento fenomén poukázali už viaceří historici. R. Letz vo svojej rozsiahlej štúdii mapujúcej prenasledovanie kresťanov na Slovensku poukázal na to, že *„obidva procesy sa konali v štýle vykonštruovaných procesov začiatkom 50. rokov"*.[13] Podobne aj ďalší autori konštatovali, že je možné tvrdiť, *„že procesy boli hrubým spôsobom manipulované komunistickou mocou"*.[14] V oboch prípadoch možno s autormi do značnej miery súhlasiť, aj keď sa nedá tvrdiť, že by proces ako taký bol ako celok vykonštruovaný. Obvinení boli v ňom totiž súdení za zločiny nespochybniteľné z hľadiska ich vykonania (išlo teda o trestné činy kriminálneho charakteru), na ktorých mali niektorí z nich iste svoj podiel (v niektorých prípadoch, samozrejme, v priebehu procesu účelovo zveličovaný). Niektorí autori sa vyhýbajú dokonca označeniu procesov prívlastkom politické a preferujú skôr slovné spojenie „politicky využité". Podľa Jana Pešeka ich totiž nemožno nazvať politickými najmä z toho dôvodu, že išlo väčšinou o trestné činy kriminálneho charakteru, ich načasovanie však malo podľa jeho slov politický podtón a boli politicky využité.[15] Zo širšieho hľadiska možno práve politickým ovplyvňovaním, vopred rozhodnutými trestami a propagandistickým využitím zaradiť oba procesy, aj s prihliadnutím na charakter činov, do schémy politických procesov, ktoré prebehli v Československu v 50. rokoch 20. storočia.[16]

Procesy boli akoby kontinuálnou časťou snáh štátnej moci zo začiatku 50. rokov o odstránenie politických a ideových oponentov, boli však vsadené do novej spoločensko-politickej situácie po roku 1956, ktorá mala praktický dosah na výber „obsadenia", ako aj ich priebeh a „politické závery".

V druhej polovici 50. rokov sa socialistický systém zmietal vo viacerých vnútorných nepokojoch. Veľkú úlohu na medzinárodnej scéne hrali v rámci východného bloku udalosti v Poľsku, no najmä v Maďarsku z roku 1956, ktoré ovplyvnili aj priebeh udalostí v ďalších krajinách východného bloku, Československo nevynímajúc.[17] Karel Kaplan na adresu udalostí, ktoré nastali v Československu po roku

Začal sa proces proti vrahom z POHG

Klérofašistická výchova je zodpovedná za zverské zločiny

Po krvavých stopách pohotovostného oddielu HG z Považskej Bystrice

Bratislava (Od nášho zpravodajcu) — V pondelok 14. aprila t. r. začal sa pred senátom Krajského súdu v Bratislave proces proti bývalým príslušníkom pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy. Pútnáti obžalovaní, ktorí sa zodpovedajú za svoje ťažké, neľudské zločiny, sú odchovancami ľudáckeho klérofašizmu. V časoch, keď slovenský ľud povstal do boja za národné oslobodenie, za obnovenie Československej republiky, proti nacistickým utláčateľom a ich domácim ľudáckym spojencom, postavili sa títo príslušníci Hlinkovej gardy so zbraňou v ruke proti slovenským povstalcom, partizánom. V neľudských zverstvách, ktorých sa dopustili, pretekali sa s nemeckými esesákmi. Na ich svedomí sú masové vraždy československých i cudzích štátnych občanov, bojovníkov Slovenského národného povstania.

Senátu Krajského súdu sa z trestnej činnosti zodpovedajú príslušníci Považskobystrického pohotovostného oddielu HG:

Leon Bunts, narodený 19. októbra 1912 v Kysuckom Novom Meste, Mikuláš Spišiak, narodený 23. XI. 1912 vo Zvolene, Albert Hedera, narodený 22. júla 1909 v Horných Našticiach, Ján Knapek, narodený 24. mája 1929 v Orlovom, Ján Čudek, narodený 24. júna 1923 vo Svrčinovci, Jozef Rojko, narodený 24. marca 1924 v Považskej Bystrici, Rudolf Potrok, narodený 28. februára 1924 v Piešťanoch, František Tresa, narodený 13. februára 1925 v Tahanovciach, František Šuchter, narodený 2. apríla 1914 v Poľnom Kesove, Ján Valient, narodený 2. augusta 1924 v Považskej Bystrici, Rudolf Kalivoda, narodený 30. apríla 1923 v Orlovom, Pavol Žierik, narodený 3. februára 1922 v Považskej Bystrici, Vendelín Koleno, narodený 18. októbra 1897 v Milochove, Jozef Chudovský, narodený 24. januára 1921 v Považskej Teplej, Jaroslav Bazala, narodený 18. mája 1928 v Orlovom.

Hlavné súdne pojednávanie za prítomnosti verejnosti, zástupcov čs. i zahraničnej tlače, rozhlasu a televízie sa začalo krátko po 9.00 hodine. Po zistení príslušných procesných náležitostí udelil predseda senátu slovo prokurátorovi, ktorý prednáša obžalobu. (Výťah z obžaloby prinášame na 3. a. s. strane.)

Záber zo súdnej siene — pódium na obžalovaných

Hovorí jeden z organizátorov masových vrážd

Po prednesení obžaloby a krátkom prerušení pojednávania, pokračoval proces popoludní vypočúvaním obžalovaného Mikuláša Spišiaka. Obžalovaný k obžalobe vyhlasuje, že sa cítí vinný, ale nie v plnom rozsahu. Vypovedá, že do HG vstúpil v roku 1941 a súčasne tiež do Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. Zúčastnil sa na špeciálnych kurzoch vybratých gardis-

Zdroj: Pravda

12 K problematike pozri napr. PEŠEK, J.: *Slovensko na prelome 50. a 60. rokov*, s. 29-42.

13 LETZ, R.: Prenasledovanie kresťanov na Slovensku v rokoch 1948 – 1989. In: *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989. I.* Prešov 2001, s. 219.

14 GULA, M. – DINUŠ, P.: Zoznamy popravených. In: TAKÁČ, L. (zost.): *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989. 2.* Prešov 2001, s. 487.

15 PEŠEK, J.: *Slovensko na prelome 50. a 60. rokov*, s. 34.

16 V štúdii sa bude aj z tohto dôvodu používať obsahovo širšie slovné spojenie politické procesy, aj ako náhrada spojenia politicky využité procesy.

17 Kontrarevoluce v Maďarsku. In: *Naše Rudé právo*. Praha 1980, s. 188-189. Pozri aj ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: Rok 1956 a slovenská spoločnosť. In: FERENČUHOVÁ, B. a kol.: *Slovensko a svet v 20. storočí*. Bratislava 2006, s. 192-202.

1956 poznamenal, že pomsta za ne dopadla nielen na odporcov režimu, ale zasiahla čiastočne aj vlastné rady. Pretrhnutie „atmosféry strachu" v susedných krajinách, ktorá bola jedným z nosných pilierov režimu, nezostalo ani v Československu bez odozvy.[18] Československá strana sa snažila dokázať ZSSR ako hegemónovi bloku, že podobné udalosti ako sa odohrali v Maďarsku nie je ochotná pripustiť na svojom území. Vsadila na staršiu a už skôr vytiahnutú kartu nevyhnutnosti vyrovnať sa s nacionalizmom,[19] ktorý sa vnímal ako jeden z možných nástrojov rozvracania republiky. Politické pritvrdenie, ktoré nastúpilo v roku 1957, bolo predzvesťou vlny procesov, ktoré sa udiali v nasledujúcom roku, známom tiež ako „rok procesov".[20] Terčom propagandy sa stali najmä predstavitelia bývalého režimu, resp. Slovenskej republiky, ktorí sa stali vhodnými obeťami politicky manipulovaných procesov. Jedným z nich bol aj proces s bývalými členmi POHG. Pôda na jeho realizovanie sa síce pripravovala v nadväznosti na snahy strany v boji proti zvyškom ľudáctva už v roku 1957, udalosti sa však rozhýbali až začiatkom roka 1958.

Predzvesťou bola „kauza Šebesta", ktorá zamestnávala politickú scénu ešte pred procesom s gardistami. Štefan Šebesta bol podpredsedom Zboru povereníkov a kandidát Byra Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska (ÚV KSS). Ako vedúci Komisie pre otázky organizácie a systematizácie správy pri Zbore povereníkov dospel s komisiou k presvedčeniu, že pre štát by bolo výhodné rozšírenie právomocí slovenských národných orgánov v oblasti ekonomiky.[21] V atmosfére „boja" proti buržoáznym nacionalistom či zvyškom ľudáctva však boli jeho tvrdenia nanajvýš odvážne, ba priam „kacírske". Šebesta sa za svoje „politicky nevhodné" presvedčenie musel zodpovedať ÚV KSS, ktoré v jeho osobe spojilo koncepciu komisie, ktorú riadil, s koncepciou buržoáznych nacionalistov. Za svoje „politicky pomýlené" názory bol dokonca na zjazde 9. – 10. januára 1958 zbavený funkcie kandidáta Byra ÚV KSS a o niekoľko dní odvolaný z funkcie podpredsedu Zboru povereníkov.[22] Kauza splynula so začiatkom previerok politickej a triednej spoľahlivosti vo vnútri strany a štátneho aparátu, ktorá bola jedným z prejavov boja proti buržoáznemu nacionalizmu. Práve tento fenomén sa stal (resp. zostával) *„integrálnou súčasťou ideologického arzenálu vedúcej garnitúry KSS"*.[23] Jedným z jeho ďalších prejavov bol čiastočne aj proces s členmi POHG v roku 1958.

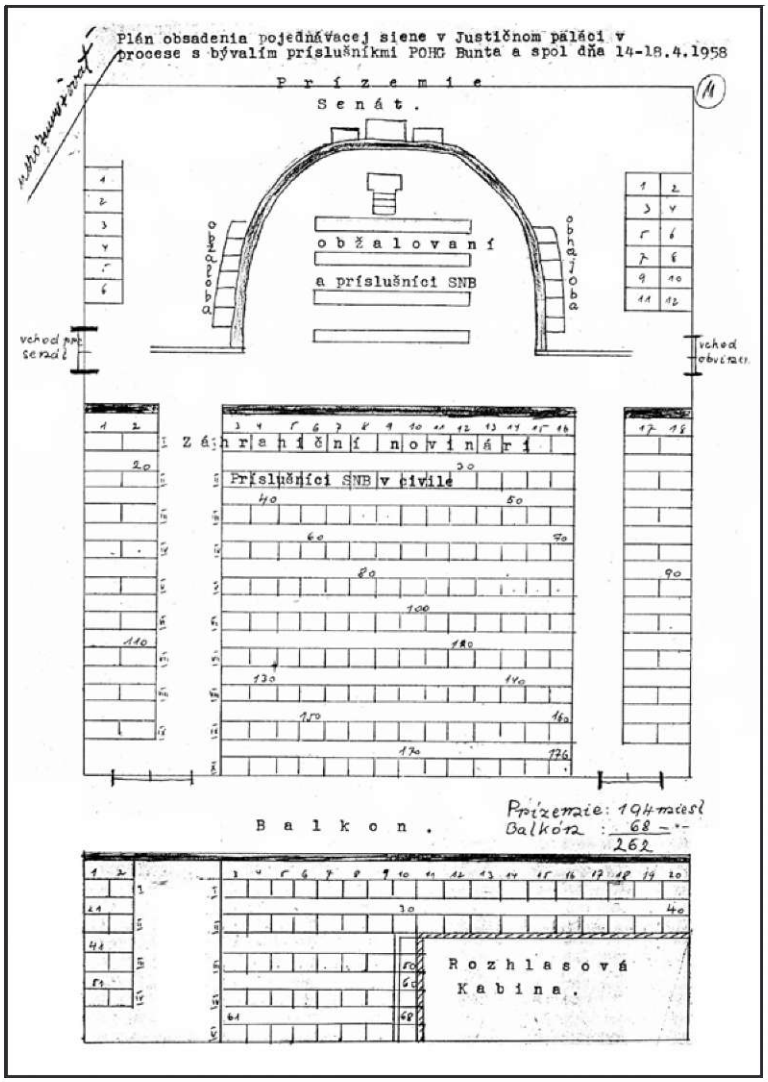

Plán obsadenia Justičného paláca počas procesu. Zdroj: SNA

18 KAPLAN, K.: *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953 – 1956.* Brno 2005, s. 591. K. Kaplan kapitolu o vývoji po roku 1956 nazval výstižne „Režim se mstí".

19 Slovenský nacionalizmus nebol v rétorike KSČ pri politických procesoch novinkou. Objavil sa vo viacerých politických procesoch 1. polovice 50. rokov a zasiahol viacerých vplyvných komunistov, ale aj bývalých partizánskych veliteľov a ďalšie skupiny nepohodlných. Pozri napr. LETZ, R. – MATULA, P. (zost.): *Dokumenty k procesu s Viliamom Žingorom a spol.* Bratislava 2009, s. 25, ČIERNY, J.: *Vladimír Clementis diplomat.* Bratislava 1999, s. 182–195 a i.

20 PEŠEK, J.: *Slovensko na prelome 50. a 60. rokov.*

21 Tamže, s. 12–15.

22 Tamže, s. 14.

23 Tamže, s. 15.

Pôda na formovanie verejnej mienky sa v nadväznosti na proces pripravovala už od začiatku januára 1958. Prvým väčším vystúpením *„proti vplyvom ľudáctva a nacionalistickým tendenciám"*[24] sa stalo zasadnutie Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska v dňoch 9. – 10. januára 1958, ktorého závery boli na stránkach tlače a v médiách propagandisticky vyzdvihované. Člen politického Byra ÚV KSČ a prvý tajomník ÚV KSS Karol Bacílek na zasadaní rozvinul už skôr prepracovanú (a samozrejme, politickým Byrom ÚV KSČ schválenú) tézu o „skrytých ľudáckych elementoch". Podľa jeho slov už síce ľudáctvo bolo porazené, ale jeho vplyv na Slovensku ešte stále zostal najmä medzi inteligenciou, v stredných vrstvách a medzi menej uvedomelými roľníkmi.[25] Bacílek sformuloval vo svojom prejave myšlienky o zásadnom význame boja strany proti buržoáznemu nacionalizmu a zvyškom ľudáctva. Túto úlohu považoval za dôležitú súčasť práce strany v nasledujúcom období. Do „boja" proti týmto „neduhom" mala strana a štátny aparát nasadiť najlepších odborníkov a ideológov. Podľa jedného z členov Byra ÚV KSS Oskara Jeleňa malo byť hlavnou úlohou strany, ale aj vedcov v nasledujúcom období postupné vysporiadanie sa s jeho zvyškami. Tomuto cieľu mala byť podriadená aj činnosť československých vedcov. Ako povedal, úlohou vedeckých pracovníkov malo byť najmä to, *„aby do všetkých dôsledkov preskúmali a pred naším pracujúcim ľudom odhalili pravú tvár nemravného ľudáckeho klérofašizmu, aby ukázali na korene teórie tzv. slovenského štátu"*.[26]

Na nasadenie do akcie sa pripravovala aj Štátna bezpečnosť (ŠtB). Orgány ŠtB sa v priebehu roka pokúšali o rekonštrukciu „ľudáckej bázy" na Slovensku. Objektom ich záujmu sa stali funkcionári HSĽS (Hlinkova slovenská ľudová strana), HG, POHG a HM (Hlinkova mládež), ktorí mali byť dôkladne preverovaní a posudzovaní.[27] V rámci celej akcie bolo zaistených 54 osôb, zahájili sa personálne čistky vo verejnej aj hospodárskej oblasti.[28] O tom, že na akciu sa kládol veľký dôraz, svedčí aj to, že do mája 1959 sa na nej podieľalo celkovo 175 spolupracovníkov ŠtB,[29] ktorým sa podarilo zdokumentovať veľký počet zaujímavých údajov.[30] Najvýznamnejším prezentovaným počinom ŠtB, resp. štátneho aparátu a strany bol v celej snahe o vysporiadanie sa so zvyškami ľudáctva práve proces s členmi POHG. Na úspešné prevedenie akcie si ministerstvo vnútra vypracovalo plán konkrétnych úloh. Snažili sa najmä

„a) Odhaliť celé vedenie POHG a činnosť štábu v čele s Jánom Ďurčanským a odbočky ÚŠB na celom bývalom povstaleckom území.

b) Odhaliť spojenie a spoluprácu predstaviteľov t. zv. Slovenskej vlády s vedením POHG, vytvoreným v Banskej Bystrici, ako i spojenie s cirkevnou hierarchiou.

c) Odhaliť plnú účasť POHG na vraždách v obci Nemecká a ďalších miestach, ako aj odhaliť činnosť POHG na Slovensku vôbec. Všetky osoby zúčastnené na vraždách, postaviť pred súd a prísne ich potrestať.

d) Odhaliť protištátnu činnosť bývalých členov POHG po oslobodení, hlavne ich spojenie s emigráciou a so západnými rozviedkami.

e) Získať dokumentačný materiál na vedúcich funkcionárov a členov POHG, nachádzajúcich sa t. č. v zahraničí a na základe týchto materiálov vyžiadať ich vydanie ako vojnových zločincov.

f) Preskúmať príčiny nesprávne uložených nízkych trestov za tak závažné zločiny jednotlivými súdmi a navrhnúť opatrenia proti tým sudcom a prokurátorom, ktorí zahladzovali trestnú činnosť členov POHG.

24 *Pravda*, 12. 1. 1958, s. 3. Hlavné ideologické úlohy strany na Slovensku. Z referátu člena politického byra ÚV KSČ a prvého tajomníka ÚV KSS Karola Bacílka na zasadnutí ÚV KSS v dňoch 9. – 10. 1. 1958.

25 Národní archiv České republiky Praha (NAČR), f. KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – politické byro 1954 – 1962, svazek (sv.) 164, archivní jednotka (a. j.) 223/15. K. Bacílek mal na zasadnutie pripravený takmer 100 stranový prejav, v ktorom značnú úlohu zohrávala aj otázka „ľudáctva". Na požiadanie politického byra ÚV KSČ bol síce pre objemnosť skrátený, posolstvo nevyhnutnosti boja proti zvyškom bývalého režimu v ňom ale zostalo.

26 *Pravda*, 16. 1. 1958, s. 3. Diskusia na zasadnutí ÚV KSS v dňoch 9. – 10. januára 1958. Vykoreňme zvyšky ľudáctva. Z diskusného príspevku súdruha Oskara Jeleňa.

27 ŠtB skúmala napríklad zamestnanie bývalých exponentov, ale aj bydlisko a ďalšie osobné údaje. VONDRÁŠEK, V.: Aktivity ľudáckého exilu na přelomu 50. a 60. let a režimová opatření na území Slovenska. In: PEŠEK, J. a kol.: *Kapitolami najnovších slovenských dejín*. Bratislava 2006, s. 249.

28 Tamže.

29 Z tohto počtu bolo 100 agentov a 75 informátorov. Tamže.

30 Agentom a informátorom sa podarilo napríklad zistiť, že na území Slovenska malo bydlisko viac ako 2 500 bývalých príslušníkov POHG, ako aj ďalšie zaujímavé skutočnosti o členoch HM, ÚŠB či Hlinkovej gardy. Tamže.

Vápenka v Nemeckej. Zdroj: A ÚPN

g) Prípad využiť ku kampani proti fašizmu, ľudáckemu hnutiu a vhodne spojiť s nebezpečím rastu fašistických síl na Západe v súčasnej dobe".[31]

Ako vidieť aj z tohto plánu, proticirkevná agenda bola v rámci procesu cielenou a vopred pripravenou snahou o diskreditáciu cirkvi. Okrem narážok na nacionalistické tendencie ľudáckej ideológie bolo hlavnou črtou prejavov viacerých vysokých funkcionárov strany práve proticirkevné zameranie. Podľa vopred prepracovanej stratégie sa pokúsili už v prvej fáze prípravy verejnej mienky pred plánovaným procesom poukázať na spojenie režimu Slovenskej republiky s cirkevnou hierarchiou. Spolu s ňou mal podľa propagandy režim zneužívať náboženské cítenie ľudu na svoje ciele a cielenou „*náboženskou demagógiou*" mal viesť ľudí k poslušnosti. Na stránkach novín sa čoraz častejšie okrem článkov namierených proti režimu Slovenskej republiky, resp. ľudáctvu ako takému začali objavovať články, v ktorých ich autori poukazovali na podľa nich protiľudové učenie kresťanskej cirkvi a Vatikánu. Od toho už nemali ďaleko k odhaleniu ich spojenia s ľudovou stranou a režimom SR, ktorý „*podľa pokynov Vatikánu* (...) *rozbíjal jednotný nástup robotníckej triedy proti fašizmu*".[32] Pomocou tlače, ale aj s využitím ďalších médií sa tak komunistická strana snažila zdiskreditovať nielen ľudáctvo, resp. „fašizmus", ale na jeho pozadí aj neposlušnú cirkev. Postupne, ako pokračovala príprava procesu a samotný proces, sa konkretizovali presné požiadavky na formuláciu jednotlivých článkov a celkovú koncepciu dotvárania obrazu ľudáctva a „*zneužitia náboženského cítenia na oklamanie más*".[33]

Štátna moc opätovne pristúpila k represívnym opatreniam voči cirkevnej hierarchii. Politické byro (PB) ÚV KSČ na pokyn ministerstva vnútra (MV) začalo napríklad s opätovným zatýkaním cirkevných predstaviteľov. Ministerstvo vypracovalo pre byro správu, v ktorej

31 Citované podľa MEDVECKÝ, M.: Malá úvaha o SNP a politických procesoch. In: LACKO, M. (zost.): *Slovenská republika očami mladých historikov III. Povstanie roku 1944*. Trnava 2004, s. 401. Porovnaj českú verziu: NAČR, f. KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – politické byro 1954 – 1962, sv. 169, a. j. 228/20. Príloha III k 20. bodu rokovania 228. schôdze Politického byra ÚV KSČ z 4. 3. 1958 „Účast členů pohotovostních oddílů Hlinkovy gardy na hromadných vraždách vlastenců po částečném potlačení Slovenského národního povstání" predložená R. Barákom 12. 2. 1948.

32 *Pravda*, 25. 1. 1958, s. 5. Náboženstvom zakrývajú skutočné ciele.

33 SNA, f. ÚV KSS preds. – zasadnutia predsedníctva, šk. 976. Politicko-organizačné zabezpečenie procesov s organizovanou verejnosťou proti bývalým príslušníkom POHG – Bunta a spol. a Sliačan a spol., ich vnútropolitické a zahraničnopolitické využitie. Správa pre 12. schôdzu Byra ÚV KSS z 5. 4. 1958.

Z TRETIEHO DŇA PROCESU S GARDISTICKÝMI VRAHMI

Pohlavári fašistického režimu ich povzbudzovali

Tiso im žehnal na cestu ● Tóth vraj nemyslel, zaňho mysleli vtedajší páni ● Zaušku usvedčuje Stolar ● Vrahom 8-ročného dievčatka je Koprda

Banská Bystrica — Vo štvrtok 24. apríla pokračovalo pred senátom Krajského súdu v Banskej Bystrici súdne pojednávanie s obžalovaným Sliačanom a ďalšími jedenástimi spoluobžalovanými.

Na vypočúvanie v treti deň procesu predstúpil obžalovaný Jozef Stolar.

V úvode svojej výpovede hovoril o zaisťovacích akciách roty POHG v Banskej Bystrici a jej ďalšej činnosti v Krupine. Nakoľko členovia roty tu nepoznali pomery, boli odkázaní pri zaisťovaní osôb na pomoc miestnych funkcionárov Hlinkovej ľudovej strany. K tomu obžalovaný hovoril: „Údaje o osobách, ktoré mali byť zaistené, nám dávali miestni činitelia, lebo poznali ľudí a ich zmýšľanie. Keď som mával strážť na ubikácii, prichádzali tam za veliteľom Nemsilom alebo obžalovaným Lacom civilné osoby." Obžalovaný poznáva, že to boli prítomní Sliačan a Párničan, ktorí navštevovali Nemsilu.

Obžalovaný ďalej vypovedá: „Chodili sme, aj ja, tiež v civilných oblekoch, ktoré nám dodali miestni funkcionári medzi občanov, aby sme zisťovali ich zmýšľanie. Videli sme, že ľudia držia s partizánmi a že sú proti gardistom a nemeckým nacistom."

(Pokračovanie na 2. str.)

Pred senátom Krajského súdu v Banskej Bystrici vypovedal aj jeden z členov tzv. krupinského štábu, obžalovaný P. Párničan, udavač a korisťník, ktorý v čase výčinov POHG bol meštanostom Krupiny. (Foto: L. Roller — ČTK)

Zdroj: Pravda

sa vyjadrilo, že už dlhšiu dobu sledovalo zvýšené pôsobenie rímskokatolíckej cirkvi proti *„marx-leninskému učení a proti našemu zřízení"*.[34] Podľa MV išlo o organizovanú činnosť vysokej cirkevnej hierarchie riadenú Vatikánom. PB ÚV KSČ preto súhlasilo s opätovným zaistením a vzatím do väzby Jána Vojtaššáka, podľa mienky MV jedného z najvplyvnejších cirkevných hierarchov.[35] Jeho meno bolo v kontexte procesu s POHG významnou súčasťou plánov štátneho aparátu o zdiskreditovanie režimu Slovenskej republiky, najmä v súvislosti s napojením štátneho aparátu, a najmä vedenia HSĽS, resp. SR na cirkevné kruhy.[36] Hoci MV prízvukovalo, že jeho zatknutie malo zostať zatiaľ bez zverejnenia a propagandistického využitia v médiách, už v tom čase rátalo s jeho neskorším propagandistickým využitím v pripravovanom procese s členmi POHG, najmä v nadväznosti na jeho činnosť v Štátnej rade[37]: *„Ukáže-li se taková potřeba, bylo by účelné, vzhledem k odhalení pachatelů hromadních vražd na Slovensku, zdůraznit, že Vojtaššák byl v době tzv. slovenského státu členem státní rady, která byla nejvyšším státním orgánem a nese proto odpovědnost za zločiny jí podřízených orgánů, kterými byla i Hlinkova garda a její pohotovostní oddíly."*[38]

Z tejto snahy, podobne ako z celého priebehu a prípravy procesu vidieť, že sa v ňom podarilo straníckym ideológom skĺbiť viaceré snahy o potlačenie odporu rozličných skupín voči zriadeniu. Proticirkevné zameranie bolo vítanou súčasťou procesu s POHG, bolo však aj súčasťou rozsiahlejšej kampane štátu proti cirkvi v druhej polovici 50. rokov. Okrem Vojtaššáka smeroval úder aj voči viacerým duchovným na čele s Viktorom Trstenským a Jozefom Michnom.[39] Začiatok roka 1958 sa tak niesol nielen v znamení snáh o potrestanie gardistických represálií, ale aj snáh o zasadenie tvrdého úderu do radov cirkvi.[40] Proces s POHG tak kontinuálne zapadol do snáh štátneho aparátu v oboch oblastiach. Vysporiadal sa tak v jednom procese nielen s cirkvou, ale aj s tzv. buržoáznym nacionalizmom, klérofašizmom či zvyškami ľudáctva. Práve „klérofašizmus", t. j. v slovenských pomeroch spojenie ľudáctva s cirkvou sa dal veľmi dobre vykresliť práve na činnosti Pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy. Nielenže boli mnohí členovia oddielov veriaci (v ponímaní propagandistov teda náchylní uveriť cirkevnej lživej propagande), na druhej strane, ako to bude badateľné zo samotného procesu, tézy o protiľudovej politike cirkvi sa v tomto prípade dali relatívne ľahko navliecť na konkrétnych cirkevných predstaviteľov, ktorí boli dokázateľne chronologicky a teritoriálne spojení s činnosťou POHG, aj keď je prinajmenšom diskutabilné, že by v skutočnosti vykonali také skutky, za ktoré boli neskôr odsúdení. Ich vina či nevina však v tomto prípade istotne nebola natoľko

34 NAČR, f. KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – politické byro 1954 – 1962, sv. 172, 234/14. Nedatovaná správa MV PB ÚV KSČ prerokovaná na 234. schôdzi PB ÚVKSČ 8. 4. 1958.

35 O kauze Vojtaššák pozri viac PEŠEK, J. – BARNOVSKÝ, M.: *Pod kuratelou moci*. Bratislava 1999, s. 92.

36 K osobe Jána Vojtaššáka a jeho zatknutiu v roku 1958 pozri viac napr. TRSTENSKÝ, V.: *Síla viery, sila pravdy*. Bratislava 1990, s. 320–321.

37 Štátna rada bola podľa ústavy kontrolným a poradným orgánom prezidenta 1. SR s právomocou podávať návrhy zákonov. LACKO, M.: *Slovenská republika 1939 – 1945*. Bratislava 2008, s. 50.

38 NAČR, f. KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – politické byro 1954 – 1962, sv. 172, 234/14. Nedatovaná správa MV PB ÚV KSČ prerokovaná na schôdzi Politického byra ÚV KSČ 8. 4. 1958.

39 PEŠEK, J. – BARNOVSKÝ, M.: *Pod kuratelou moci*, s. 93. TRSTENSKÝ, V.: *Síla viery, sila pravdy*, s. 320 –321. K Trstenskému pozri tiež AÚPN, f. KS ŠtB B. Bystrica, V-4952, V-755. Viktor Trstenský bol v agende ŠtB vedený pod reg. č. 8191 s krycím menom Klerik.

40 Zásah voči Vojtaššákovi, Trstenskému či Michnovi samozrejme nebol jediným perzekučným zásahom voči katolíckej cirkvi v 2. polovici 50. rokov. Viac pozri PEŠEK, J. – BARNOVSKÝ, M.: *Pod kuratelou moci*, s. 93.

podstatná. Zapadli do kontextu snáh o zdiskreditovanie cirkvi a jej napojenia na „klérofašistický ľudácky režim", čím sa automaticky stali vinnými. Ich vinu bolo treba dokázať v priebehu procesu na základe často „pokrivených" skutočností alebo polopravd, podobne ako tomu bolo v prípade viacerých obvinených gardistov. Mal sa pripraviť vzorový proces, na ktorý bolo treba vybrať vhodných „adeptov".

Snahou vedenia komunistickej strany bolo vyťažiť z procesu maximum nielen na domácej scéne, ale aj v zahraničí. Proces mal mať široký spoločenský dosah na verejnú mienku a zahraničiu mal ukázať, že Československo je štátom, ktorý sa dokáže vysporiadať s akýmikoľvek snahami o vnútorné rozbitie. Prvoradou úlohou bolo preto vybrať takých adeptov, vhodné obete, na ktoré by bolo možné aplikovať všetky snahy štátneho aparátu, resp. vedenia strany o vysporiadanie sa so zvyškami ľudáctva a „odbojnej" cirkvi. V neposlednom rade však štátnemu aparátu išlo o vytvorenie ovzdušia, v ktorom by mohla strana viesť skrytý boj aj voči zvyškom slovenských samosprávnych orgánov. Hoci sa táto skrytá súčasť ideologickej náplne procesu navonok neprezentovala, v kontexte vyjadrení vysokých straníckych predstaviteľov a neskoršieho vývinu v tejto otázke je viac ako badateľná. O tom, že to nebola len konštrukcia niekoľkých slovenských nacionalistov nezmierených s okliešťovaním slovenských práv v rámci spoločného štátu svedčí aj to, že o tejto stránke procesov sa hovorilo aj vo verejnosti. ŠtB tieto správy ostro sledovala. Najmä v radoch *„bývalej inteligencie"* sa častejšie rozprávalo v súvislosti s procesmi o tom, že *„majú byť Slováci odstránení z vedúcich miest"*.[41]

Pre formovanie verejnej mienky bolo nevyhnutné vybrať takých exponentov bývalého režimu, ktorým bolo možné prisúdiť zverstvá a otriasli by ňou natoľko, že by jej sympatie boli na strane ich „spravodlivého potrestania". Výber padol na prípady masového vraždenia nacistov v Nemeckej, Kremničke, Krupine a okolí (najmä známe vraždenie v lokalite Starý Hostinec), ktoré sa svojou brutalitou stali mementom doby a zvrátenosti (nielen) rasovej ideológie nacistického režimu. Okrem toho hralo straníckym ideológom do karát aj to,

Jedna z fotografií, ktoré mali usvedčiť A. Hederu z prednášania na gardistickom večierku. Zdroj: A ÚPN

že sa v prípadoch vyskytovali aj mená katolíckych duchovných. Pritom, ako sme už poukázali, nebola primárne dôležitá ich skutočná vina či nevina (ako to pri politických procesoch býva zvykom), ale ich možná využiteľnosť na dokázanie spojenia cirkvi s vraždiacimi gardistami. Na základe toho boli v rámci dvoch procesov súdení aj katolícki duchovní, v každom procese jeden.[42]

Štátnej moci hral do karát tiež fakt, že vraždenie sa objektívne uskutočnilo za asistencie príslušníkov POHG. Mohli tak vytvoriť zdanie spravodlivého potrestania vinníkov, ktoré mohli pred verejnosťou popri objektívnych dôkazoch vraždenia často aj využitím nepodložených „dôkazov" a konštrukcii podoprených vynútenými doznaniami dostatočne vierohodne preukázať a propagandisticky využiť. Mieru účasti všetkých obvinených na vraždení však nebolo možné vtedy, a u viacerých nie je možné ani dnes s určitosťou potvrdiť, ani vyvrátiť. Je nepopierateľné, že viaceri z nich skutočne priložili ruku k dielu a vlastnými rukami pomáhali pri zabíjaní obetí, či dokonca sami strieľali (čo je u niektorých dokázateľné[43]). Takisto brutalita, s akou jednotliví gardisti postupovali pri protipartizánskych, „čistiacich" či iných akciách je v mnohých prípadoch zarážajúca a odsúdeniahodná.[44] Bez snáh o relativizáciu zločinu, ktorého dôsledky sú nepopierateľné a praktické vykonanie nanajvýš odsúdeniahodné, však treba poukázať na to, že na-

41 SNA, f. ÚV KSS – preds., šk. 980. Správy MV.
42 Išlo o Alberta Hederu a Leonarda Sliačana.
43 HRUBOŇ, A.: *5. poľná rota Hlinkovej gardy*. Ružomberok 2010 (v tlači).
44 Uvedené skutočnosti doteraz spracoval najkomplexnejšie A. Hruboň vo svojej citovanej monografickej štúdii *5. poľná rota Hlinkovej gardy*.

príklad už v prípade gardistov známych vraždením v Krupine a Kremničke sa vynára množstvo otáznikov. Podľa zistení historika Antona Hruboňa síce niektorí jednotlivci skutočne vraždili, pravdepodobne nie však v takom rozsahu, ako sa to často prezentovalo.[45] Ako sa vyjadril, *„vo svetle prameňov totiž vyplýva, že z približne 140 príslušníkov roty sa na masových exekúciách podieľalo približne 5%“*.[46] Tieto zistenia – podobne ako ďalšie, ktoré sa snažia o objektivizáciu prípadu – zločin ako taký iste nerelativizujú, dokazujú však, že bude ešte potrebná jeho širšia analýza.

Pri príprave procesu sa stranícki funkcionári museli vysporiadať okrem ideologických či propagandistických možností jeho využitia aj s právnym problémom. Jednotliví obvinení v procese boli totiž za svoju činnosť v rokoch 1944 – 1945 už raz súdení retribučným súdnictvom. Na základe citovaného nariadenia SNR č. 33 z roku 1945 boli súdení najmä za kolaborantstvo s nacistami, resp. zradu na povstaní.[47] Použili sa v ich prípadoch najmä paragrafy 3 a 5 hovoriace o kolaborantoch, resp. previnilcoch fašistického režimu a paragraf 4, ktorý špecifikoval zradu na povstaní.[48] V každom právnom štáte však platí zásada, na základe ktorej nie je možné súdiť za jeden čin dvakrát (zásada ne bis in idem),[49] bolo teda nevyhnutné nájsť také právne zdôvodnenie obnovenia procesu (resp. začatie nového), ktoré by nemohlo byť napadnuteľné – ak už nie režimu oddanou obhajobou (čo bolo samozrejme nemysliteľné), tak ani verejnosťou či zo strany zahraničia. Hoci bola v období po februári 1948 v Československu zásada ne bis in idem viackrát porušená,[50] nemožno tvrdiť, že by sa v prípade procesu s gardistami postupovalo absolútne rovnako a všetky obvinenia treba považovať za neadekvátne. Preklasifikovanie trestných činov, resp. súdenie jednej osoby za iné trestné činy vo viacerých procesoch, ak nie sú tieto činy totožné, je totiž v právnej praxi akceptovateľné. V rámci oboch procesov v Banskej Bystrici aj v Bratislave však bolo súdených viacero gardistov, ku ktorým sa ani v bodoch obžaloby nepristupovalo rovnako, nemožno teda túto skutočnosť generalizovať na všetkých obvinených. Napríklad Jozef Rojko bol za trestný čin vojenskej zrady odsúdený podľa zákona 50/23 Zb. už v roku 1948 na 16 rokov, kým o desať rokov bol na základe toho istého paragrafu a zákona odsúdený na trest smrti.[51] V jeho prípade však nešlo o preklasifikovanie trestného činu ako u väčšiny obvinených gardistov, ale o obnovu konania (v nadväznosti na novoobjavené dôkazy), o ktorú požiadal v súvislosti s procesom proti POHG krajský prokurátor v Žiline.[52]

Proces s členmi POHG by bol v právnom štáte možný aj v prípade, ak už raz boli jednotlivci súdení, avšak len vtedy, ak by súd uznal, že nové skutočnosti boli natoľko závažné, že by ich využitie mohlo v procese vyvolať zásadný prelom (teda by boli súdení prevažne za iné trestné činy, ktoré neboli pri predchádzajúcom prejednávaní súdu známe, resp. za tieto činy neboli obžalovaní a odsúdení).[53] Preklasifikovaním obžaloby (napríklad na trestný čin vraždy, pomoci na vražde, spolupáchateľstva pri

45 Napríklad aj D. Baranová vo svojej monografii *Pred bránami pekla* uvádza, že pri Kremničke vraždili gardisti viackrát. A. Hruboň však po dôkladnej analýze poukazuje na to, že gardisti boli zrejme fyzicky prítomní len pri jednej poprave. Účasť na ostatných popravách sa z dokumentov nedá preukázať. Hodnoverne nebola preukázaná ani pri súdnom procese. Pri poprave, na ktorej sa zúčastnili aj gardisti, zahynulo 282 osôb. Vraždiacimi gardistami mali byť J. Stolár, E. Osvald, P. Zauška, A. Lichtneker, Š. Tóth a F. Mikšík. Účasť ostatných gardistov na uvedenom vraždení podľa Hruboňa nie je vylúčená, ale nebola nikdy dokázaná. Tamže. Porovnaj BARANOVÁ, D.: *Pred bránami pekla*. Banská Bystrica 1996.

46 HRUBOŇ, A.: Vplyv 5. poľnej roty Hlinkovej gardy na život obyvateľstva v Krupine a okolí po potlačení Povstania (november - december 1944). In: SOKOLOVIČ, P. (zost.): *Život v Slovenskej republike. Slovenská republika očami mladých historikov IX.* (v tlači).

47 NAČR, f. KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – politické byro 1954 – 1962, sv. 169, a. j. 228/20. Príloha III k 20. bodu rokovania 228. schôdze Politického byra ÚV KSČ z 4. 3. 1958 „Účast členů pohotovostních oddílů Hlinkovy gardy na hromadných vraždách vlastenců po částečném potlačení Slovenského národního povstání“ predložená R. Barákom 12. 2. 1948.

48 *Sbierka nariadení Slovenskej národnej rady*, 1945. Nariadenie č. 33 zo dňa 15. mája 1945 o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov a kolaborantov a o zriadení ľudového súdnictva. Jednotlivé prípady odsúdených, ktorí boli v r. 1958 súdení v rámci procesov s POHG pozri v ŠA Bytča, resp. ŠA B. Bystrica.

49 Zásada platí v prípade, ak bolo o tom istom skutku už raz vynesené právoplatné rozhodnutie. Pozri napr. http://www.epravo.cz/top/clanky/podstata-zasady-ne-bis-in-idem-21638.html, http://iuridictum.pecina.cz/w/Ne_bis_in_idem a iné.

50 Ide napríklad o opätovné otvorenie už právoplatne ukončených prípadov pri retribučnom súdnictve, ale aj vo viacerých ďalších prípadoch. Pozri napr. PETRANSKÝ, I.: Ľudové súdnictvo na Slovensku v roku 1948, s. 238–252 a iné.

51 MEDVECKÝ, M.: Malá úvaha o SNP a politických procesoch, s. 400.

52 Tamže. Rojko sa na procese priznal k ďalším vraždám.

53 V takomto prípade by už teda nebolo možné hovoriť o porušení zásady ne bis in idem, ale o preklasifikovaní trestných činov, teda prakticky nový proces, na ktorom by boli obžalovaní súdení za iné trestné činy (namiesto kolaborácie s Nemcami za vraždu a pod.), skutky by teda nebolo možné považovať za totožné.

vražde, resp. vojenskej zrady...) však dostal celý proces nový, navonok zlegalizovaný rozmer.[54] Aj tu sa však vynárajú u niektorých obžalovaných isté pochybnosti. Hoci jednotliví gardisti neboli priamo súdení v bodoch obžaloby retribučným súdnictvom za trestný čin vraždy, ale za kolaborantstvo s nacistami či zradu na povstaní, v procese bola niektorým vražda (ako dôkaz zrady a kolaborantstva) dokazovaná a boli právoplatne odsúdení.[55] Byro ÚV KSS si teda aj s týmto zdanlivým problémom dokázalo poradiť. Samotné konštatovanie, že tresty uložené ľudovými súdmi neboli dostačujúce, by totiž nemuselo obstáť, preto bolo treba zabezpečiť také nové skutočnosti a dôkazy, ktoré by mohli napadnúť rozhodnutia ľudových súdov nielen z hľadiska uloženia trestných sadzieb, ale aj z hľadiska samotnej skutkovej podstaty činov, za ktoré boli bývalí členovia POHG súdení.[56]

Obžalovaný Laco vypovedá. Zdroj: AMSNP

Po pritvrdení politického kurzu v priebehu roka 1957 sa ÚV KSČ v spolupráci s MV a bezpečnostnými zložkami rozhodli, že bude potrebné vypracovať taký plán, ktorý by obstál ako dôkaz na obnovenie procesu. Práve v tomto období prišla vhod architektom procesu zaujímavá skutočnosť, ktorá ovplyvnila samotný proces a umožnila jeho znovuotvorenie. Ešte pred začatím procesu boli (pri búraní komplexu banskobystrických kín Praha a Partizán a kúpeľov) údajne nájdené nové dokumenty, na základe ktorých sa mohol proces znovu otvoriť, resp. mohol byť začatý nový proces, na ktorom by boli súdení obžalovaní na základe závažných skutočností, ktoré povojnové súdy nemohli poznať.[57] Pozadie objavenia dokumentov však vyvoláva viaceré pochybnosti. Poznatky o činnosti gardistov boli napríklad

Pohľad na lavicu obžalovaných v Banskej Bystrici. Zdroj: AMSNP

54 Po zániku retribučného súdnictva 31. 12. 1948 bolo už ukončené podstatné percento prípadov a ďalšie prípady „ktoré sa ešte mohli objaviť" mali byť riešené podľa všeobecne platných právnych predpisov. Stíhať sa tak mohli po 1. 1. 1949 už len výlučne kriminálne činy kvalifikované inými právnymi normami, najmä trestným zákonom. PETRANSKÝ, I.: Ľudové súdnictvo na Slovensku v roku 1948, s. 252. Porovnaj RAŠLA, A.: *Ľudové súdy v Československu...*, s. 146–147.

55 V bode 5 nariadenia SNR č. 33 sa totiž doslovne hovorilo, že previnilcom fašistického režimu je ten, kto „... *utláčal druhých občanov* (...) *alebo inak ich poškodil na životoch a majetkoch*", resp. v bode 3 špecifikovalo kolaboranta ako človeka, ktorý „*spôsobil druhému protiprávnu ujmu pre jeho rasovú, národnú, náboženskú alebo politickú príslušnosť*".

56 O trestnom zákone č. 86/1950 pozri viac jeho presné znenie: *Sbírka zákonů*, 86/1950. http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/1950/sb39-50.pdf.

57 Obžalovaní boli následne obvinení na základe trestného zákona z roku 1950, resp. v niektorých prípadoch zákona na ochranu republiky z r. 1923. Niektorí však, ako poukázala už Stanislava Tomanová, boli súdení ešte aj podľa zákona z roku 1878, avšak ich vedľajšie tresty boli vynesené podľa trestného zákona z roku 1950. TOMANOVÁ, S.: Pohotovostný oddiel Hlinkovej gardy považská Bystrica. In: HRUBOŇ, A. (zost.): *Moderné dejiny Slovenska II.* Ružomberok 2010, s. 121. Na základe trestného zákona z roku 1950 mala byť pritom trestnosť činu posudzovaná „*podľa zákona platného v čase, keď bol čin spáchaný*" a podľa neskoršieho zákona sa mala posudzovať len vtedy, ak to bolo pre páchateľa priaznivejšie. Pozri viac § 12 trestného zákona: *Sbírka zákonů*, 86/1950. § 12 . http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/1950/sb39-50.pdf. Porovnaj DVORSKÝ, M.: *Trestná represia a politické súdne (monster) procesy v rokoch 1949 – 1954.* Bakalárska práca. Bratislava: PF UK v Bratislave 2009, s. 22. Dostupné na: http://diplomovka.sme.sk/zdroj/3524.pdf.

Zdroj: Pravda

známe už oveľa skôr. Dokonca aj Jan Pešek vo svojich prácach napísal, že *„Štátna bezpečnosť o gardistoch a ich zločinoch vedela prinajmenšom od začiatku 50. rokov"*.[58] Napríklad o podrobnejších detailoch udalostí v Nemeckej bola ŠtB informovaná už od odsúdenia Jozefa Rojka za činnosť v POHG a špionáž koncom 40. rokov.[59] Je tiež zaujímavé, že dokumenty boli nájdené práve v čase, keď ŠtB usilovne pracovala na zmapovaní personálnej štruktúry členov straníckych zložiek Slovenskej republiky a snažila sa o otvorenie vzorového procesu s nimi. Na druhej strane je tiež zrejmé, že krátko po vojne nemohli ľudové súdy poznať všetky skutočnosti, nemohli byť objavené všetky dokumenty, ktorými disponovali súdy pri procese z roku 1958.

Isté je, že Krajskou správou MV v Žiline boli aj na základe týchto skutočností zaistené a v následnom procese využité také poznatky, ktoré poukazovali na to, že *„vraždení vlastenců v obci Nemecká se přímo zúčastnili POHG z Považské Bystrice"*.[60] Dovtedy totiž, podľa správy predloženej politickému byru ÚV KSČ Rudolfom Barákom, *„měla veřejnost i úřady na Slovensku za to, že hromadné vraždy byly prováděny hlavně jej německými fašisty"*.[61] Objavením nových skutočností dostala štátna moc alibi, aby mohol byť proces obnovený. V správe pre Byro ÚV KSS o príprave procesu z marca 1958 sa doslova píše, že *„vo všetkých prípadoch boli prevedeným vyšetrovaním zistené také nové okolnosti predtým súdu neznáme (priama účasť na hromadných vraždách), ktoré odôvodňujú obnovenie trestného stíhania v neprospech obvinených"*.[62] Obnova trestného konania bola podľa II. oddelenia ÚV KSS potrebná najmä preto, že pri procesoch pred retribučným súdnictvom nemali ľudové súdy také informácie, aké sa objavili v roku 1957. Ministerstvu vnútra (a jeho krajským správam) to dalo možnosť zabezpečiť prekvalifikovanie trestných činov – napríklad, ako to vidno u jednotlivých obžalovaných, na vraždu (alebo na iné trestné činy, napr. vojenskej zrady *„za okolností zvlášť priťažujúcich"*, alebo čin *„spolupáchateľstva na mnohonásobnej kvalifikovanej vražde"*[63]): *„Keď vyšli najavo nové skutočnosti, že hromadných vrážd sa dopúšťali aj príslušníci POHG za priameho vedenia činiteľov klérofašistického režimu, bolo potrebné priamych vrahov a ich vodcov odhaliť a stíhať. Preto bola nutná obnova trestného konania, v dôsledku ktorej sa zmenila kvalifikácia trestných činov ..."*.[64]

Krajské súdy v Žiline a Banskej Bystrici sa návrhmi Krajských prokuratúr v Žiline a Banskej Bystrici zaoberali v dňoch 19. – 22. marca 1958 a bezvýhradne povolili ich návrhy na obnovenie procesov.[65] S realizáciou procesu sa však počítalo už oveľa skôr ako v mar-

58 PEŠEK, J.: Ľudácke tiene v KSS (a nad ňou) po roku 1948. In: ŠUCHOVÁ, X. (zost.): *Ľudáci a komunisti: Súperi? Spojenci? Protivníci?* Prešov 2006, s. 172.

59 TOMANOVÁ, S.: Pohotovostný oddiel Hlinkovej gardy považská Bystrica, s. 119.

60 NAČR, f. KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – politické byro 1954 – 1962, sv. 169, a. j. 228/20. Príloha III k 20. bodu rokovania 228. schôdze Politického byra ÚV KSČ z 4. 3. 1958 „Účast členů pohotovostních oddílů Hlinkovy gardy na hromadných vraždách vlastenců po částečném potlačení Slovenského národního povstání" predložená R. Barákom 12. 2. 1948.

61 Tamže.

62 SNA, f. ÚV KSS – preds., šk. 975. Zpráva o príprave procesu s organizovanou verejnosťou proti Leonardovi Sliačanovi a spol., ktorí s členmi Pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy koncom roku 1944 previedli masové vraždy v okolí Banskej Bystrice a Krupiny, Zpráva o príprave procesu s organizovanou verejnosťou proti Leonovi Buntovi a spol., bývalým príslušníkom Pohotovostného oddielu Hlinkovej gardy z Považskej Bystrice, ktorí v januári a vo februári 1945 previedli hromadné vraždy vo vápenke pri obci Nemecká a na iných miestach Banskobystrického kraja. Správy boli pripravené pre 11. schôdzu Byra ÚV KSS z 28. 3. 1958.

63 Archív Ústavu pamäti národa Bratislava (AÚPN), f. Krajská správa (KS) ŠtB B. Bystrica – vyšetrovací spis 567, šk. 82, Obžaloba Krajského prokurátora v Žiline Krajskému súdu v Žiline z 2. 4. 1958.

64 SNA, f. ÚV KSS – preds., šk. 980. Zpráva o priebehu a výsledku procesov s členmi bývalých POHG, konaných v dňoch 14. – 18. apríla 1958 v Bratislave a v dňoch 22. – 26. apríla 1958 v Banskej Bystrici.

65 Tamže, šk. 975. Zpráva o príprave procesu s organizovanou verejnosťou proti Leonardovi Sliačanovi a spol. ..., Zpráva o príprave procesu s organizovanou verejnosťou proti Leonovi Buntovi a spol. ...

ci 1958. Na základe už spomínaných „nových skutočností" bolo pri jednotlivých obvinených vyšetrovanie zahájené už v priebehu prvých dvoch mesiacov roka 1958.[66] V prípade bratislavského procesu vykonávala vyšetrovanie obvinených Krajská správa MV Žilina.[67] Neskôr získala „obdobné poznatky" v prípade druhého procesu aj KS MV B. Bystrica.[68] Vyšetrovanie bolo skončené 30. marca 1958 návrhom na konečné opatrenie.[69] Pri vyšetrovaní vypracovalo pražské ministerstvo vnútra celkový plán, súčasťou ktorého bolo okrem obligátnych bodov odhalenia činnosti POHG a potrestania vinníkov aj politické využitie prípadu. Pod bodom g) je doslovne napísané, že sa má prípad *„využít ke kampani proti fašismu, ľudáckému hnutí a vhodně spojit s nebezpečím růstu fašistických sil na Západě v současné době"*.[70] V týchto intenciách bolo aj vyšetrovanie vedené. Pri vyšetrovaní sa tiež malo dbať na to, aby (na základe už spomínaného plánu ministerstva vnútra) bolo odhalené spojenie s cirkevnou hierarchiou.[71] Ako je vidieť, strana a ministerstvo vnútra mali o tom, ako má vyšetrovanie (a následne, samozrejme, už prichystaný proces) vyzerať a čo má na ňom byť odhalené – resp. ako majú byť poznatky propagandisticky využité – jasno už dávno pred procesom, ba v pláne MV ešte pred zahájením vyšetrovania. Počas samotného vyšetrovania podľa všetkých indícií na vyšetrovaných vykonávali psychický či fyzický nátlak. Obzvlášť sa zamerali na cirkevných predstaviteľov, ktorí boli takisto vystavovaní fyzickému utrpeniu.[72] Niektorým obvineným boli Najvyšším súdom odopreté návrhy na doplnenie dokazovania (resp. návrhy na doplnenie o poľahčujúce okolnosti). Napríklad v prípade Jozefa Rojka boli zamietnuté z toho dôvodu, že *„ani po prípadnom preukázaní takejto možnej pomoci by to nemohlo ovplyvniť závery o vine ...".*[73]

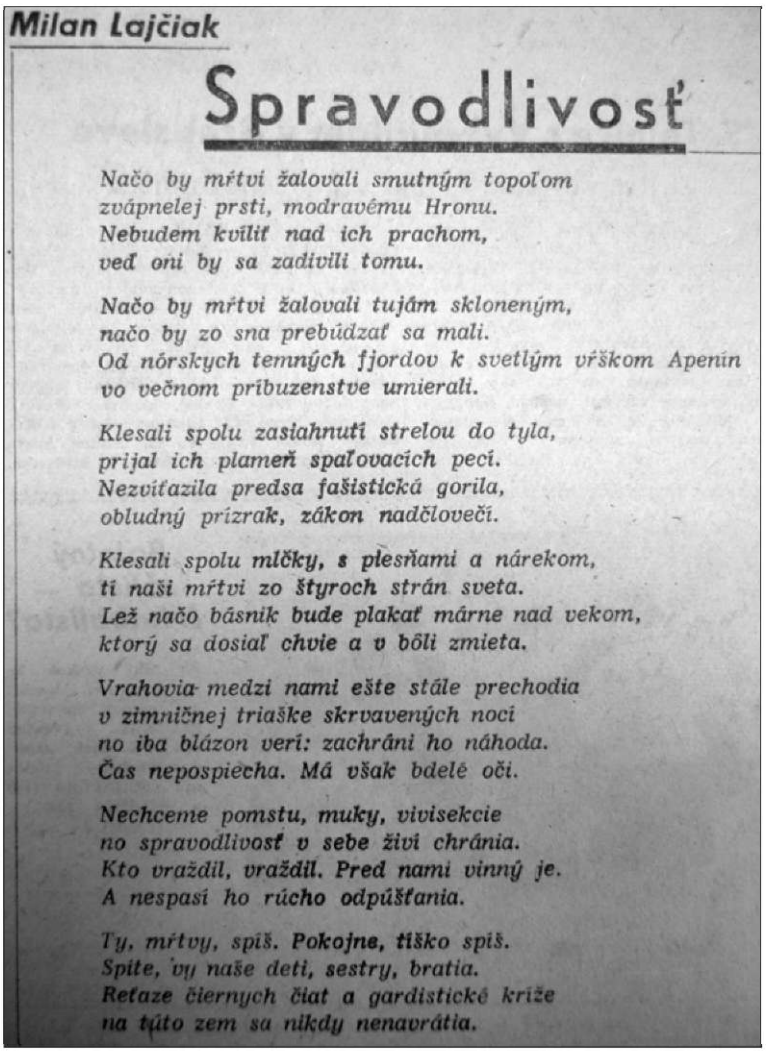

Milan Lajčiak

Spravodlivosť

Načo by mŕtvi žalovali smutným topoľom
zvápnelej prsti, modravému Hronu.
Nebudem kvíliť nad ich prachom,
veď oni by sa zadivili tomu.

Načo by mŕtvi žalovali tujám skloneným,
načo by zo sna prebúdzať sa mali.
Od nórskych temných fjordov k svetlým vŕškom Apenín
vo večnom príbuzenstve umierali.

Klesali spolu zasiahnutí strelou do tyla,
prijal ich plameň spaľovacích pecí.
Nezvíťazila predsa fašistická gorila,
obludný prízrak, zákon nadčloveči.

Klesali spolu mlčky, s plesňami a nárekom,
ti naši mŕtvi zo štyroch strán sveta.
Lež načo básnik bude plakať márne nad vekom,
ktorý sa dosiaľ chvie a v bôli zmieta.

Vrahovia medzi nami ešte stále prechodia
v zimničnej triaške skrvavených noci
no iba blázon verí: zachráni ho náhoda.
Čas nepospiecha. Má však bdelé oči.

Nechceme pomstu, muky, vivisekcie
no spravodlivosť v sebe živí chránia.
Kto vraždil, vraždil. Pred nami vinný je.
A nespasí ho rúcho odpúšťania.

Ty, mŕtvy, spiš. Pokojne, tiško spiš.
Spite, vy naše deti, sestry, bratia.
Reťaze čiernych čiat a gardistické kríže
na túto zem sa nikdy nenavrátia.

Zdroj: Pravda

O tom, že procesy boli politickou objednávkou, svedčí aj to, že hlavné pojednávania sa mali podľa návrhov v oboch prípadoch uskutočniť už o krátky čas, v druhej polovici apríla. Strana sa snažila vyťažiť z nich maximum v čase, keď verejná mienka bola po spracúvaní v médiách na strane „spravodlivého potrestania". Otázne bolo len miesto kona-

66 AÚPN, f. KS ŠtB B. Bystrica - vyšetrovací spis 567, šk. 82, 83, 84.
67 Tamže, šk. 83. Vyšetrovania jednotlivých obvinených KS MV Žilina sa skončili ešte pred zahájením procesu v Bratislave.
68 NAČR, f. KSČ - Ústřední výbor 1945 - 1989, Praha - politické byro 1954 - 1962, sv. 169, a. j. 228/20. Príloha III k 20. bodu rokovania 228. schôdze Politického byra ÚV KSČ z 4. 3. 1958 „Účast členů pohotovostních oddílů Hlinkovy gardy na hromadných vraždách vlastenců po částečném potlačení Slovenského národního povstání" predložená R. Barákom 12. 2. 1948. Podľa správy pracovali na prípade všetky KS MV na Slovensku, ako aj príslušné správy ministerstva vnútra.
69 AÚPN, f. KS ŠtB B. Bystrica - vyšetrovací spis 567, šk. 82. Návrh konečného opatrenia z 30. 3. 1958.
70 NAČR, f. KSČ - Ústřední výbor 1945 - 1989, Praha - politické byro 1954 - 1962, sv. 169, a. j. 228/20. Príloha III k 20. bodu rokovania 228. schôdze Politického byra ÚV KSČ z 4. 3. 1958 „Účast členů pohotovostních oddílů Hlinkovy gardy na hromadných vraždách vlastenců po částečném potlačení Slovenského národního povstání" predložená R. Barákom 12. 2. 1948.
71 Tamže, bod b).
72 LETZ, R.: Prenasledovanie kresťanov na Slovensku v rokoch 1948 - 1989, s. 219.
73 MEDVECKÝ, M.: Malá úvaha o SNP a politických procesoch, s. 399.

nia. Kým v procese so skupinou Leonard Sliačan a spol. bola za miesto konania navrhnutá (a schválená) Banská Bystrica, jednotlivé krajské výbory KSS nevedeli zaujať spoločné stanovisko v otázke miesta konania procesu so skupinou Leon Bunta a spol. Krajský výbor (KV) KSS v Žiline navrhol za miesto konania Žilinu najmä z toho dôvodu, že jednotliví obvinení v rámci POHG aktívne pôsobili na území Žilinského kraja.[74] Podobne KV KSS v Banskej Bystrici navrhol, aby sa proces konal podobne ako proces so Sliačanovou skupinou v Banskej Bystrici pre teritoriálne pôsobenie skupiny na území Banskobystrického kraja. Ako však v správe pre Byro ÚV KSS poznamenal jej pisateľ, bolo by podľa neho vhodné, keďže boli *„činy páchané ako v Banskobystrickom tak aj v Žilinskom kraji a že medzi zavraždenými osobami sa nachádzali aj cudzí štátni príslušníci, členovia angloamerickej vojenskej misie, sovietski a francúzski partizáni, prišlo by do úvahy prejednanie prípadu v Bratislave"*.[75] Pre Bratislavu hovorili viaceré skutočnosti. Keďže sa plánovalo s politickým využitím procesu, práve hlavné mesto Slovenska nakoniec vyhralo „boj" o zorganizovanie politického divadla. Z oboch procesov v Banskej Bystrici, resp. v Bratislave sa propaganda zamerala pre jeho využiteľnosť na bratislavský proces, ktorému bol aj z hľadiska prítomnosti väčšieho počtu zahraničných novinárov prikladaný oveľa väčší význam. Aj z tohto dôvodu, že sa na ňom dá plastickejšie vykresliť politické pozadie, sa bude táto štúdia zameriavať v prevažnej miere najmä naň.

Aj preto, aby mohol byť proces čo najlepšie propagandisticky vyťažený, hľadalo Byro ÚV KSS v Bratislave čo najvhodnejšie priestory na jeho realizáciu. Do úvahy pripadali viaceré možnosti. Spočiatku sa uvažovalo nad tým, že by sa uskutočnil v koncertnej sieni Povereníctva vnútra (alebo koncertnej sieni Československého rozhlasu).[76] Byro ÚV KSS však – najmä z možnosti organizovať väčší počet účastníkov - odporučilo Aulu Univerzity Komenského (UK). Keďže sa počítalo s tým, že by sa procesu okrem širokej (samozrejme stranou organizovanej) verejnosti zúčastnili aj predstavitelia tlače, rozhlasu, televízie, na propagandistické využitie procesu sa priestory UK zdali byť najvhodnejšie. Je zaujímavé, že v uznesení Byra ÚV KSS sa neskoršie miesto konania spomína skôr v negatívnom zmysle: *„Nakoľko ale iných vhodných priestorov sa v Bratislave nenachádza, musel by byť proces prevedený za účasti najviac 250 ľudí v stiesnenom obsadení a nevyhovujúcom prostredí pre film, televíziu a rozhlas v pojednávacej sieni Justičného paláca."*[77]

O význame procesu z hľadiska jeho propagandistického využitia svedčia okrem spomenutých viaceré ďalšie skutočnosti. 1. apríla sa na II. oddelení ÚV KSČ za účasti zástupcu III. a medzinárodného oddelenia ÚV KSČ, Ministerstva zahraničných vecí, Generálnej prokuratúry, Ministerstva spravodlivosti, ako aj II. oddelenia ÚV KSS,[78] povereníka spravodlivosti a námestníka generálneho prokurátora pre Slovensko uskutočnila porada, na ktorej boli prerokované *„zásadné otázky politického a organizačného zabezpečenia procesov a ich využitia z vnútropolitického a zahraničnopolitického hľadiska"*.[79] Na úspešné politické zabezpečenie prípravy procesov bola na základe dohody dosiahnutej na stretnutí zriadená osobitná politická komisia, ktorá mala okrem prípravy dohliadať aj na priebeh procesov vo viacerých „zásadných otázkach". Komisia pod vedením Oskára Jeleňa[80] mala za úlohu dohliadať na správnosť koncepcie a politický obsah obžaloby, záverečnú reč prokurátora a politicky vhodnú „správnosť" záverov procesu. Mala tiež usmerňovať priebeh procesov, správnosť ich politického zamerania, účelné využívanie dokumentačného materiálu a celkovo na plynulý priebeh procesov, *„aby v celej šírke presvedčivo ukázali pravú tvár slovenského klérofašizmu"*.[81] Byro sa zhodlo na tom, že sa oba procesy mali konať za účasti „organizovanej ve-

74 NAČR, f. KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – politické byro 1954 – 1962, sv. 172, a. J. 233/7. Zpráva o soudním případu proti Leonovi Buntovi a spol. z 26. 3. 1958 pre 232. schôdzu Politického byra ÚV KSČ z 1. 4. 1958.

75 SNA, f. ÚV KSS – preds., šk. 975. Zpráva o príprave procesu s organizovanou verejnosťou proti Leonovi Buntovi a spol. ... V Bratislave sa počítalo s viacerými alternatívami.

76 NAČR, f. KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – politické byro 1954 – 1962, sv. 172, a. J. 233/7. Zpráva o soudním případu proti Leonovi Buntovi a spol. z 26. 3. 1958 pre 232. schôdzu Politického byra ÚV KSČ z 1. 4. 1958.

77 SNA, f. ÚV KSS – preds., šk. 976. Politicko-organizačné zabezpečenie procesov...

78 Oddelenie propagandy a agitácie. III. oddelenie bolo oddelenie štátnej administratívy a branné. Viac k štruktúre straníckeho aparátu pozri KAPLAN, K.: *Aparát ÚV KSČ v letech 1948 – 1968*. Praha 1993.

79 SNA, f. ÚV KSS – preds., šk. 976. Politicko-organizačné zabezpečenie procesov...

80 Ďalšími členmi komisie boli Augustín Michalička, Mikuláš Kapusňák, Ladislav Gešo a Ervín Chebeň.

81 SNA, f. ÚV KSS – preds., šk. 976. Politicko-organizačné zabezpečenie procesov...

rejnosti". Na bratislavskom procese sa malo podľa plánu denne zúčastniť 275 účastníkov, z ktorých len malá časť bola prítomná na všetkých dňoch jeho konania. Bratislava mala dodať 100 účastníkov, Žilina 80, Nitra 30, Košice a Prešov 20 a Banská Bystrica 25. Aby sa zabezpečil hladký priebeh procesu, mali byť účastníci vyberaní príslušnými krajskými výbormi strany s prihliadnutím na „vernosť" zriadeniu. V prvom rade sa ho mali zúčastniť predsedovia ZO KSS, robotníci a funkcionári dôležitých podnikov a ďalších štátnych či hospodárskych orgánov, ale aj predsedovia DO KSS, JRD a *„roľníci z dôležitých obcí"*. KV KSS nemali pri výbere zabudnúť ani na účastníkov Povstania, funkcionárov masových organizácií, rodinných príslušníkov zavraždených a vysokých funkcionárov krajských výborov. Pri ich výbere sa malo prihliadať okrem iného aj na schopnosti a predpoklady účastníkov na ich *„využitie v agitátorskej a propagandistickej činnosti pri prenášaní poznatkov z procesov"*.[82] Podobné kritériá platili aj pre organizovanie procesu v Banskej Bystrici, avšak už s iným, vyšším počtom účastníkov. Špecifikom bratislavského procesu oproti tomu, ktorý mal prebiehať v Banskej Bystrici, bola aj účasť predpokladaných 50 účastníkov z Čiech.[83] Na zvýšenie sugestívnosti sa plánovalo tiež s prítomnosťou 30 najbližších rodinných príslušníkov obetí. Hoci muselo Byro ÚV KSS svoje plány nakoniec (v súvislosti so zmenou konania procesu v Justičnom paláci) kvantitatívne skresať, už z výberu účastníkov procesu je jasne zreteľná snaha o zabezpečenie politicky správneho priebehu oboch procesov a ich čo najlepšie propagandistické využitie. Podľa nariadení vedenia strany malo ÚV KSS zabezpečiť, aby sa na proces nedostali nepovolané osoby, ktoré by mohli narušiť jeho priebeh.[84] Byro ÚV KSS si neželalo, aby mohlo čokoľvek poukázať na odlišné videnie veci a snažilo sa, aby celý proces prebiehal v jeho réžii bez akýchkoľvek problémov. Počas procesu boli v Banskej Bystrici aj v Bratislave plánované rozsiahle bezpečnostné opatrenia, aby sa predišlo provokáciám a prejavom nesúhlasu obyvateľstva, ktorý by mohli najmä zahraničné médiá prezentovať v opačnom zmysle ako si to želalo vedenie KSS. Tomu záležalo najmä na tom, aby bol proces vyjadrením vôle československého ľudu v boji proti fašizmu, nacionalizmu a zvyškom ľudáctva. Že to tak všade nebolo, je samozrejmé. Markantným príkladom bola najmä nespokojnosť s obnovením procesov s gardistami v Považskej Bystrici, ktorá zasiahla aj regionálny stranícky aparát.[85] Zaoberalo sa ňou aj Byro ÚV KSS, ktoré sa rozhodlo tvrdo zakročiť a vymenilo vedenie považskobystrického okresného vedenia. V diskusii sa zhodlo, že považskobystrické udalosti (prejavená nespokojnosť s obnovením procesu, teda aj s koncepciou vedenia strany) by mali byť poučením pre prácu strany v ostatných krajoch a že *„bude treba postupne preskúmať okresy – zloženie členstva KSS. Kto boli funkcionári HSĽS v okresnom meradle, kde sú teraz"*.[86] O tom, že aplikovať podobný scenár na celé členstvo by bol nezmysel, vedeli všetci členovia byra. V KSS bol totiž veľký počet bývalých gardistov a členov HSĽS.[87] O tom hovoril Bacílek už v prejave z januárového zasadnutia, keď konštatoval, že *„veľká časť bývalých príslušníkov HSĽS a HG behom rokov sa preorientovala, poznala svoje omyly, dnes čestne pracuje a koná svoje občianske povinnosti"*.[88] Hoci sa tento citát priamo nevzťahuje len na stranícky aparát, možno ho aplikovať aj na veľký počet straníckych funkcionárov. Bacílek totiž už v roku 1957 upozorňoval, že najväčším nebez-

Zaslúžený trest vrahom

Rozsudok nad bývalými príslušníkmi POHG ● Bunta, Spišiak, Knapek a Rojko odsúdení na trest smrti, ostatní na dlhodobé tresty

Bratislava (ČTK) — V piatok 18. apríla v piaty deň procesu proti bývalým príslušníkom POHG vyniesol senát Krajského súdu tento rozsudok:

Obžalovaní Leon Bunta, Mikuláš Spišiak, Ján Knapek a Jozef Rojko boli odsúdení na trest smrti. Ostatní obžalovaní boli odsúdení na trest odňatia slobody v trvaní od 14—25 rokov. U všetkých obžalovaných bola vyslovená strata čestných práv občianskych a prepadnutie majetku. (Plné znenie rozsudku prinášame na 3. strane.)

Obžalovaní Bunta, Spišiak, Hedera, Knapek, Rojko prostredníctvom svojich obhajcov podali odvolanie. Kalivoda a Žierik žiadajú písomné doručenie rozsudku. Ostatní rozsudok prijímajú.

Zdroj: Pravda

82 Tamže.

83 Malo ísť najmä o kraje Gottwaldov, Brno a Ostrava. Účastníkov za českú stranu malo určiť II. oddelenie ÚV KSČ. Tamže.

84 NAČR, f. KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – politické byro 1954 – 1962, sv. 172, a. J. 233/7. Zpráva o soudním případu proti Leonovi Buntovi a spol. z 26. 3. 1958 pre 232. schôdzu Politického byra ÚV KSČ z 1. 4. 1958.

85 Považskobystrickí členovia KSS sa stali terčom kritiky Byra ÚV KSS. Popri Bytči či Čadci alebo Kysuckom Novom Meste mala byť Považská Bystrica jedným z *„ohniviek ľudáctva"*. Krajský výbor strany bol kritizovaný za to, že v strane pôsobili práve bývalí funkcionári HSĽS či HG. (Podľa Davida to bolo podozrivé, lebo *„po oslobodení bola previerka kádrov"* a napriek svojim funkciám za 1. SR sa bývalí ľudáci dostali do strany.) SNA, f. ÚV KSS – preds., šk. 976 Informatívna správa o situácii v Považskej Bystrici.

86 Tamže.

87 K tejto téme pozri najmä štúdiu PEŠEK, J.: Ľudácke tiene...

88 NAČR, f. KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – politické byro 1954 – 1962, sv. 163, a. j. 220/10. Bacílkov prejav na zjazde 9. – 10. 1. 1958.

pečenstvom bol, je a zostáva *„buržoázny nacionalizmus ako vplyv buržoáznej nacionalistickej ideológie zanášaný do radov našej strany"*.[89] Po roku 1945 bolo do strany skutočne „zanesených" množstvo bývalých členov HSĽS, ale aj HG, HM či POHG. Hoci, ako poukázal Jan Pešek, celková kvantifikácia ich počtu je veľmi ťažko prevediteľná,[90] bolo ich určite relatívne dosť na to, aby sa dalo poukázať na ich zotrvanie nielen v radových štruktúrach, ale aj vo vedení KSS.[91] Azda aj z tohto dôvodu sa predstavitelia KSS snažili voči členom POHG vystupovať čo najostrejšie, aby zakryli činnosť viacerých svojich nielen radových členov, ale aj tých, ktorí boli na vyšších stranických pozíciách.[92] Aj tu však bolo v niektorých prípadoch nevyhnutné exemplárne potrestanie ako vyjadrenie snahy strany a jej vedenia vysporiadať sa so zvyškami ľudáctva vo vlastných radoch. V čase procesov napríklad „politicky padol" Marek Smida, poslanec Národného zhromaždenia, člen ÚV KSS a bývalý viacnásobný minister.[93] Pri príprave procesov sa totiž zistilo, že Smida zatajil svoje členstvo v HSĽS a HG. Hoci sa za svoju činnosť pred straníckym vyšetrovaním nakoniec kajal a dožadoval „prísneho potrestania", v atmosfére vyhrotenej kampane okolo procesov s členmi POHG bol exemplárne potrestaný a zbavený všetkých svojich funkcií, vrátane funkcie poslanca Národného zhromaždenia.[94]

Podobne ako bola v rámci procesu organizovaná verejnosť, Byro ÚV KSS určilo prísne kritériá aj na výber obhajcov obvinených. Ako príloha k správe o príprave procesov pre Byro ÚV KSS bola priložená charakteristika všetkých obhajcov, ako aj sudcov z ľudu. Každý obhajca musel vykazovať isté „kvality" (*„je politicky a odborne vyspelý"*, *„člen KSS od roku 1948"*, *„vzhľadom na jeho postoj k dnešnému zriadeniu a pracovné výsledky môže obhajovať v procese"*, *„zastával a zastáva viaceré politické funkcie"*...).[95] Tým malo byť zabezpečené, aby jednotná línia usvedčenia obvinených nebola narušená. Obhajcovia boli len nevyhnutnou súčasťou procesu, dôležitou na vytvorenie zdania objektívnosti. Ich skutočnou úlohou bolo nestáť proti línii strany a nepodkopávať obžalobu a vynesené rozsudky.

Pri politických procesoch je dôležitou súčasťou ich riadenie a nedopustenie chýb zo strany žalobcov či obecenstva, aj zo strany samotných odsúdených. Pri obdobných politických procesoch začiatkom 50. rokov nebolo v súvislosti s vynútením priznaní od obžalovaných, resp. vyšetrovaných, ojedinelé fyzické týranie. Viacerí obvinení boli v tomto čase *„násilím prinútení priznať sa k trestným činom a podpísať administratívne protokoly z vyšetrovania"*.[96] O tom, že by to bolo inak v prípade jedného z najvýznamnejších procesov druhej polovice 50. Rokov, vôbec netreba polemizovať. Z priebehu jednotlivých výpovedí v procese vyšetrovania je zjavná zmena názorov obvinených, pri vyšetrovaní ich tiež fyzicky týrali, ako už bolo spomenuté, aj kňazov spoluobvinených v rámci procesu.[97] Leonard Sliačan sa podľa spomienok svojho synovca Leonarda Šnauka musel naučiť svoju výpoveď naspamäť: *„Pred pojednávaním obžalovaných nacvičovali, čo a ako majú hovoriť. Výpovede, pripravené na magnetofónovej páske, sa museli naučiť naspamäť. Aj L. Sliačana vyšetrujúci eštébák bil, trhal mu vlasy aj s kožou hlavy"*.[98] Leonard Sliačan na následky mučenia po prepustení z väzenia neskôr zomrel.[99]

89 PEŠEK, J.: Ľudácke tiene..., s. 171.
90 Tamže, s. 173.
91 Na svoju činnosť (alebo „len" členstvo) v HSĽS či HG doplatili v 50. rokoch viacerí vplyvní komunisti, medzi iným Š. Bašťovanský, M. Gosiorovský a ďalší. Tamže, s. 177-178. Porovnaj PEŠEK, J. a kol.: *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948:1989*. Prešov 2003, s. 35-38, 117-119.
92 Vo vedení KSS boli okrem spomenutých viacerí bývalí členovia HSĽS a HG. Pozri aj KAPLAN, K.: *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953 - 1956*.
93 PEŠEK, J. a kol.: *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948:1989*, s. 296-297.
94 Tamže, s. 297.
95 SNA, f. ÚV KSS - preds., šk. 976. Charakteristiky obhajcov pre trestnú vec proti Leonovi Buntovi a spol., Charakteristiky obhajcov pre trestnú vec proti Leonardovi Sliačanovi a spol.
96 MANDZÁK, D. A.: *Dokumenty k procesu s Augustínom A. Machálkom a spol.* Bratislava 2009, s. 22.
97 LETZ, R.: Prenasledovanie kresťanov na Slovensku v rokoch 1948 - 1989, s. 219.
98 *Katolícke noviny*, roč. 2004, č. 22, 30. 5. 2004, s. 17. Kat alebo mučeník?
99 Tamže.

O tom, že celý proces bol politicky manipulovaný, svedčí aj skladba obvinených. Ako už bolo spomenuté, na lavicu obžalovaných zasadli aj osoby, ktorých vina nie je dodnes relevantne podložená a dokázateľná. Podobne výber predstaviteľov cirkevnej hierarchie – po jednom do každého z procesov – nebol vôbec náhodný. Je pritom veľmi zaujímavé, že napríklad v prípade Sliačana možno podľa viacerých zdrojov skôr ako o kolaborácii hovoriť o záchrane internovaných osôb. Z miestnych činovníkov HSĽS to bol práve on, čo pomohol zachrániť svojimi intervenciami najviac Krupinčanov.[100] Na jednej z porád po realizovaní zatýkania dokonca vyčítal Nemsilovi, *„že sa im to ľahko zatvára keď neboli na území povstania a nevedeli o pomeroch, ktoré tu za povstania panovali, ale že mali tu byť a vtedy že by ľudí tunajších tak neprenasledovali"*.[101] Ani to mu však nebolo v procese nič platné a bol podobne ako jeho „kolega" A. Hedera z bratislavského procesu demonštratívne odsúdený. Za to, aby svedčili proti nemu sľúbili dokonca jeho spoluobvineným Párničanovi a Šepitkovi podľa príbuzných údajne zmiernenie trestov.[102] Pritom ani činnosť Hederu nemožno považovať za natoľko závažnú, ba ani dokázateľnú, aby mu mohol byť pripísaný vysoký trest. Už pred vypuknutím Povstania bol politicky činný, čo sa mu v kombinácii s činnosťou duchovného radcu v POHG stalo nakoniec osudným.[103] Bol totiž vhodným príkladom na diskreditáciu katolíckej cirkvi, ktorá bola podľa režimu priamo napojená na fašistickú ideológiu. Podľa vyšetrovania mal gardistov priamo navádzať na vraždenie s tým, že im budú hriechy po spovedi odpustené, lebo bojujú proti nepriateľom cirkvi a slovenského štátu.[104] Albert Hedera na prelome rokov 1944 a 1945 v skutočnosti pôsobil ako „duchovný radca" pri POHG a mal pri príležitosti vianočného večierka ku gardistom prednášku. Podľa výpovedí niektorých spoluobvinených ich nepriamo nabádal k vraždeniu nepriateľov s tým, že Boh im po vyspovedaní sa odpustí, lebo konajú správnu vec.[105] Po preštudovaní spisu,

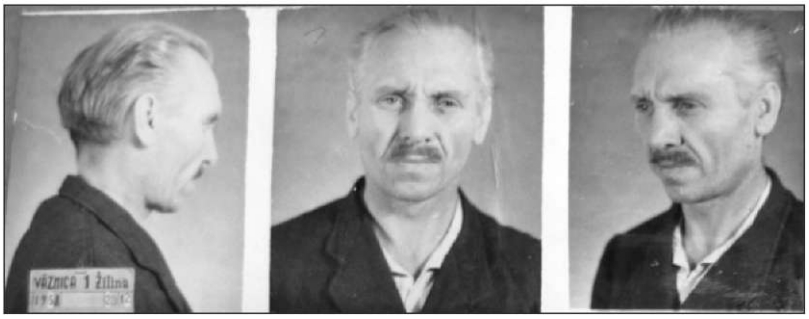

Odsúdení na trest smrti. Zhora: L. Bunta, Ľ. Laco, M. Spišiak, J. Rojko a J. Knapek. Zdroj: A ÚPN

100 Tamže. Porovnaj HRUBOŇ, A.: *5. Poľná rota Hlinkovej gardy.*
101 HRUBOŇ, A.: *5. Poľná rota Hlinkovej gardy.*
102 *Katolícke noviny*, roč. 2004, č. 22, 30. 5. 2004, s. 17. Kat alebo mučeník?
103 A. Hedera bol od roku 1939 členom HSĽS, istý čas aj kultúrnym referentom v Čadci a v roku 1939 vojenským duchovným správcom v Prešove.
104 AÚPN, f. KS ŠtB B. Bystrica - vyšetrovací spis 567, šk. 82. Návrh konečného opatrenia z 30. 3. 1958.
105 Tamže.

ako aj výpovedí, sa tieto obvinenia, odhliadnuc od ich tragických záverov, zdajú prinajmenšom diskutabilné. Je iste možné (alebo priam pravdepodobné), že Hedera bol horlivým sympatizantom ľudovej strany a slovenskej štátnosti. V čase, keď bola slovenská samostatnosť ako vyvrcholenie túžob mnohých Slovákov atakovaná, sa mnohým (nielen) kňazom, azda aj Hederovi mohlo stať, že skĺzol z pozície kňaza do pozície politicky ovplyvneného občana, ktorý svoj odpor voči opozičným názorom a ich predstaviteľom dával neskrývane najavo. Takisto je možné, že vo svojej reči použil aj silnejšie slová, ktoré by si kňaz z titulu svojej funkcie a možného ovplyvnenia veriacich nemal dovoliť. Jeho odsúdenie za vojenskú zradu a relatívne vysoký trest sú však nanajvýš diskutabilné. Možno súhlasiť so slovami Stanislavy Tomanovej, ktorá konštatovala: *„Bez ohľadu na to, či spomenuté slová v prejave vôbec odzneli (viaceré indície vedú k vykonštruovanému obvineniu), alebo sa nimi niektorí obžalovaní snažili aspoň sčasti ospravedlniť svoje činy, prípadne vypovedali podľa požiadaviek vyššej moci, možno polemizovať o tom, či je primerané považovať prednášku kňaza s akýmkoľvek obsahom za vojenskú zradu, keď pripustíme, že verejní činitelia, a to aj na miestnej úrovni, vo svojich prejavoch často používali slová ešte ostrejšie, pričom za niečo podobné nikdy neboli súdení.*“[106] Vyšetrovanie sa v prípade Hederu tiež viedlo tendenčne. Vyšetrovatelia sa pri vyšetrovaní spoluobvinených každého z nich nezabudli spýtať konkrétne na činnosť kaplána a duchovného radcu, pričom už z otázok, ktoré kládli, bolo zjavné, že už vopred boli presvedčení o jeho vine. Hoci dokazovanie jeho „trestného činu“ bolo postavené len na svedeckých výpovediach niektorých spoluobžalovaných, súd mu exemplárne vymeral trest 24 rokov, ktorý bol podobne ako v ďalších prípadoch už vopred schválený Politickým byrom ÚV KSČ, resp. KSS.[107]

Azda najdôležitejším z dôkazov o politickom pozadí procesu je okrem evidentnej snahy o jeho riadenie aj určenie trestov už pred pojednávaním. V procese so skupinou Leon Bunta a spol. navrhlo Politické byro ÚV KSČ štyri tresty smrti pre Leona Buntu, Mikuláša Spišiaka, Jána Knapeka a Jána Čudeka.[108] V banskobystrickom procese bol navrhnutý politickým byrom len jeden trest smrti – pre Ľudovíta Lacu.[109] Aj v tejto otázke však nebolo pred procesom všetko vyjasnené. Byro ÚV KSS pravdepodobne v snahe zapáčiť sa nadriadeným v Prahe odporučilo na svojom zasadnutí 28. marca 1958 schváliť Politickému byru ÚV KSČ tresty smrti pre oba procesy spolu až pre 10 obvinených.[110] Ako sa uvádza v správe o politicko-organizačnom zabezpečení procesov, *„Byro ÚV KSS berúc v úvahu závažný rozsah trestnej činnosti a ďalej prihliadajúc na rozhorčenie a hnev pracujúcich, doporučilo politickému byru ÚV KSČ absolutný trest proti pôvodnému návrhu i ďalším obvineným, a to v prvej skupine Jozefovi Rojkovi, Rudolfovi Potrokovi a Jánovi Valientovi a v druhej skupine Pavlovi Zauškovi a Ernestovi Oswaldovi*“.[111] Zo zápisu zo stretnutia členov Byra ÚV KSS je zrejmé, že boli z postupu českých nadriadených rozladení. Podľa O. Jeleňa sa dalo predpokladať, že u verejnosti by mohlo vzniknúť pobúrenie nad tým, že trestov smrti bude vynesených menej, ako sa očakávalo. Jednou z úloh záverečnej reči malo byť preto vysvetlenie, prečo dostalo trest smrti „len“ päť ľudí.[112] Hoci sa to slovenským súdruhom málilo, snahou ÚV KSČ nebolo podľa Novotného najmä stínanie hláv, ako sa to snažila prezentovať slovenská strana, ale najmä zameranie *„proti odhaleniu fašistickej ideológie*“.[113] Napriek tomu je päť vynesených rozsudkov smrti iste viac ako dosť.

106 TOMANOVÁ, S.: Pohotovostný oddiel Hlinkovej gardy Považská Bystrica, s. 120.

107 A. Hedera sa ako jeden z mála proti rozsudku odvolal, dosiahol však len jeho kozmetickú úpravu. AÚPN, f. KS ŠtB B. Bystrica – vyšetrovací spis 567, šk. 82. Zápisnica o odvolacom pojednávaní.

108 NAČR, f. KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – politické byro 1954 – 1962, sv. 172, a. J. 233/7. Zpráva o soudním případu proti Leonovi Buntovi a spol. pre 232. schôdzu Politického byra ÚV KSČ z 1. 4. 1958.

109 Tamže. Zpráva o soudním případu proti Leonardu Sliačanovi a spol. pre 232. schôdzu Politického byra ÚV KSČ z 1. 4. 1958.

110 SNA, f. ÚV KSS – preds., šk. 976. Návrh na rozšírenie absolútnych trestov v procesoch proti bývalým príslušníkom POHG v skupine Sliačan a Bunta schválený Byrom ÚV KSS 28. 3. 1958. Okrem obvinených navrhnutým politickým byrom ÚV KSČ mali dostať tresty smrti Pavol Zauško, Ernest Oswald, Jozef Rojko, Ján Valent a Rudolf Potrok. Porovnaj NAČR, f. KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – politické byro 1954 – 1962, sv. 172, a. J. 233/7. Nedatované usnesení schůze byra ÚV KSS.

111 SNA, f. ÚV KSS – preds., šk. 976. Politicko-organizačné zabezpečenie procesov ...

112 Tamže. O tom, že verejnosť bola pobúrená nad trestami, hovorili viaceří členovia byra. Do rokovania prišlo na ÚV KSS viac ako 800 rezolúcií odsudzujúcich „zločiny POHG“.

113 Tamže.

PB ÚV KSČ preto s rozšírením trestov smrti nesúhlasilo a na svojom zasadnutí 1. apríla návrh Byra ÚV KSS odmietlo. O tomto odmietnutí telefonicky informovalo Byro ÚV KSS II. oddelenie ÚV KSČ. Je však zaujímavé, že v priebehu procesu bolo rozhodnuté inak a trest smrti v bratislavskom procese dostal namiesto Jána Čudeka Jozef Rojko.[114] Počet absolútnych trestov, ktoré žiadalo PB ÚV KSČ, však zostal zachovaný. Je to jasný dôkaz o tom, že proces bol surovým spôsobom zmanipulovaný a jeho výsledky už vopred určené. V prípade Čudeka údajne zapôsobilo najmä to, že bol otcom viacerých detí, z ktorých by po jeho smrti zostali polosiroty: *„Keď sa sudcovia odoberali do vedľajšej miestnosti, aby sa dohodli na rozsudkoch, z pléna vybehla mladá žena, ktorá ich začala prosiť, aby z jej troch detí nerobili siroty. Následne nato si nechala porota predložiť mená obžalovaných, ktorí boli ešte slobodní. Z nich ako štvrtú osobu, ktorú odsúdili na popravu, vybrali Jozefa Rojka.“* [115] Podľa správy o priebehu a výsledku procesov, vypracovanej pre Byro ÚV KSS, rozhodli pre zmenu trestu smrti u Čudeka poľahčujúce okolnosti, najmä to, že sa priznal, oľutoval svoju činnosť a *„na hlavnom pojednávaní napomáhal k zisteniu materiálnej pravdy“*. Naproti tomu Rojko podľa tej istej správy *„dopustil sa prinajmenšom rovnako závažnej trestnej činnosti, okrem toho na hlavnom pojednávaní vystupoval ako cynik, provokatér a zarytý nepriateľ. Neprejavil ľútosť nad spáchanými zločinmi…“*.[116] Tak či onak, počet trestov smrti zostal zachovaný.

Dôležitou súčasťou procesu, ktorej boli do istej miery podriadené jeho ďalšie zložky, bolo jeho propagandistické využitie. Už počas výberu miesta konania procesov sa počítalo s jeho propagandistickým využitím, a tým aj možnosťou umiestnenia techniky, médií, ako aj domácich a zahraničných novinárov. Priebeh procesu sa mal v bratislavskom prípade prekladať do štyroch jazykov – ruštiny, angličtiny, nemčiny a francúzštiny. Aj pre predpokladanú prítomnosť zahraničných novinárov a médií mal byť proces pred zahraničím prezentovaný ako snaha o odhalenie *„pravej tváre fašizmu“*: *„Zahranično-politický význam procesov spočíva predovšetkým v tom, že znova ukážu skutočnú tvár, podstatu a zločinnosť fašizmu ako najreakčnej formy vládnutia zahnívajúceho imperializmu, najmä dnes, keď dochádza k znovuoživovaniu fašizmu v imperialistických štátoch, najmä však v Západnom Nemecku“*.[117] Využitie sa malo zamerať najmä na spracovanie zahraničnej verejnej mienky, vytvorenie tlaku na „buržoázne vlády“ v súvislosti s otázkami súvisiacimi s procesom a na žiadosti o vydanie niektorých prominentov HSĽS či HG do Československa. Aj táto stránka procesu bola dobre premyslená. Československá vláda pripravovala oficiálne nóty na vydanie údajných zločincov napríklad pre Argentínu, Austráliu, Kanadu, Rakúsko a Francúzsko. Keďže už vopred predpokladala, že neuspeje, rozhodlo sa Politické byro ÚV KSČ vyťažiť aj z tejto zdanlivej prehry maximum. V nótach sa mali spomenúť najmä „zásluhy“ exulantov na vraždách a zločinoch. Ak by krajiny nóty odmietli, podľa plánov KSČ by sa tým zdiskreditovali a československá strana by mohla operovať tým, že títo *„vrahovia a ich ideoví vodcovia“* požívali dôveru „kapitalistických vlád“.[118] Tým by bolo podľa plánovaného scenára možné vytvoriť a účelne podporovať tlak verejnosti a zhoršiť situáciu československej emigrácie. Nemenej významnou bola aj otázka ochrany vysokých slovenských ľudáckych predstaviteľov tamojšími cirkevnými predstaviteľmi, na ktorej sa československá strana chystala dokázať ochranu zločincov vysokým klérom, resp. cirkvou ako takou.[119]

Proticirkevné ťaženie v rámci procesu dokonala celoslovenská konferencia mierového hnutia katolíckeho duchovenstva, ktorá sa konala v Bratislave 20. marca 1958. Prítomní zástupcovia mierového hnutia (konferencie sa zúčastnili aj predstavitelia Spolku sv. Vojtecha, Ústrednej charity na Slovensku, Katolíckej bo-

114 O Rojkovi a jeho činnosti pozri viac AÚPN, f. KS ŠtB B. Bystrica – vyšetrovací spis 567, šk. 83. Osobní vyšetrovací svazek číslo 131 proti Rojkovi Jozefovi.

115 Citát pochádza z rozhovoru Moniky Gieciovej s Jozefom Vicenom. GIECIOVÁ, M.: *Politické procesy s gardistami v roku 1958.* Diplomová práca. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave 2004.

116 SNA, f. ÚV KSS – preds., šk. 980. Zpráva o priebehu a výsledku procesov s členmi bývalých POHG, konaných v dňoch 14. – 18. apríla 1958 v Bratislave a v dňoch 22. – 26. apríla 1958 v Banskej Bystrici predložená 17. schôdzi Byra ÚV KSS z 12. 5. 1958.

117 Tamže, šk. 976. Politicko-organizačné zabezpečenie procesov ...

118 Tamže.

119 Tamže. Napríklad F. Ďurčanský mal byť pod ochranou argentínskeho biskupa.

hosloveckej fakulty a kňazského seminára) za účasti ČTK, redakcií denníkov a spravodajského filmu demonštratívne odsúdili na stretnutí činnosť POHG, ktorá sa dostala na svetlo prostredníctvom „nových skutočností".[120] Hlavný referát poverenika Horáka sa niesol v znamení stranou presadzovaného spojenia katolicizmu s vtedajšou štátnou mocou. Poukázal na to, že *„i keď vina padá na tých, ktorí doslovne katolicizmus znásilňovali, padá vina aj na katolíckych činiteľov a inštitúcie, ktoré sa nie dosť rozhodne vedeli postaviť na odpor týmto snahám"*.[121] V podobnom duchu odsudzujúcom najmä zverstvá spáchané za 2. svetovej vojny aj so súhlasom časti predstaviteľov cirkvi sa niesli prejavy ďalších rečníkov, najmä z radov kňazstva. Celá akcia bola zorganizovaná na podnet strany a mala za cieľ poukázať na to, že aj predstavitelia cirkvi (mierového hnutia) sami odsudzujú konanie vtedajších cirkevných hierarchov, a tým aj celej „nezreformovanej", čiže strane nepodriadenej časti jej predstaviteľov v súčasnosti. Proticirkevná politika, ako vidieť aj na tomto prípade, bola neoddeliteľnou súčasťou procesu so zjavnou snahou zdiskreditovať tú jej časť, ktorá sa nedala do služieb strany. ŠtB sa snažila každý prejav nesúhlasu s politikou strany využiť vo svoj prospech. Vhodnou zámienkou im bol v prípade POHG každý náznak, ktorý mohol poukázať na to, že nie všetci cirkevní predstavitelia sú ochotní, podobne ako mierové hnutie katolíckeho duchovenstva, demonštratívne odsúdiť výčiny POHG a svojich kolegov. Podľa bezpečnostných orgánov totiž niektorí vysokí cirkevní predstavitelia uzatvorili medzi sebou dohodu, že nepodpíšu nijaké vyhlásenie odsudzujúce činnosť POHG vrátane tých kňazov, ktorí boli s ich pôsobením spájaní.[122] Pre bezpečnostné orgány to znamenalo opätovnú možnosť zdiskreditovať vedenie katolíckej cirkvi, ktoré malo takto prostredníctvom vysokých predstaviteľov odmietnuť odsúdenie činnosti svojich spolubratov, čím podľa mienky ŠtB de facto vyjadrili s ich činnosťou súhlas.

Slovenské a české médiá sa mali zamerať najmä na to, aby *„v plnej šírke a hĺbke"* ukázali *„pravú protiľudovú a protinárodnú podstatu ľudáckej klérofašistickej ideológie, fašistický charakter a politiku celého režimu tzv. slovenského štátu, brutalitu a zločinnú zvrhlosť ich nositeľov"*.[123] Mala sa tiež podľa ideológov ukázať nenávisť *„ľudáckeho klérofašizmu"* voči pokroku, českým pracujúcim a Sovietskemu zväzu a dôsledky jeho vládnutia pre slovenský pracujúci ľud. Všetky médiá mali pracovať v plnej zhode a bez najmenších chybičiek. Z tohto dôvodu sa 14. marca 1958 uskutočnila celoštátna tlačová konferencia u R. Baráka, na ktorej sa predstavitelia tlače, rozhlasu a televízie a spravodajského filmu dohodli na spoločnom postupe, aby *„pred tvárou všetkého nášho ľudu znovu poukázali na brutalitu a zločinnosť slovenského fašizmu, aby odhalili ideové korene ľudáctva"*.[124] Tlač na Slovensku mala priniesť o priebehu a výsledku procesov podrobný oficiálny materiál schválený komisiou ÚV KSS a spracovaný ČTK. Mala priniesť okrem toho propagandistické články o - podľa vtedajšieho slovníka - slovenskom fašizme oblečenom do rúcha ľudáctva a ohlasy kolektívov a jednotlivcov na proces. Podobne aj po procese mala tlač naďalej písať o „slovenskom fašizme" v rámci *„ideologického boja proti zvyškom ľudáctva a buržoázneho nacionalizmu"*. Takisto rozhlas a televízia mali priniesť len schválené zábery so schváleným textom.[125] Keďže niektoré médiá podľa ÚV KSS dohodu nesprávne interpretovali, strana sa rozhodla nenechať nič na náhodu a uzniesla sa, že v dohľadnej dobe by sa mala zorganizovať nová tlačová porada šéfredaktorov slovenskej a českej tlače, na ktorej by sa mali prerokovať otázky čo najlepšieho vyťaženia procesov na stránkach novín. Stretnutie sa uskutočnilo 12. apríla 1958.

Okrem využitia v novinách a časopisoch mala byť verejná mienka spracúvaná aj pri ďalších príležitostiach. III. oddeleniu ÚV KSS sa mali posielať ešte do konania porady materiály venované napríklad oslavám 1. mája, pri ktorých sa mal tiež spomenúť boj proti fašizmu. Pre hladký priebeh propagandistickej práce mala byť schválená komisia na schvaľovanie materiálov uverejňovaných jednotlivými propagačnými prostriedkami na čele s Matejom Lúčanom.[126] Komisiu navrhovalo Byro ÚV KSS už skôr v inom zložení s vedúcim Augustínom

120 Tamže, šk. 977.
121 Tamže.
122 Cirkevnými hodnostármi boli biskupi Lazík, Nécsey a Pobožný. PEŠEK, J. - BARNOVSKÝ, M.: *Pod kuratelou moci*, s. 93.
123 SNA, f. ÚV KSS - preds., šk. 976. Politicko-organizačné zabezpečenie procesov ...
124 Tamže, šk. 975. Návrh na politické využitie procesov s príslušníkmi POHG v tlači, rozhlase, televízii a spravodajskom filme.
125 Tamže.
126 Členmi mali byť Ján Riečan, Jozef Ševec, Jozef Vrabec, Ladislav Pittner, Jaroslav Bächer a Bohuš Vavro.

Michaličkom.[127] Viacerí jej členovia (okrem Michaličku aj E. Cheben, M. Kapusňák a L. Gešo) boli totiž zvolení za členov politickej komisie, ktorá mala na starosti politickú korektnosť procesu. Komisia mala vytvoriť v prípade potreby malé pracovné skupiny na zostrih zvukových pásov a filmu a na prácu so spravodajstvom ČTK.[128] Spolupráca na kontrole materiálov ČTK bola dôležitá najmä z toho dôvodu, že z ČTK mali čerpať zahraniční novinári, ktorí sa nezúčastnili procesu, alebo sa zúčastnili len procesu v Bratislave. Ovládnutie verejnej mienky nedovoľovalo pripustiť nijaké opozičné názory. Kontrola politickej správnosti materiálov médií je jedným z hlavných znakov spolitizovanosti procesu, svedčí o jeho dôležitosti a o tom, že v druhej polovici 50. rokov bol, samozrejme popri viacerých obdobných politických procesoch, jednou z najvýznamnejších represívnych akcií režimu proti „vnútorným nepriateľom".

Napriek tomu však došlo počas procesu k viacerým chybám. Okrem počiatočných nedostatkov pri preklade do francúzštiny išlo najmä o počiatočnú nervozitu predsedov senátov i prokurátorov, monotónnosť a nedynamickosť prednesu obžaloby v Bratislave, nevhodné zasahovanie pri výsluchoch a v niektorých prípadoch dokonca nepohotové reagovanie na výpovede obžalovaných, ktoré malo za následok nevhodne kladené otázky sudcov z ľudu.[129] Strana však napriek tomu mala proces pod kontrolou a k väčším nedostatkom politického charakteru nedošlo. Bolo to čiastočne spôsobené aj tým, že hlavní prokurátori v oboch procesoch dostali z rozhodnutia strany „pomocných" prokurátorov, ktorí im mohli vypomáhať pri niektorých obžalovaných.[130] Po analýze priebehu procesov podľa správy pre Byro ÚV KSS bol celkovo úspešnejšie zhodnotený priebeh a výsledky bratislavského procesu. Ten bol síce podľa nej po stránke dokumentačnej, ako i po stránke usvedčujúcich svedeckých výpovedí slabší, *„a taktiež triedne zloženie obžalovaných nepriaznivé /prevážne robotníckeho pôvodu/, správne zvolenou taktikou a dôsledne prevádzanou konfrontáciou proces vyznel silne a presvedčivo"*.[131] Oproti tomu banskobystrický proces síce disponoval údajne vhodnou skladbou obžalovaných (*„veľkostatkári, akcionári a čelní funkcionári HSĽS a HG"*) a silným usvedčujúcim materiálom, *„nebolo v dostatočnej miere využité sily tohto dokumentačného materiálu a najmä neboli dosť presvedčivo vykonávané konfrontácie"*.[132]

Vynesením rozsudkov sa však propagandistické využitie jeho záverov neskončilo. Byro ÚV KSS sa snažilo vyťažiť z neho maximum vo svoj prospech a pripravovalo vydanie dvoch zväzkov propagandistických brožúrok. Prvý zväzok mal pracovný názov *Spálení žalujú*. Jeho autorom mal byť redaktor *Smeny* Gavril Gryzlov. Byro už vopred určilo, ako má kniha vyzerať a aké má mať časti. Jedna z nich mala byť, samozrejme, venované cirkevnej problematike: *„Pod názvom Ego te absolvo je kapitola, v ktorej sa hovorí o úlohe Vatikánu a zvrhlých kňazov v súvislosti s výčinmi gardistov."*[133] Z druhého procesu mala vyjsť kniha Márie Sedlákovej z redakcie denníka *Pravda* pod názvom *Gardisti vraždia*. Obe publikácie mali mať 140 – 160

Monografie venované banskobystrickému a bratislavskému procesu

127 Tamže. Uznesenie z 11. schôdze byra ÚV KSS konanej dňa 28. 3. 1958.

128 Tamže. Návrh na politické využitie procesov s príslušníkmi POHG v tlači, rozhlase, televízii a spravodajskom filme.

129 Tamže, šk. 980. Zpráva o priebehu a výsledku procesov s členmi bývalých POHG, konaných v dňoch 14. – 18. apríla 1958 v Bratislave a v dňoch 22. – 26. apríla 1958 v Banskej Bystrici predložená 17. schôdzi Byra ÚV KSS z 12. 5. 1958.

130 Tamže.

131 Tamže.

132 Bratislavský proces bol v tomto smere údajne lepšie zorganizovaný, keďže jednotliví obžalovaní v ňom boli postavení izolovane. V banskobystrickom procese tomu tak nebolo, čím sa stalo, že sa obžalovaní snažili vzájomne neusvedčovať a zvaľovať vinu na neprítomné alebo mŕtve osoby. Tamže.

133 SNA, f. ÚV KSS – sekretariát, šk. 170. Návrh na vydanie materiálov o zločinnosti a vraždách vykonávaných POHG z Považskej Bystrice a skupinou z Banskej Bystrice.

strán a bohatý obrazový materiál, ktorý mal na jednej strane dokresliť *„presvedčivým spôsobom"* profily *„prisluhovačov Gestapa"*, na strane druhej však mal ukázať, že *„slovenský ľud aktívne bojoval proti nacistickým okupantom, ako aj proti ich domácim ľudáckym prisluhovačom"*.[134] Publikácie mali tiež obsahovať charakteristiku jednotlivých obžalovaných, ako aj priebeh a výsledky procesu, ktorý mal byť vykreslený ako spravodlivé potrestanie vrahov a ich prisluhovačov. O tom, že ÚV KSS na tom veľmi záležalo, svedčí aj šibeničný termín – rukopisy mali byť pripravené v prvom prípade do konca apríla a v druhom do 10. mája. Ich vyjdenie bolo naplánované najneskôr 15. júna v počte 20 000 kusov na zväzok.[135] Obe knihy v roku 1958 aj vyšli, aj keď s pozmenenými názvami. Gavril Gryzlov svoju monografiu vydal pod názvom *Gardistické inferno* a Mária Sedláková *Krycie meno Jozef*. V oboch prípadoch ide o diela poplatné dobe a strane, ktoré sa snažili podľa vopred vypracovaného a schváleného scenára čo najsugestívnejšie poukázať na zločiny členov POHG a v spojení s katolíckou hierarchiou aj celého režimu Slovenskej republiky.

Politický proces s členmi POHG v roku 1958 aj na základe spomínaných skutočností nemožno označiť inak ako surovo zmanipulovaný proces s cieľom poškodiť viaceré (podľa straníckeho slovníka) protištátne skupiny. Je jedným z veľkých procesov druhej polovice 50. rokov,[136] ktorý svojou prepracovanosťou ponúka obraz nielen o stave slovenskej justície, ktorá bola len poslušnou slúžkou režimu, ale o celej dobe, v ktorej sa odohral. Jeho miesto v rámci politických procesov je dané najmä tým, že sa konal v „roku procesov", ako aj jeho politickým usmerňovaním, propagandistickým využitím a relatívne veľkou publicitou, ktorá mu bola venovaná. Týmito tvrdeniami však nemožno relativizovať samotné trestné činy, za ktoré boli jednotliví obvinení súdení. Snahou ďalšieho výskumu by mala byť preto najmä jeho podrobná analýza so zameraním na osudy konkrétnych obvinených, porovnanie výsledkov vyšetrovania z roku 1958 s výsledkami vyšetrovania pred ľudovými súdmi, ako aj odpoveď na otázku skutočnej miery účasti jednotlivých obvinených na masových vraždách. Táto úloha bude azda najťažšia, o to však dôležitejšia.

Summary

Peter Sokolovič: Trial process with members of the Emergency Sections of the Hlinka Guard (POHG) in 1958

Second half of Fifty years of 20th. century was marked by the efforts of the state apparatus to deal with remaining former supporter of Hlinka´s Slovak People Party with attempt to discredit the Catholic Church. Process with members of Hlinka´s Guard Emergency Sections was a culmination and combination of both of these efforts to punish „enemies of the socialist establishment". Although its content was apparently punishment of brutal crimes and murders at the turn of the years 1944 and 1945, which objectively carried out with the participation of some judged persons, it also had a political background - use for propaganda, pre-determined strategy and the punishments fits to range of political processes in the Fifty years of last century.

134 Tamže. Cena mala byť 5 – 6 korún.

135 Tamže.

136 Šlo napríklad o proces proti tzv. trockistom, sociálnym demokratom, rozličným kultúrnym či osvetovým pracovníkom, proces s Imrichom Karvašom Petrom Zaťkom či Jozefom Markom, ale tiež Jozefom Vicenom... O uvedených (a ďalších) procesoch pozri viac PEŠEK, J.: *Slovensko na prelome 50. a 60. rokov*, s. 29–42.

Organizačná štruktúra a personálne obsadenie Krajskej správy ministerstva vnútra Bratislava v rokoch 1954 – 1966

Mgr. Jerguš Sivoš, PhD.
(1979), absolvent Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, študijný odbor dejepis – občianska náuka a etika. Pracuje v Ústave pamäti národa

Mgr. Branislav Kinčok
(1979), absolvent Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, študijný odbor história. Pracuje v Ústave pamäti národa

Po smrti J. V. Stalina a Klementa Gottwalda v marci 1953 nastali v Československu rozsiahle zmeny v celom štátnom aparáte. Samozrejme, neobišli ani bezpečnostné útvary, vrátane Štátnej bezpečnosti (ŠtB). Tieto zmeny vyplývali zo zmien, ktoré prebiehali v Sovietskom zväze a v oblasti organizácie bezpečnostných zložiek viedli v Československu k prevzatiu sovietskeho modelu.

Predsedníctvo Ústredného výboru Komunistickej strany Československa (KSČ) 9. septembra 1953 rozhodlo, že ministerstvo vnútra (MV) a ministerstvo národnej bezpečnosti (MNB) sa zlúčia do jedného ministerstva. O dva dni neskôr vzniklo „nové" ministerstvo vnútra na čele s relatívne neznámym straníckym funkcionárom Rudolfom Barákom.[1] Pod jeho vedením sa začala pripravovať reorganizácia československých bezpečnostných zložiek. Po zmenách na centrálnej úrovni nasledovala reorganizácia krajských bezpečnostných štruktúr.[2]

Vytvorenie krajských správ ministerstva vnútra v roku 1954

Reorganizácia bezpečnostných štruktúr na krajskej úrovni sa riadila rovnakou filozofiou ako na centrálnej úrovni. Zjednodušene povedané, bola jej zrkadlovým obrazom, resp. kópiou. Dovtedajšie krajské správy (KS) Štátnej bezpečnosti, KS Verejnej bezpečnosti (VB) a krajské oddelenia nápravných zariadení (NZ) boli zlúčené do jednej bezpečnostnej zložky, ktorá dostala označenie krajská správa ministerstva vnútra (KS MV).

Prvý konkrétny návrh pôsobnosti a organizačnej štruktúry krajských správ ministerstva vnútra bol predložený na 6. schôdzi kolégia ministerstva vnútra, ktorá sa konala 23. októbra 1953. Návrh „*vzorovej schémy organizácie krajskej správy ministerstva vnútra*", ktorý predkladal náčelník správy kádrov MV mjr. Stanislav Zadrobílek,[3] bol do programu schôdze zaradený na poslednú chvíľu. To, že reorganizácia bezpečnostných zložiek na krajskej úrovni sa robila „za horúca" dokumentuje aj skutočnosť, že ešte deň pred zasadnutím kolégia nemali jej členovia podklady k tomuto bodu v rukách a je veľmi pravdepodobné, že sa s ním zoznámili až priamo na schôdzi kolégia.[4] Spolu s ďalším, pomerne rýchlym riešením otázok súvisiacich s reorganizáciou, ako aj schvaľovaním v orgánoch komunistickej strany zároveň dokumentuje snahu ministra vnútra pripraviť celú reorganizáciu tak, aby jednotlivé útvary mohli prechádzať do novej organizačnej štruktúry od začiatku roku 1954.

Dôvodová správa k návrhu definovala KS MV a jej hlavné úlohy nasledovne: „*Krajská správa ministerstva vnitra vede agenturně-operativní boj proti agentům imperialistických výzvědných služeb, a proti nepřátelům z řad vnitřní reakce. Chrání veřejný pořádek a bezpečnost občanů v kraji, dbá na dodržování zásad socialistického soužití občanů, chrání vlastnictví družstevní a stát-*

1 Rudolf Barák (1915 – 1995) vykonával funkciu ministra vnútra od 14. 9. 1953 do 23. 6. 1961. V januári 1962 bol zatknutý a neskôr odsúdený na 15 rokov väzenia, v roku 1968 bol prepustený. Bližšie pozri: TOMEK, P.: *Život a doba ministra vnitra Rudolfa Baráka*. Praha 2009.

2 Týmito opatreniami sa mala odstrániť nekontrolovateľnosť, ktorú ŠtB získala počas existencie MNB: I. správa (rozviedka), II. správa (kontrarozviedka), III. správa (vnútorné spravodajstvo), IV. správa (ekonomická rozviedka), V. správa (doprava), VI. správa (vojenská kontrarozviedka), VII. správa (sledovanie), VIII. správa (ochrana ústavných činiteľov), IX. správa (operatívna technika), správa vyšetrovania, I. odbor (operatívna evidencia), II. odbor (cenzúra pošty), III. odbor (pasy a víza), IV. odbor (mobilizačný), V. odbor (ochrana straníckych objektov) a III. oddelenie (šifra). Bližšie k novej organizácii MV pozri: FROLÍK, J.: Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948 – 1989. In: *Sborník archivních prací,* ročník (roč.) 41, číslo (č.) 2. Praha 1991, strana (s.) 485–491; FROLÍK, J.: Ještě k nástinu organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948 – 1989. *Sborník archivních prací,* roč. 52, č. 2. Praha 2002, s. 387 – 437.

3 Stanislav Zadrobílek (1918) bol náčelníkom správy kádrov MV v rokoch 1953 – 1956.

4 Archiv bezpečnostních složek Praha (ABS), fond (f.) A 2/1, inventárna jednotka (inv. j.) 133. Program 6. schôdze kolégia z 22. 10. 1953.

Josef Houska. Zdroj: ABS

Ferdinand Míkvy. Zdroj: ABS

Jozef Mozola. Zdroj: ABS

ní, osobní vlastnictví občanů, řídí městskou a silniční dopravu v kraji. Vede boj s kriminálními zločinci, zejména s hospodářskými sabotéry, škůdci a rušiteli veřejného pořádku. Řídí a provádí výkon vazby potrestaných, zajišťuje jejich řádné střežení, účelné pracovní využití a pečuje o jejich převýchovu."[5] Krátka definícia pôsobnosti krajskej správy MV vyjadrovala zlúčenie troch, dovtedy samostatných bezpečnostných zložiek; naznačovala zároveň, ktorá zložka v nej bude mať dominantné postavenie. Z oficiálnych názvov sa vytratilo označenie „Štátna bezpečnosť".[6] Navonok sa teda mohlo zdať, že činnosť štátnobezpečnostných zložiek bola na krajskej správe zatlačená do úzadia, v skutočnosti však boli tieto útvary zakonšpirované v štruktúre krajskej správy ako jej odbory, resp. oddelenia.

Predložený materiál navrhoval schváliť štruktúru KS MV nasledovne: sekretariát, inšpekčná skupina, kádrový odbor, III. zvláštna skupina, ktoré by riadil priamo náčelník krajskej správy; II. až V. odbor, 5. oddelenie VE,[7] VII. odbor, IX. odbor, ktoré by viedol 1. zástupca náčelníka KS MV; odbor vyšetrovania, odbor nápravných zariadení, I. a II. zvláštne oddelenie, ktoré by viedol zástupca náčelníka KS MV; správu VB, ktorej náčelník by bol zároveň zástupcom náčelníka KS MV pre VB a oddelenie tlače, v štruktúre zaradené nezávisle. Súčasťou KS MV mal byť aj odbor hospodársko-finančný, oddelenie spojov, zdravotnícke oddelenie a oddelenie správy budov, ktoré by riadil pomocník náčelníka KS MV pre hospodárske veci.[8] Kolégium po diskusii uložilo námestníkom MV Antonínovi Prchalovi[9] a Jindřichovi Kotalovi[10] a náčelníkovi správy kádrov MV Stanislavovi Zadrobílkovi, aby návrh nasledujúci deň, t. j. v sobotu opätovne prerokovali a pripravili konečný návrh pre politický sekretariát.[11]

Pracovná skupina návrh prepracovala a 27. októbra 1953 ho v upravenom znení predložila na kolégium ministerstva vnútra. Úpravy, ktoré v pôvodnom návrhu urobila, sa týkali zmeny názvu niektorých súčastí a ich podriadenosti. Sekretariát bol zmenený na odbor /oddelenie/ vnútorná správa, inšpekčná skupina na inšpekcia krajského náčelníka a oddelenie tlače na oddelenie tlačového dozoru. V štruktúre krajskej správy pribudla Červená Hviezda ako útvar organizujúci telesnú výchovu príslušníkov Zboru národnej bezpečnosti (ZNB). Podľa nového návrhu mal náčelník krajskej správy riadiť všetky funkčné útvary, vrátane tlačového dozoru. Od 1. zástupcu náčelníka prešiel VII. a IX. odbor do kompetencie zástupcu náčelníka KS MV.[12]

Novú organizáciu krajských bezpečnostných štruktúr schválil politický sekretariát ÚV KSČ 9. novembra 1953. Koncom decembra 1953 minister vnútra Československej republiky (ČSR) svojím tajným rozkazom č. 197 zriadil dňom 1. januára 1954 vo všetkých krajoch ČSR krajské správy MV a v prílohe rozkazu stanovil aj ich organizačnú štruktúru.[13] Na území Slovenska tak boli vytvorené krajské správy MV v Bratislave, Nitre, Žiline, Banskej Bystrici, Prešove a Košiciach.

5 Tamže. Struktura krajské správy ministerstva vnitra.

6 Od roku 1954 sa z oficiálnej československej bezpečnostnej terminológii takmer vytratil pojem „Štátna bezpečnosť", ktorý nahradil termín „operatívne zložky (orgány) ministerstva vnútra". Až v druhej polovici 60. rokov, po reorganizácii krajských bezpečnostných štruktúr, sa opäť začal termín „Štátna bezpečnosť" používať aj v oficiálnych názvoch útvarov, ako aj pri kategorizácii bezpečnostných zložiek.

7 VE – východná emigrácia. Pôvodná skratka označujúca náplň činnosti oddelenia. Neskôr bola nahradená skratkou „VM" (východná migrácia).

8 ABS, f. A 2/1, inv. j. 133. Organizácia krajských správ ministerstva vnitra ČSR.

9 Antonín Prchal (1923 – 1996) bol 1. námestníkom ministra vnútra ČSR od 14. 9. 1953 do 1. 4. 1956. V rokoch 1952 – 1953 bol námestníkom ministra národnej bezpečnosti.

10 Jindřich Kotal (1917 – 2005) bol námestníkom ministra vnútra ČSR/ČSSR od 21. 9. 1951 do 30. 6. 1968.

11 ABS, f. A 2/1, inv. j. 133. Zápis ze 6. schůze kolegia ministerstva vnitra dne 23. října 1953.

12 Návrh ďalej definoval, že podriadenosť organizačných zložiek KS MV, pokiaľ sa nestanovila, určoval náčelník KS MV. Ak bolo pri názve uvedené odbor, oddelenie, skupina, tak jeden z týchto termínov bol určený vzhľadom na objem problematiky a práce jednotlivých krajov. Krajské správy boli rozdelené do roku 1954 do troch a po roku 1954 do dvoch typov (stupňov), pričom KS MV Bratislava patrila k I. typu. Návrh určoval, že pri III., resp. II. type KS MV nebola funkcia pomocníka náčelníka KS MV pre veci hospodársko-administratívne. ABS, f. A 2/1, inv. j. 133. Návrh organizácie krajských správ MV z 27. 10. 1953.

13 Minister Rudolf Barák zároveň zrušil organizáciu pôvodných bezpečnostných zložiek a všetkých interných noriem, ktoré upravovali ich organizáciu. Uložil náčelníkom, aby novú organizáciu zavádzali postupne, najneskôr však do konca januára 1954, tak, aby nebola narušená činnosť. Zároveň uviedol, že početné stavy budú stanovené zvláštnym rozkazom. Pozri: Tajný rozkaz ministra vnútra (TRMV) č. 197/1953 z 31. 12. 1953 „Organisace krajských správ ministerstva vnitra".

Krajská správa ministerstva vnútra Bratislava v rokoch 1954 – 1960

Štátna bezpečnosť na Slovensku bola od začiatku 50. rokov riadená priamo z Prahy, a to bez akéhokoľvek medzičlánku v podobe slovenských bezpečnostných orgánov. Takáto organizácia bola na jednej strane výsledkom pretrvávajúcej nedôvery pražského centra voči slovenským bezpečnostným orgánom, na strane druhej prirodzeným stavom v centrálne riadenom štáte. Najvyššími štátnobezpečnostnými zložkami na Slovensku boli preto krajské správy. Najvýznamnejšie postavenie mali útvary pôsobiace v bratislavskom kraji, čo sa odrazilo na personálnom obsadení náčelníckych funkcií, ako aj na ich početnom stave. Samozrejme, aj po vzniku krajských správ MV.

V priebehu januára 1954 prechádzala KS MV Bratislava na novú organizáciu. Kolégium ministerstva vnútra na svojej 3. schôdzi 16. januára 1954 schválilo predložený návrh jej organizácie a plánovaných počtov.

Vedením správy bol v januári 1954 dočasne poverený zástupca náčelníka KS ŠtB Bratislava Štefan Lohner,[14] ktorý vo februári prevzal funkciu 1. zástupcu náčelníka KS MV Bratislava. Vedenie MV, vzhľadom na význam a postavenie správy, menovalo do funkcie náčelníka KS MV spoľahlivého a „prevereného" príslušníka ŠtB českej národnosti. Mjr. Josef Houska[15] prevzal funkciu náčelníka správy po návrate z ročnej operatívnej školy KGB v Moskve. O zvyšných vedúcich funkcionároch KS MV rozhodlo kolégium ministerstva vnútra na 8. schôdzi 18. februára 1954: zástupcom náčelníka KS MV pre vyšetrovanie bol menovaný npor. Jozef Mozola,[16] zástupcom náčelníka KS MV pre VB kpt. Oldřich Petrůj[17] a pomocníkom náčelníka KS MV pre veci hospodárske por. Mikuláš Krošlák,[18] náčelník hospodárskeho oddelenia, poverený funkciou pomocníka od januára 1954.[19]

Tabuľky zloženia a počtov KS MV Bratislava schválil minister vnútra Rudolf Barák 11. marca 1954 s účinnosťou od 1. apríla 1954. Podľa nich tvorili správu tieto organizačné zložky:

Vedenie správy tvoril náčelník KS MV, jeho 1. zástupca, zástupcovia pre vyšetrovanie a VB a pomocník náčelníka KS MV pre veci administratívno-hospodárske. **Vnútorné oddelenie** plnilo úlohu sekretariátu náčelníka, zabezpečovalo administratívnu činnosť správy a zodpovedalo za správnu manipuláciu s tajnými spismi a rozkazmi. Oddelenie tvoril náčelník, pracovisko pre vnútorné veci, kancelária, stála služba a prekladateľ.[20] **Inšpekcia náčelníka** v rámci krajskej správy vykonávala kontrolnú činnosť a preverovanie rôznych sťažností od občanov. **Kádrový odbor** zabezpečoval kádrovú prácu v rámci nomenklatúry funkcií náčelníka KS MV a zdokonaľovacie školenia príslušníkov správy. Tvoril ho náčelník a jeho zástupca, ktorý bol súčasne náčelníkom zvláštnej inšpekcie, oddelenie kád-

Jozef Hrnčiar. Zdroj: A ÚPN

Eduard Pafčo. Zdroj: A ÚPN

Michal Dudáš. Zdroj: ABS

14 Štefan Lohner (1912, Spišské Podhradie) vstúpil do ZNB 26. 4. 1945. Pôsobil ako príslušník ŠtB v Bratislave, od augusta 1950 ako veliteľ kádrového oddelenie krajského veliteľstva ŠtB v Prešove a od 1. 7. 1952 ako zástupca náčelníka KS ŠtB v Banskej Bystrici. V polovici apríla 1953 bol premiestnený do funkcie zástupcu náčelníka KS ŠtB v Bratislave a 1. 2. 1954 do funkcie zástupcu náčelníka KS MV Bratislava. Od októbra 1955 do marca 1960 pôsobil ako náčelník KS MV Prešov. Koncom mája 1960 bol zo ZNB prepustený v hodnosti podplukovníka.

15 Josef Houska (1924, Pacov) pôsobil v ZNB od 15. 11. 1948, ako príslušník ŠtB na úsekoch boja proti vnútornému nepriateľovi. V roku 1953 bol frekventantom ústrednej školy ministerstva Štátnej bezpečnosti v ZSSR a po návrate z Moskvy bol 1. 2. 1954 menovaný náčelníkom KS MV Bratislava. V tejto funkcii pôsobil až do 22. 11. 1961, keď bol premiestnený do funkcie náčelníka hlavnej správy rozviedky.

16 Jozef Mozola (1921, Lazany, okres Martin) vstúpil do ZNB 2. 11. 1948. Od roku 1950 pôsobil ako vyšetrovateľ na sektore 6A veliteľstva ŠtB v Prahe a od apríla 1953 na správe štátnobezpečnostného vyšetrovania. Od júla 1953 pôsobil ako náčelník odboru vyšetrovania KS ŠtB v Bratislave a od februára 1954 do februára 1960 ako zástupca náčelníka KS MV Bratislava. V apríli 1960 bol menovaný do funkcie náčelníka NPT Leopoldov. Začiatkom decembra 1962 bol v dôsledku používania nezákonných metód v rokoch 1949 - 1953 zbavený výkonu služby a bola mu odňatá hodnosť. Začiatkom 50. rokov sa zúčastnil vyšetrovania najvýznamnejších prípadov: za vyšetrovanie prípadu Vojtaššák a spol. dostal v roku 1951 pochvalu a finančnú odmenu, za úspešné splnenie úloh pri spracovaní procesu s protištátnym sprisahaneckým centrom bol finančne odmenený a povýšený do hodnosti nadporučíka. V rokoch 1957 – 1958 absolvoval ročnú operatívnu školu KGB v Moskve. Pozri: ABS, f. A 2/1, inv. j. Kádrové vyhodnocení k návrhu na ustanovení do funkce zástupce náčelníka KS MV Bratislava; osobná evidenčná karta príslušníka MV Jozefa Mozolu.

17 Oldřich Petrůj bol zástupcom náčelníka pre VB a náčelníkom správy VB od 1. 2. 1954 – 15. 3. 1966, pričom správu VB viedol až do 30. 6. 1968, keď odišiel do dôchodku.

18 Mikuláš Krošlák bol zástupcom náčelníka (pomocníkom) pre veci ekonomické od 1. 2. 1954 – 31. 7. 1966.

19 ABS, f. A 2/1, inv. j. 152. Zápis z 8. schôze kolegia ministerstva vnitra dne 18. 2. 1954.

20 Hlavné úlohy vnútorného oddelenia a jeho súčastí boli stanovené v štatúte vnútorného oddelenia krajskej správy MV, ktorý bol prílohou tajného rozkazu MV Rudolfa Baráka č. 71/1954 z 16. 4. 1954.

Štefan Kováč. Zdroj: ABS

rov, skupina evidencie a štatistiky a skupina zvláštnej inšpekcie.[21] **III. zvláštna skupina** vykonávala šifrovanie a dešifrovanie dôležitých správ. **Sekretariát Červená Hviezda** organizoval telesnú výchovu príslušníkov krajskej správy. V organizačnej štruktúre stála nezávisle **Útvarová organizácia KSS**, ktorá zabezpečovala stranícku prácu na útvare. Tvoril ju predseda celoútvarového výboru (CÚV) KSS a pisárka. **II. odbor** organizoval *„boj proti kapitalistickým a špionážnym agentúram"*, teda plnil úlohy zahraničnej kontrarozviedky. Skladal sa z vnútornej skupiny a dvoch oddelení. Boj s vnútorným nepriateľom a odhaľovanie *„ilegálnych organizácií a protištátnych skupín"* zabezpečoval **III. odbor**, ktorý tvorilo vedenie, vnútorná skupina a päť oddelení. Boj proti *„špionáži, škůdcovství, diversí a sabotáži v průmyslu a zemědělství"*, ako aj ochranu štátneho tajomstva organizoval **IV. odbor**, pozostávajúci z vedenia, vnútornej skupiny štyroch oddelení (1., 3. – 5.) a 2. skupiny. **V. odbor**, pozostávajúci z vedenia, vnútornej skupiny a dvoch oddelení, zabezpečoval boj proti *„špionáži, škůdcovství, diversi a sabotáži v dopravě a spojích"*. Boj proti *„nepřátelským živlům z řad východní emigrace"* organizovalo **5. oddelenie** (označenie VE sa zmenilo na VM), ktoré tvoril náčelník a dve skupiny. Sledovanie, tzv. ustanovky, zatýkanie, osobné a domové prehliadky vykonával **VII. odbor** krajskej správy. Tvoril ho náčelník, jeho zástupca, vnútorná skupina, dve oddelenia, skupiny pri 2. oddelení, ktoré vykonávala tzv. ustanovky v hoteloch, zatýkacia skupina a autočata. Ochranu straníckych a vládnych funkcionárov zabezpečoval **VIII. odbor**, ktorý sa skladal z vedenia, vnútornej skupiny, operatívneho oddelenia, strážnej čaty, skupiny ochrany a skupiny ochrany člena politbyra. **IX. odbor** zabezpečoval využívanie spravodajskej techniky a rádiokontrarozviednu činnosť. Tvoril ho náčelník a jeho zástupca, vnútorná skupina a štyri oddelenia (z toho 1. oddelenie so šiestimi skupinami). **Odbor vyšetrovania** zabezpečoval vyšetrovanie *„zatčených špionů, teroristů, spiklenců a jiných zatčených protistátních zločinců"*. Tvoril ho náčelník, jeho zástupca, ktorý bol súčasne náčelníkom 1. oddelenia, vnútorná skupina a štyri oddelenia. **I. zvláštne oddelenie** plnilo úlohy štatisticko-evidenčného strediska. Viedlo operatívnu evidenciu a archív, registrovalo spolupracovníkov MV a osoby, ktoré spoluprácu odmietli, agentúrno-operatívne zväzky, vyšetrovacie zväzky, osoby, na ktoré boli zavedené agentúrno-pátracie zväzky a viedlo ich štatistickú evidenciu. V neskoršom období preverovalo žiadateľov o cesty do zahraničia a spracovávalo spisový materiál z obdobia II. svetovej vojny. Oddelenie tvoril náčelník, jeho zástupca a päť skupín. Previerku domácej a zahraničnej korešpondencie vykonávalo **II. zvláštne oddelenie**, ktoré tvoril náčelník, jeho zástupca, referent kontroly, pisárka a tri skupiny, z ktorých posledná spracovávala prehľad československej tlače. **Oddelenie nápravných zariadení** *„řídí střežení vězňů a zajišťuje bezpečnost vyšetřovacích věznic a útvarů nápravných zařízení. Řídí a usměrňuje výkon trestu a kontroluje způsob odměňování za práci odsouzených. Dohlíží na vytváření správného režimu v útvarech nápravního zařízení a dbá, aby byla v těchto dodržována socialistická zákonitost. Zajišťuje řádnou výchovu potrestaných a dbá o jejich řádné vystrojování, stravování a ubytování"*.[22]

Michal Husťák. Zdroj: A ÚPN

Krajská správa ministerstva vnútra Bratislava riadila šestnásť okresných oddelení (OO) MV – I. stupňa: Bratislava-vidiek, Piešťany, Trenčín, Trnava, II. stupňa: Malacky, Nové Mesto nad Váhom, Čalovo, Dunajská Streda, Galanta, Myjava, Pezinok, Senec, Senica, Sereď, Skalica, Šamorín.[23]

Náčelník KS MV Josef Houska riadil vnútorné oddelenie, inšpekciu náčelníka, odbor kádrov, sekretariát ÚO KSČ, sekretariát Červená Hviezda a III. zvláštnu skupinu. Štefan Lohner, ako 1. zástupca náčelníka krajskej správy MV, riadil II., III., IV., V. VII. a IX. odbor a 5. oddelenie VM. Zástupca náčelníka krajskej správy MV pre vyšetrovanie Jozef Mozola riadil odbor vyšetrovania, oddelenie nápravných zariadení, 1. a 2. zvláštny odbor, VIII. odbor a väznice v Bratislava a Trenčíne. Zástupca náčelníka Oldřich Petrůj bol zároveň

Jozef Buberník. Zdroj: A ÚPN

21 Pracovníci zvláštnej inšpekcie vykonávali vyšetrovanie trestných činov spáchaných príslušníkmi KS MV a jej podriadených zložiek. Pozri: ABS, f. 6/3. inv. j. 710. TRMV č. 226/1954 zo 6. 12. 1954 „Směrnice o práci zvláštní inspekce správy kádrů ministerstva vnitra, zvláštní inspekce při hlavní správě veřejné bezpečnosti a skupin zvláštní inspekce při kádrových odborech /odděleních/ krajských a jiných správ Ministerstva vnitra a veřejné bezpečnosti – vydání".

22 ABS, f. A2/1, inv. j. 133. Struktura krajské správy ministerstva vnitra.

23 Organizácia okresného oddelenia bola nasledovná: náčelník oddelenia priamo riadil administratívno-hospodársku skupinu, jeho zástupca pre VB bol súčasne náčelníkom oddelenia VB a druhý zástupca náčelníka riadil operatívnu skupinu (ŠtB).

náčelníkom správy VB. Pomocník náčelníka krajskej správy pre veci hospodárske Mikuláš Krošlák viedol odbor hospodársko-finančný, samostatné oddelenie spojov, samostatné oddelenie zdravotnícke, samostatné oddelenie ochrany a pomocných pracovníkov (šoféri, upratovačky, autodielňa, údržba).[24]

Spisové značky a početné stavy KS MV Bratislava k 1. 4. 1954
(bez hospodárskych a podriadených súčastí a Správy VB)

Organizačný útvar KS MV Bratislava	Systematizovaný stav	Spisová značka[25]	náčelník
Vedenie krajskej správy	4	A	Josef Houska
Vnútorné oddelenie	14	Sv	
Inšpekcia náčelníka	3	In	
Odbor kádrov	12	K	Matúš Predajniansky
Sekretariát ÚO KSS	2		
III. zvláštna skupina	3	Ša	
Sekretariát Červená Hviezda	3	RH	
II. odbor	32	A/2	Eduard Pafčo
III. odbor	45	A/3	Michal Kasan
IV. odbor	40	A/4	Jozef Hrnčiar
V. odbor	14	A/5	Ladislav Plachý
5. oddelenie VM	8	A/12	Jozef Frajkor
VII. odbor	80	A/6	Jozef Belko
VIII. odbor	97	O	
IX. odbor	111	A/7	Jozef Klembara
Odbor vyšetrovania	37	A/8	Jozef Buberník
I. zvláštne oddelenie	18	A/9	Jozef Randík
II. zvláštne oddelenie	32	A/10	
Archívne oddelenie	5	Ar	
Oddelenie nápravných zariadení	6	NZ	
Spolu	566		

V priebehu nasledujúcich rokov prechádzala organizačná štruktúra KS MV Bratislava viacerými úpravami. Tieto organizačné zmeny boli vyvolané predovšetkým zmenami, ktoré sa udiali na centrálnej úrovni; vyplývali z neustáleho upresňovania činnosti ŠtB, resp. preberania nových problematík do pôsobnosti ŠtB.

Už v marci 1954 sa súčasťou KS MV Bratislava stal samostatný **odbor „Z"**. Tento rozviedny odbor bol zriadený koncom februára 1953 v dôsledku *„zesílení činnosti nepřátelských rozvědek proti našemu státu"* ako teritoriálny útvar správy rozviedky. Jeho príslušníci boli systematizačne zaradení na XI. odbore I. správy MV a boli podriadení pod priamu kontrolu a riadenie výhradne náčelníkovi KS MV Bratislava, ktorý za plnenie úloh tohto odboru zodpovedal náčelníkovi I. správy MV.[26]

Od 1. apríla 1954 bol na KS MV Bratislava zriadený samostatný **odbor železničnej dopravy (OŽD)**. Jeho úlohou bolo spracovávať štátnobezpečnostnú problematiku po línii železničnej a vodnej dopravy.[27]

Ladislav Plachý. Zdroj: A ÚPN

V máji 1954 pribudol v štruktúre KS MV Bratislava útvar **DUNAJ**.[28] Minister vnútra Rudolf Barák ho zriadil po tom, čo *„rozborem agenturně-operativní práce kontrarozvědky v boji proti titovské agentuře v DUNAJPLAVBĚ zjistil* (...) *vážné nedostatky v státně-bezpečnostním rozpracování"*, ktoré podľa jeho slov vyplývali z nedostatočného riadenia agentúrno-operatívnej práce na úseku DUNAJPLAVBY a z organizačnej štruktúry útvarov obhospodarujúcich tento objekt.[29] Útvar DUNAJ viedol por. Štefan Kováč. Bol postavený na úroveň odboru a skladal sa z dvoch oddelení a referátu pasovej kontroly Bratislava-prístav. Prvé oddelenie sídlilo v bu-

Eduard Púčik. Zdroj: A ÚPN

24 ABS, f. A2/1, inv. j. 147. „3. schůze kolegia – snížení početných stavů v krajských správách".

25 Písmeno „A" označovalo Štátnu bezpečnosť. Z prehľadu spisových značiek je preto zrejmé, ktoré útvary ŠtB boli zakonšpirované v štruktúre KS MV. ABS, f. 6/3. inv. j. 485. TRMV č. 1/1954 z 1. 1. 1954 „Plán spisových značek krajských správ ministerstva vnitra".

26 Tamže, inv. j. 545. TRMV č. 61/1954 z 9. 3. 1954 „Podřízenost býv. samostatného odboru „Z" u KS-StB Bratislava pod náčelníka KS-MV Bratislava".

27 Tamže, inv. j. 536. TRMV č. 52/1954 z 30. 3. 1954 „Zřízení odborů železniční dopravy ministerstva vnitra".

28 O zriadení útvaru DUNAJ na KS ŠtB Bratislava sa uvažovalo už v roku 1952. Útvar nevznikol napriek tomu, že MNB malo k jeho vzniku pripravené všetky podklady, vrátane organizačnej štruktúry a personálneho obsadenia. Pozri: Archív Ústavu pamäti národa Bratislava (A ÚPN), f. A 2/1, škatuľa (šk.) 2, inventárna jednotka (i. j.) 88. Oddelenie ŠtB Dunaj v Bratislave – zriadenie.

29 Do vzniku útvaru Dunaj bola problematika Dunajplavby rozpracovávaná až tromi rôznymi útvarmi – KS MV Bratislava a Nitra a orgánmi Pohraničnej stráže (PS). V máji 1954 bola Dunajplavba vyňatá z pôsobnosti KS MV Nitra a v oblasti pasovej kontroly v prístave Bratislava aj z pôsobnosti PS a sústredená na jednom mieste na KS MV Bratislava. Tamže.

Michal Herda. Zdroj: ABS

František Greguš. Zdroj: ABS

dove krajskej správy a pod vedením staršinu Kolomana Kvasňovského rozpracovávalo čs. lodníkov DUNAJPLAVBY a lodníkov ostatných národností plaviacich sa po Dunaji cez územie Československa. Zároveň riadilo referát pasovej kontroly Bratislava-prístav. Druhé oddelenie, so sídlom v Komárne, pod vedením srž. Štefana Marchalína agentúrne rozpracovávalo juhoslovanských lodníkov plaviacich sa do Československa, juhoslovanských občanov žijúcich v Komárne a juhoslovanské obchodné zastupiteľstvo v komárňanskom prístave. Útvar DUNAJ prostredníctvom svojej agentúry zisťoval ilegálne prechody štátnych hraníc a spojenie cudzích lodníkov s čs. občanmi (pašovanie, pokus o ilegálny prechod štátnej hranice).[30] Počas svojej existencie sa útvar DUNAJ spolupodieľal aj na organizovaní únosov československých občanov z Rakúska.[31]

K *„zesílení výzvědné činnosti proti hlavním kapitalistickým zemím"* bol v polovici novembra 1954 na KS MV Bratislava z odboru „Z" vytvorený **I. odbor**, ktorý zabezpečoval výber a vysielanie agentúry do tzv. kapitalistických štátov, vytváral nelegálne kanály na vysielanie agentúry do zahraničia, realizoval spravodajské kombinácie s cieľom odhalenia, likvidácie a kontroly kanálov cudzích rozviedok v Československu a plnil aj ďalšie úlohy podľa pokynov I. správy MV.[32] Na odbore bolo systematizovaných 10 miest; tvoril ho náčelník, jeho zástupca a 1.oddelenie.

Začiatkom apríla 1955 bolo 5. oddelenie VM zrušené a jeho problematiku prevzalo novovytvorené 6. oddelenie III. odboru so šiestimi operatívnymi pracovníkmi.[33]

Koncom júna 1955 bol v súvislosti so zmenou organizácie kontrarozviednej práce na úseku vodnej dopravy zrušený útvar DUNAJ a zriadený odbor vodnej dopravy Bratislava s dvomi oddeleniami, podriadený II. odboru V. správy MV. Odbor tvorilo 15 príslušníkov, štvorčlenná vysunutá skupina pôsobila na OO MV v Komárne. Odbor vodnej dopravy objektovým spôsobom rozpracovával riadiace zložky Československej plavby dunajskej a organizoval kontrarozviednu činnosť medzi československými lodníkmi a lodníkmi tzv. kapitalistických plavebných spoločností.[34] V priebehu roku 1956 bola vysunutá skupina premenovaná na 3. oddelenie, zostávala však aj naďalej pôsobiť v Komárne. Ani samostatný odbor vodnej dopravy Bratislava nepôsobil v rámci organizačnej štruktúry KS MV Bratislava dlho. Začiatkom júna 1957 bol zlúčený s V. odborom, ktorý tak zabezpečoval kontrarozviednu činnosť na úseku vodnej, leteckej a automobilovej dopravy a spojov.[35] V roku 1959 bol V. odbor zrušený a problematika spojov, vrátane sedemnástich systematizovaných miest, zaradená do IV. odboru.

V súvislosti so zlúčením dvoch operatívnych odborov sa uskutočnila reorganizácia ekonomickej kontrarozviedky (IV. odbor). Do vedenia odboru pribudol druhý zástupca náčelníka a počet oddelení bol rozšírený na päť. Ich zameranie bolo nasledovné:

IV. odbor KS MV	od 16. októbra 1956	od 1. septembra 1959
1. oddelenie	bane a huty, chémia, energetika, strojárenstvo, stavebníctva, nafta, zbrojný priemysel	bane a huty, stavebníctvo, energetika
2. oddelenie	vnútorný obchod, financie, spotrebný a potravinársky priemysel, výkup, plánovanie	strojárenstvo, energetika, spoje
3. oddelenie	Poľnohospodárstvo	plánovanie, financie, povereníctva potravy, priemyslu a obchodu s podriadenými zložkami
4. oddelenie	ochrana štátneho tajomstva	poľnohospodárstvo
5. oddelenie	--	ochrana štátneho tajomstva

30 ABS, f. 6/3. inv. j. 573. TRMV č. 89/1954 zo 6. 5. 1954 „Odstranění nedostatků v státněbezpečnostním rozpracování DUNAJPLAVBY. Zřízení útvaru DUNAJ".

31 Bližšie pozri: ŽÁČEK, P.: Odluky osob v padesátých letech (únosy v réžii československé Státní bezpečnosti). In: *Za svobodu a demokracii. Díl 3. Třetí (protikomunistický) odboj.* Hradec Králové 2002, s. 128.

32 ABS, f. 6/3. inv. j. 700. TRMV č. 216/1954 z 19. 11. 1954 „Zřízení I. odborů na některých krajských správách MV".

33 Zväzková agenda a operatívne materiály týkajúce sa problematiky „dedina" boli odovzdané IV. odboru KS MV. Pozri: Tamže, inv. j. 789. TRMV č. 62/1955 „Zrušení V. zvláštního odboru MV a 5. odborů /odděl./ VM v krajských správách ministerstva vnitra".

34 Tamže, inv. j. 844. TRMV č. 117/1955 z 29. 6. 1955 „Změna organisování kontrarozvědné práce na úseku vodní dopravy".

35 ABS, f. 6/4. inv. j. 382. RMV ČSSR č. 72/1957 z 3.6.1957 „Sloučení odboru vodní dopravy Bratislava s 5. odborem KS-MV Bratislava".

Presuny problematík prebiehali prirodzene aj v rámci ostatných operatívnych odborov. Už v marci 1955 bola problematika Nemcov žijúcich v Československu presunutá z III. odboru do II. odboru.[36] V máji 1958 bola potom pôsobnosť II. odboru upravená celkovo. Novovytvorené 3. oddelenie spracovávalo problematiku vízoví cudzinci a referát Juhoslávia prevzalo 2. oddelenie.[37]

II. odbor KS MV	od marca 1955	od mája 1958
1. oddelenie	USA, Anglicko, Francúzsko, Izrael, Juhoslávia, Ostatné kapitalistické štáty	USA, Anglicko, Francúzsko, Izrael, Ostatné kapitalistické štáty
2. oddelenie	NSR, Rakúsko	NSR, Rakúsko, Juhoslávia
3. oddelenie	--	Vízoví cudzinci

Viaceré organizačné zmeny sa dotkli aj VII. odboru (tzv. sledovačka). Už koncom mája 1954 prevzal VII. odbor od odboru ekonomickej kontrarozviedky agentúrne rozpracovanie a ochranu objektov krajskej správy hotelov a reštaurácií a jej podnikových riaditeľstiev. Začiatkom februára 1955 bol z kompetencie VII. odboru vyčlenený referát ochrany stranických činiteľov a organizačne zaradený aj s početnými stavmi do vnútorného oddelenia KS MV. Začiatkom júla 1956 bola zrušená zatýkacia skupina VII. odboru, vykonávajúca zatýkanie, osobné a domové prehliadky, a jej pôsobnosť presunutá na novozriadené samostatné zatýkacie oddelenie vyšetrovacieho odboru KS MV. Náčelníkom tohto oddelenia bol menovaný náčelník zatýkacej skupiny VII. odboru.[38]

Pomerne rýchlymi administratívnymi zmenami prešiel aj útvar zabezpečujúci šifrovanie. Začiatkom roku 1955 bola v súvislosti s vytvorením VI. zvláštneho odboru na IX. správe MV premenovaná III. zvláštna skupina na **VI. zvláštnu skupinu** a v polovici apríla 1955, po následných organizačných zmenách v centrále MV a vytvorení zvláštnej správy MV, na zvláštnu skupinu.[39]

Začiatkom roka 1955 boli do 4. oddelenia IX. odboru KS MV organizačne začlenené vysielacie strediská miestnej rádioobrany, ktoré ministerstvo vnútra prevzalo od ministerstva spojov.[40] K početným organizačným zmenám v tomto období pribudli v polovici roku 1956 ďalšie dve. S účinnosťou od 1. júla 1956 bolo zrušené oddelenie nápravných zariadení Bratislava, a tiež plánované miesta ochrancov krajských tajomníkov KSČ.[41]

V dôsledku početných organizačných zmien[42] boli nové systematizačné tabuľky vydané už v marci a následne v novembri 1955.[43] Aj napriek týmto úpravám sa o necelý rok uskutočnila zmena v štruktúre vedenia správy. V novembri 1956 boli kompetencie pomocníka náčelníka KS MV pre veci administratívno-hospodárske posilnené a jeho postavenie povýšené na úroveň ostatných zástupcov náčelníka.[44]

K zmene názvu pristúpilo vedenie MV aj v prípade Sekretariátu Červená hviezda, ktorý bol v januári 1957 zmenený na telovýchovný oddiel.[45]

V súvislosti s postavením a úlohami KS MV v Bratislave navrhol námestník ministra vnútra ČSR Karel Klíma[46] na 7. schôdzi ministerstva vnútra 6. marca 1958 rozšírenie počtu zástupcov náčelníka tejto KS MV z dvoch na

Pavel Kubis. Zdroj: ABS

Jozef Frajkor. Zdroj: ABS

Ján Miklovič. Zdroj: A ÚPN

36 ABS, f. 6/3. inv. j. 752. TRMV č. 25/1955 z 19. 2. 1955 „Převedení problematiky Nemců, žijících na území ČSR, ze III. správy MV do II. správy MV a ze III. odborů KS-MV do II. odborů KS-MV".

37 Bližšie k činnosti II. odboru pozri: KINČOK, B.: Agentúrno-operatívna činnosť II. odboru Krajskej správy Ministerstva vnútra Bratislava v rokoch 1954 - 1959. In: *Pamäť národa*, roč. 4, 2008, č. 4, s. 41 - 55; KINČOK, B.: Agentúrno-operatívna činnosť II. odboru Krajskej správy Ministerstva vnútra Bratislava v rokoch 1960 - 1964. In: *Pamäť národa*, roč. 5, 2009, č. 2, s. 32 - 47.

38 ABS, f. 6/3. inv. j. 1008. TRMV č. 66/1956 z 2. 7. 1956 „Zatýkací oddělení a zatýkací skupiny 7. odborů MV /7. samostatných oddělení KS_MV/ - změna v organisaci".

39 Pozri: Tamže, inv. j. 728. TRMV č. 1/1955 zo 7. 1. 1955 „Změna v organisaci a početních stavech IX. správy MV. Zřízení VII. zvláštního odboru MV"; tamže, inv. j. 792. TRMV č. 65/1955 z 15. 4. 1955 „Zřízení zvláštní správy MV".

40 Tamže, inv. j. 765. TRMV č. 38/1955 z 12. 3. 1955 „Reorganisace místní radioobrany - začlenění do součástí MV".

41 Tamže, inv. j. 1014. TRMV č. 72/1956 z 5. 7. 1956 „Změny v organisaci a systematisaci součástí ministerstva vnitra".

42 Ukážkou neustále sa meniacej organizačnej štruktúry je I. zvláštne oddelenie, ktoré od apríla 1954 tvorilo päť skupín, v marci 1955 bolo rozšírené na odbor s dvomi oddeleniami a v novembri 1955 zúžené opäť na oddelenie so štyrmi skupinami, ku ktorým neskôr pribudla piata. Podobne sa menila podoba IV. odboru - do októbra 1956 fungoval so štyrmi oddeleniami a skupinou, do septembra 1959 so štyrmi oddeleniami a v ďalšom období s piatimi oddeleniami. Podobné časté organizačné zmeny sa v druhej polovici 50. rokov dotkli väčšiny útvarov KS MV Bratislava.

43 1. 6. 1956 mala KS MV Bratislava 800 príslušníkov (plán: 870, znížený na 837). ABS, f. A2/1, inv. j. 223. „Kolegium ministerstva vnitra, 26. 6. 1956, Změny v organisaci a systematisaci součástí centrálního aparátu, krajských správ MV a správy MV Jáchymov".

44 Zmenu názvu funkcie z „pomocníka" na „zástupcu náčelníka" upravoval tajný rozkaz ministra vnútra č. 139/1956 z 19. 12. 1956 „Změny v tabulkách složení a počtů".

45 RMV č. 16/1957 z 11. 2. 1957 „Změny v tabulkách složení a počtů".

46 Karel Klíma (1908 - 1982) bol námestníkom ministra vnútra ČSR/ČSSR od 22. 12. 1953 do 30. 11. 1961.

Karol Nasadil. Zdroj: A ÚPN

troch. Kolégium návrh schválilo a poverilo náčelníka správy kádrov MV Karla Zíku[47] predložiť do mesiaca návrh na obsadenie novej funkcie.[48] Začiatkom augusta 1958 bol do funkcie v poradí tretieho zástupcu náčelníka KS MV Bratislava menovaný pplk. Ferdinand Míkvy.[49]

Koncom augusta 1958 absolvoval Jozef Mozola ročnú odbornú školu v ZSSR a vrátil sa do funkcie zástupcu náčelníka krajskej správy. Z tohto dôvodu bol z funkcie odvolaný Jozef Hrnčiar,[50] ktorý do funkcie zástupcu náčelníka krajskej správy nastúpil po odchode Štefana Lohnera do Prešova. Tretím zástupcom náčelníka KS MV v tomto období bol Michal Kasan,[51] ktorý do funkcie nastúpil po návrate z odborného štúdia v Moskve koncom júla 1957. Vo funkcii nahradil Jozefa Mozolu, ktorý v tom čase odchádzal na štúdium ročnej operatívnej školy KGB.

Od 50. rokov pôsobil na krajskej správe MV v Bratislave, podobne ako na ostatných krajských správach a prirodzene aj centrálnych útvaroch MV, sovietsky poradca. V roku 1957, keď prišlo k prvému zníženiu počtu poradcov (z 50 na 33), zostali pôsobiť na polovici krajských správ MV, na Slovensku v Bratislave, Žiline a Košiciach. Po druhom znížení počtu poradcov (z 33 na 18) v nasledujúcom roku zostali pôsobiť na štyroch krajských správach – V Ostrave a v Plzni, na Slovensku v Bratislave a v Košiciach.[52] Po treťom znížení počtu poradcov v roku 1959 (z 18 na 10) zostal pôsobiť sovietsky poradca na krajskej úrovni len v Bratislave. Pravdepodobne tu pôsobil, legalizovaný na sovietskom konzuláte v Bratislave, až do roku 1971, keď prešiel na federálnym ministerstvom vnútra riadenú Hlavnú správu ŠtB v SSR.

Organizácia krajskej správy MV Bratislava v rokoch 1960 – 1966

Začiatkom júla 1960 vstúpilo do platnosti nové územnosprávne členenie ČSR. V súvislosti s územnou reorganizáciou sa uskutočnila aj reorganizácia bezpečnostných útvarov pôsobiacich v krajoch a okresoch. Na území Slovenska sa šesť KS MV zlúčilo do troch. Táto „reforma" však nemala nijaký vplyv na činnosť a zameranie krajských správ, ktoré zostali nezmenené. KS MV Bratislava bola zlúčená s KS MV Nitra. Josef Houska dostal dôveru vedenia MV a pokračoval vo funkcii náčelníka. Vo funkciách zástupcov náčelníka správy boli potvrdení aj Michal Kasan a Ferdinand Míkvy. Z najvyšších funkcionárov správy bol odvolaný len Jozef Mozola, ktorý sa stal náčelníkom nápravno-pracovného tábora v Leopoldove. Vo funkcii zástupcu náčelníka krajskej správy ho nahradil bývalý náčelník KS MV Nitra Eduard Pafčo.[53]

Tabuľky plánovaných počtov KS MV Bratislava schválil minister vnútra Rudolf

47 Karel Zíka (1904) bol náčelníkom správy kádrov MV od 15. 8. 1956 do 16. 8. 1962.

48 ABS, f. A2/1, inv. j. 271. Zápis ze 7. schůze kolegia MV dne 6. 3. 1958.

49 Ferdinand Míkvy (1920, Vlčkovce) bol príslušníkom 1. čs. armádneho zboru v ZSSR, s paradesantnou brigádou sa zúčastnil Slovenského národného povstania a po oslobodení vstúpil 5. 5. 1945 do Československej ľudovej armády (ČSĽA), kde pôsobil vo vojenskej kontrarozviedke. K 1. 8. 1958 bol preradený z ministerstva národnej obrany na ministerstvo vnútra a prevzal funkciu zástupcu náčelníka krajskej správy MV Bratislava.

50 Jozef Hrnčiar (1918, Sklabinský Podzámok – 1969, Bratislava) pôsobil v ZNB od marca 1946 ako príslušník útvarov Národnej bezpečnosti. V polovici novembra 1948 bol preradený k štátnobezpečnostnej zložke a pracoval na odbore Štátnej bezpečnosti Poverenictva vnútra a krajskom veliteľstve ŠtB v Bratislave (od 1. 1. 1950). V apríli 1954 bol menovaný náčelníkom IV. odboru KS MV Bratislava a v novembri 1955 dočasne ustanovený zástupcom náčelníka KS MV Bratislava. Od augusta 1958 pôsobil ako starší inšpekčný dôstojník a od apríla 1960 až do smrti v roku 1969 viedol štatisticko-evidenčné útvary krajskej správy MV, správy ŠtB krajskej správy ZNB a Hlavnej správy ŠtB MV SSR v Bratislave.

51 Michal Kasan (1924, Tekovská Breznica) pôsobil v ZNB od decembra 1948. Po absolvovaní základnej školy MV v Spišskej Novej Vsi pôsobil od apríla 1949 na odbore Štátnej bezpečnosti Poverenictva vnútra. V novembri 1950 bol premiestnený na krajské veliteľstvo ŠtB v Bratislave, kde zastával funkcie referenta III. odboru, zástupcu náčelníka 1. oddelenia II. odboru (od 1. 1. 1953) a zástupcu náčelníka II. odboru (od 1. 7. 1953). Začiatkom januára 1954 bol menovaný do funkcie zástupcu náčelníka a v apríli 1954 do funkcie náčelníka III. odboru krajskej správy MV Bratislava. Po návrate zo štúdia ročnej operatívnej školy KGB v Moskve bol 29. 7. 1957 menovaný zástupcom náčelníka KS MV Bratislava. Od 1. 5. 1963 pôsobil ako náčelník okresného oddelenia MV (od 1. 8. 1966 oddelenia ŠtB) Bratislava-vidiek a v marci 1969 bol menovaný náčelníkom správy ŠtB krajskej správy ZNB v Bratislave. V polovici roku 1983 bol zaradený do zálohy pre vekovo starších príslušníkov a koncom roka odišiel do dôchodku.

52 V Bratislave v tom čase pôsobil S. N. Zarubeckij, v Žiline T. N. Župikov. V. A. Pimjanov, pôsobiaci v Košiciach, bol už v tom čase späť v Sovietskom zväze.

53 Eduard Pafčo (1924, Tvrdošín) pôsobil v ZNB od marca 1948. Po absolvovaní základnej školy SNB v Rimavskej Sobote nastúpil v decembri 1948 na Poverenictvo vnútra (útvar Jánošík). V auguste 1950 bol premiestnený na krajské veliteľstvo ŠtB v Bratislave, kde zastával funkcie skupinára na 1. oddelení a zástupcu veliteľa 1. oddelenia (od 8. 4. 1952). Po vzniku krajskej správy MV bol menovaný do funkcie náčelníka II. odboru. Od augusta 1955 bol frekventantom ročnej operatívnej školy KGB v Moskve a po návrate prevzal začiatkom septembra 1956 riadenie KS MV Nitra. Po jej zániku bol 1. 4. 1960 menovaný do funkcie zástupcu náčel-

Barák 8. marca 1960. V organizačnej štruktúre, ktorá vstúpila do platnosti k 1. aprílu 1960, bolo systematizovaných 3 059 miest (1 896 dôstojníkov, 1 021 práporčíkov a 142 občianskych zamestnancov).

Vo vedení správy pôsobili okrem náčelníka až traja zástupcovia pre operatívu, jeden zástupca pre VB, ktorý bol súčasne náčelníkom správy VB a zástupca pre veci ekonomické. Chod správy zabezpečovalo **vnútorné oddelenie**, ktoré tvorilo 12 pracovníkov na čele s náčelníkom oddelenia. K neoperatívnym súčastiam ešte patrila **operačno-mobilizačná skupina** a **inšpekcia náčelníka**. Kádrové a školské otázky zabezpečoval **kádrový odbor**. Tvoril ho náčelník odboru so zástupcom, oddelenie kádrov, skupina bojovej prípravy a zdokonaľovacích školení, skupina evidencie a štatistiky a zvláštna inšpekcia. Nezávisle na vedúcich funkcionároch pôsobil sekretariát útvarovej organizácie KSČ, ktorej tajomníkom bol aj naďalej Ján Sútor.[54]

Zlúčenie dvoch krajských správ nemalo nijaký vplyv na činnosť, resp. zameranie novej KS MV Bratislava. Jednotlivé operatívne odbory aj naďalej plnili stanovené úlohy; bez zmeny zostalo aj ich krycie označenie. Úlohy rozviedky v kraji zabezpečoval aj naďalej **I. odbor** s nezmeneným početným stavom.[55] „Boj s vonkajším nepriateľom" organizoval **II. odbor**. Tvoril ho náčelník so zástupcom, vnútorná skupina a tri oddelenia. **III. odbor** určený na boj proti „vnútornému nepriateľovi" tvorilo 46 príslušníkov. Na jeho čele stál náčelník a jeho dvaja zástupcovia a odbor sa skladal zo štyroch oddelení. Zameranie **IV. odboru** (ekonomická kontrarozviedka) zostalo tiež nezmenené a riadil ho náčelník spolu s dvomi zástupcami. Súčasťou odboru bola vnútorná skupina, štyri oddelenia a jedna skupina, ktorá mala na starosti ochranu štátneho tajomstva. Systematizovaný stav bol 46 príslušníkov. **VII. odbor** (sledovačku) tvorilo vedenie s náčelníkom a jeho zástupcom, vnútorná skupina a dve oddelenia. Celkovo mal VII. odbor 57 systematizovaných miest. **VIII. odbor**, zabezpečujúci ochranu straníckych a štátnych funkcionárov, tvoril náčelník so zástupcom, operatívna skupina, ochrana politických a vládnych budov, ochrana členov politbyra KSS, skupina osobných ochrancov a ochrany. **IX. odbor**, ktorý zabezpečoval nasadzovania a vyťažovanie operatívnej techniky, tvorili štyri skupiny: 1. skupina (technická), 2. skupina - zabezpečujúca dlhodobé a krátkodobé odpočúvanie (krycie označenie 103, resp. 52), 3. skupina, ktorá vykonávala tajné technické prehliadky (77), skryté pozorovanie a fotografovanie (330) a 4. skupina, zabezpečujúca odpočúvanie telefónov a kontrolu ďalekopisného spojenia (220). Na čele odboru stál náčelník so svojím zástupcom a odbor mal 35 systematizovaných miest. **Odbor vyšetrovania** tvorilo vedenie (náčelník a zástupca), vnútorná skupina a 12 vyšetrovateľov – celkovo 16 príslušníkov. Štatisticko-evidenčné úlohy aj naďalej plnilo **I. zvláštne oddelenie**. Do funkcie jeho náčelníka bol menovaný Jozef Hrnčiar so štyrmi skupinami: 1. skupina (agentúra), 2. skupina (operatívne rozpracovanie, vyšetrovanie, pátranie, archív), 3. skupina (operatívna evidencia) a 4. skupina (preverovanie žiadateľov o cesty a cezhraničný styk). Previerku korešpondencie zabezpečovalo **II. zvláštne oddelenie** pod vedením Jána Vaculku. Oddelenie sa vnútorne členilo na vedenie (náčelník, jeho zástupca a referentka spisov) a dve skupiny zabezpečujúce sledovanie, resp. vyhodnocovanie, preklady a technické práce. Šifrovaním sa aj naďalej zaoberalo **VI. zvláštne oddelenie** s 32 príslušníkmi. **Spojovacie oddelenie** tvoril náčelník, jeho zástupca, ktorým bol hlavný technik, a oddelenie so 49 príslušníkmi.

Podľa tabuľky plánovaných počtov mala teda KS MV Bratislava k 1. aprílu 1960 bez ekonomických a podriadených súčasti 518 príslušníkov. Napriek zlúčeniu dvoch krajských správ a z toho vyplývajúcej väčšej územnej pôsobnosti došlo v porovnaní s rokom 1954 k poklesu počtu príslušníkov na novej KS MV Bratislava o 48.

níka pre operatívu na KS MV Bratislava. V tejto funkcii zostal až do 1. 7. 1966, keď bol menovaný náčelníkom IV. odboru KS ZNB S-ŠtB Bratislava. Začiatkom marca 1969 bol premiestnený k rozviedke, stal sa náčelníkom správy „F". Koncom marca 1970 bol z riadiacej funkcie odvolaný a na správe „F" zostal pôsobiť ako starší referent špecialista. Koncom februára 1972 bol prepustený zo služobného pomeru príslušníka ZNB.

54 Ján Sútor bol predsedom celoútvarového výboru KSS na KS MV Bratislava od 1. 5. 1958 do 28. 2. 1962, keď bol menovaný zástupcom náčelníka KS MV Bratislava.

Početné stavy KS MV v Bratislave k 1. 4. 1960
(bez hospodárskych a podriadených súčastí a Správy VB)

Organizačný útvar KS MV v Bratislave	Systematizovaný stav	Náčelník útvaru
Vedenie krajskej správy	5	Josef Houska
Vnútorné oddelenie	12	
Operačno-mobilizačná skupina	3	
Inšpekcia náčelníka	3	
Odbor kádrov	18	Matúš Predajniansky
Sekretariát ÚO KSS	3	Ján Sútor
I. odbor	10	Horák
II. odbor	34	Ján Miklovič
III. odbor	46	Bohuslav Valter
IV. odbor	46	Michal Dudáš
VII. odbor	57	Jozef Belko
VIII. odbor	104	Pavel Macurák
IX. odbor	35	Michal Herda
Odbor vyšetrovania	16	František Greguš
I. zvláštne oddelenie	13	Jozef Hrnčiar
II. zvláštne oddelenie	32	Ján Vaculka
VI. zvláštne oddelenie	32	
Spojovacie oddelenie	49	Jozef Buňa
Spolu	518	

Zástupcovi náčelníka pre veci ekonomické podliehala samostatná kontrolná skupina, vnútorná skupina, finančno-plánovacie oddelenie, tylové oddelenie, zdravotnícke oddelenie, telovýchovná skupina, archívne oddelenie a štátny archív. V ekonomických súčastiach KS MV bolo systematizovaných 164 príslušníkov.

Pomerne rozsiahlou reorganizáciou prešli OO MV. Z 31 okresných oddelení KS MV Bratislava a Nitra bolo vytvorených 11 (s nasledovným počtom príslušníkov ŠtB): Bratislava-vidiek (17), Komárno (11), Nitra (15), Trenčín (17), Trnava (14), Topoľčany (12), Dunajská Streda (8), Galanta (9), Levice (10), Nové Zámky (10), Senica (9).

Od 1. apríla 1960 boli väznice a nápravno-pracovné tábory (NPT) podriadené správe nápravných zariadení MV. Náčelník KS MV mal voči náčelníkovi NPT nariaďovaciu právomoc vo veciach agentúrno-operatívnej práce, vyšetrovania obvinených a zabezpečovaní bezpečnosti v prípade mimoriadnych udalostí. Hospodárske, finančné, zdravotnícke a spojovacie služby v NPT a väzniciach aj naďalej zabezpečovali zodpovedné súčasti ministerstva vnútra prostredníctvom podriadených zložiek na KS MV Bratislava.[56] K 1. októbru 1960 bolo na KS MV Bratislava systematizovaných 3 056 miest (1 896 dôstojníkov, 1 022 prápor-číkov a 138 občianskych zamestnancov).

Koncom novembra 1961 bol po necelých ôsmich rokoch odvolaný z funkcie náčelník krajskej správy Josef Houska, ktorý sa stal náčelníkom I. správy MV, a do funkcie náčelníka správy bol začiatkom decembra menovaný Ferdinand Míkvy. Funkcia zástupcu náčelníka, ktorú dovtedy zastával, zostala neobsadená až do marca 1962, keď ju obsadil predseda celoútvarového výboru KSS Ján Sútor.[57] Z personálnych zmien, ktoré sa v tomto období uskutočnili vo vedení správy, je potrebné spomenúť ešte odchod Michala Kasana do funkcie náčelníka okresného oddelenia MV Bratislava-vidiek začiatkom mája 1963 a menovanie Jozefa Dovalu[58] na jeho miesto k 1. júlu 1963. Po krátkom pôsobení Dovalu bol 1. marca 1964 zástupcom náčelníka KS MV menovaný náčelník IV. odboru Michal Dudáš.[59]

Mohutný bezpečnostný aparát sa ani v nasledujúcom období nevyhol viacerým „racionalizačným" organizačným zmenám. Vo februári 1962 bolo vnútorné oddelenie a vnútorné skupiny jednotlivých odborov premenova-

55 V systematizačných tabuľkách bolo zrušené 1. oddelenie. Príslušníci odboru tak už nepôsobili vo funkciách referentov 1. oddelenia I. odboru, ale referentov I. odboru.

56 RMV č. 2/1960 z 18. 3. 1960 „Změny v organizaci a řízení nápravných zařízení".

57 Ján Sútor (1926, Levoča) vstúpil do služieb MV vo februári 1955 ako referent správy kádrov MV v Prahe. V roku 1956 absolvoval desaťmesačnú operatívnu školu MV v Prahe, v auguste 1956 bol preložený na KS MV Bratislava ako referent III. odboru. Začiatkom decembra 1957 sa stal zástupcom náčelníkom 1. oddelenia III. odboru a začiatkom mája 1958 predsedom celoútvarového výboru KSS na krajskej správe. Začiatkom marca 1963 bol menovaný zástupcom náčelníka KS MV Bratislava. S výnimkou štúdia ročnej operatívnej školy KGB v Moskve pôsobil v tejto funkcii až do novembra 1969, keď bol zbavený výkonu služby pre *„nevyjasnenú služobnú a politickú činnosť v roku 1968"*. Od júla 1966 bol súčasne náčelníkom II. odboru KS ZNB S-ŠtB Bratislava. Koncom júla 1970 bol ako *„nespoľahlivý"* prepustený zo služieb MV. V roku 1990 pôsobil ako konzultant odbornej komisie MV ČSSR.

58 Jozef Dovala (1924, Mýto pod Ďumbierom) bol do služieb MV prijatý 1. 7. 1963, súčasne s menovaním do funkcie zástupcu náčelníka KS MV Bratislava. Zo služieb MV odišiel 29. 2. 1964, súčasne s odvolaním z funkcie.

59 Michal Dudáš (1923, Abrahám) vstúpil do služieb MV v roku 1947 ako kancelársky pomocník na Povereníctve vnútra v Bratislave. Od roku 1950 bol vo výkonnej službe na KV ŠtB Bratislava. V roku 1953 sa stal náčelníkom 1. oddelenia III. odboru, 1. 7. 1955 náčelníkom III. odboru a 1. 4. 1960 náčelníkom IV. odboru. V marci 1964 bol menovaný zástupcom náčelníka KS MV Bratislava. V máji 1966 sa stal náčelníkom KS ZNB S-ŠtB Bratislava a v marci 1969 zástupcom náčelníka Hlavnej správy ŠtB MV SSR. Od novembra 1973 pôsobil ako predstaviteľ FMV v poľskom Štetíne. Kariéru v ZNB ukončil ako učiteľ fakulty vyšetrovania VŠ ZNB. Koncom septembra 1981 odišiel do dôchodku.

né na sekretariáty.[60] V septembri 1962 prešla problematika bojovej prípravy z kádrového odboru do skupiny bojovej a telesnej prípravy. Pôvodný názov skupiny bojovej prípravy a zdokonaľovacích školení kádrového odboru bol v tejto súvislosti upravený na skupinu školskú. Začiatkom mája 1963 potom minister vnútra Lubomír Štrougal[61] *„k důslednému plnění úkolů bojové a tělesné přípravy úzce spjaté s potřebami vysoké bojové pohotovosti a k zabezpečení všech úkolů pro případ branné pohotovosti státu"* zriadil **oddelenia bojovej a mobilizačnej prípravy**, ktoré sa skladali zo skupiny bojovej a telesnej prípravy a skupiny mobilizačnej prípravy.[62]

K 1. januáru 1963 sa uskutočnila reorganizácia riadenia agentúrno-operatívnej práce na úseku dopravy a spojov. V súvislosti so zmenami na centrálnej úrovni[63] bol k 1. januáru 1963 zrušený odbor železničnej dopravy Bratislava a spolu s oddelením vodnej dopravy Bratislava bol začlenený do IV. odboru KS MV ako 7. (železničná doprava) a 8. oddelenie (neželezničná doprava). Zároveň bol rozšírený počet zástupcov náčelníka odboru na troch. Riadenie operatívnej práce na úseku dopravy a spojov prevzal František Koutný.[64] Systematizovaný stav odboru bol rozšírený na 78 príslušníkov.

V marci 1963 sa uskutočnili zmeny aj v inšpekčnom útvare KS MV Bratislava. Inšpekcia náčelníka bola rozšírená o zvláštnu inšpekciu vyšetrujúcu sťažnosti na príslušníkov krajskej správy a bola premenovaná na kontrolno-inšpekčné oddelenie.

V júli 1963 bola zrušená 4. skupina I. zvláštneho oddelenia zabezpečujúca preverovanie žiadateľov o cesty a cezhraničný styk a vytvorené oddelenie pasov a víz krajskej správy MV (v okresoch skupiny pasov a víz).

V polovici roku 1963 bol reorganizovaný aj odbor spravodajskej techniky. Odbor namiesto štyroch tvorili už iba dve oddelenia a technická skupina. Zástupca náčelníka odboru bol súčasne náčelníkom 1. oddelenia, ktorého skupiny zabezpečovali rozpracovanie a nasadzovanie technických úkonov „dlhodobého odpočúvania" a „krátkodobého odpočúvania" , resp. úkonov „tajnej technickej prehliadky", „skrytého pozorovania a fotografovania" a grafickú expertízu. Dve skupiny 2. oddelenia zabezpečovali vyťažovanie dlhodobého a krátkodobého odpočúvania, resp. odpočúvania telefónov a kontroly ďalekopisného spojenia.

V polovici decembra 1963 bola na základe rozkazu ministra vnútra Lubomíra Štrougala zriadená na II. odbore dvojčlenná samostatná skupina, ktorá rozpracovávala problematiku organizovanej devízovej trestnej činnosti, špekulácií a pašeráctva cudzincov z kapitalistického zahraničia.[65]

Zásadnejšie organizačné zmeny sa uskutočnili v nadväznosti na zmeny v centrále. Podľa ministra vnútra Lubomíra Štrougala sa vtedy ukázalo, že *„zaměření a organizační struktura vytvořená v ministerstvu vnitra v roce 1954 neodpovídají v současné době kladeným požadavkům, neboť neumožňují nutné soustředění sil a prostředků a jejich účelné rozmístění a zároveň neúměrně rozšiřují počet řídícího a administrativního aparátu v poměru k vlastním výkonným silám"*. K 1. januáru 1964 zriadil kontrarozviednu správu MV, v ktorej zlúčil II., III. a IV. správu MV, a správu operatívnej techniky, ktorá prevzala úlohy IX. správy MV a II. a V. zvláštneho odboru MV.[66]

Na krajskej úrovni bol k 1. aprílu 1964 z II., III. a IV. odboru vytvorený **kontrarozviedny odbor** s jedenástimi oddeleniami (systematizácia 155 príslušníkov). Náčelníkom odboru bol menovaný Bohuslav Valter, jeho zástupcami pre kontrašpionáž Štefan Martišek, pre vnútorné spravodajstvo Vasil Lutáš a pre ekono-

60 RMV ČSSR č. 2/1962 z 18. 1. 1962 „Přejmenování vnitřní správy MV, vnitřních odborů (oddělení, skupin) u náčelníků součástí MV na sekretariáty".

61 Lubomír Štrougal (1924) vykonával funkciu ministra vnútra od 23. 6. 1961 do 26. 4. 1965.

62 RMV ČSSR č. 10/1963 z 22. 4. 1963 „Organizace a systém řízení bojové, tělesné a mobilizační přípravy u KSMV, MSVB Praha, OOMV a útvarů NZ".

63 Koncom decembra 1962 bola zrušená V. správa MV, rozpracovanie problematiky doprava prevzala IV. správa MV. Začiatkom roka 1963 bol na IV. správe MV vytvorený VI. odbor (železničná doprava) a VII. odbor (letecká, automobilová a vodná doprava); problematika spojov bola súčasne vyčlenená z II. odboru IV. správy MV na novozriadený VII. odbor.

64 RMV ČSSR č. 44/1962 z 27. 12. 1962 „Nová organizace řízení agenturně operativní práce na úseku dopravy a spojů (zrušení V. správy MV a OŽDMV)".

65 RMV ČSSR č. 43/1963 z 13. 12. 1963 „Soustředění operativního rozpracování organizované devizové trestné činnosti, spekulace a podloudnictví, se vztahem ke kapitalistické cizině na II. správě MV a úprava součinnosti se součástmi Veřejné bezpečnosti".

66 RMV ČSSR č. 46/1964 z 28. 12. 1963 „Vytvoření jednotné kontrarozvědky v MV".

mickú kontrarozviedku Ján Juhás. Personálne obsadenie a zameranie jednotlivých oddelení bolo nasledovné:

Kontrarozviedny odbor	Problematika	Náčelník
1. oddelenie	USA, NTS, Izrael, Grécko, ostatné kapitalistické štáty	František Jelačič
2. oddelenie	Anglicko, Kanada, Francúzsko	Štefan Marchalín
3. oddelenie	VC, výjazdy, valutové machinácie	Peter Sekerák
4. oddelenie	NSR, Rakúsko	Michal Husťák
5. oddelenie	kultúra, školstvo, SAV, zahr. študenti, šport, zdravotníctvo	
6. oddelenie	nepriateľské osoby, protištátne letáky	Daniel Láska
7. oddelenie	cirkev a sekty	Rudolf Bakoš
8. oddelenie	priemysel, stavebníctvo, geológia, plánovanie, bane a huty	Adolf Masár
9. oddelenie	chémia, energetika, spoje, spotrebný priemysel, zahraničný obchod	Jozef Danák
10. oddelenie	poľnohospodárstvo, ochrana štátneho tajomstva	Ján Klesniak
11. oddelenie	doprava	František Koutný

V rámci ďalších organizačných úprav bol odbor sledovania a ustanovky (VII.) prečíslovaný na **IV. odbor** a odbor ochrany straníckych a vládnych činiteľov (VIII.) na **V. odbor**. Zlúčením odboru operatívnej techniky a oddelenia previerky korešpondencie bol vytvorený **VI. odbor** (systematizovaných 72 miest). Skladal sa z vedenia, ktoré tvoril náčelník so zástupcom, troch oddelení a samostatnej technickej skupiny. Nasadzovanie operatívnej techniky a fotografovanie zabezpečovalo 1. oddelenie. Tri skupiny 2. oddelenia organizovali previerku korešpondencie (sledovanie – vyhodnocovanie – chemická previerka korešpondencie). Posledné oddelenie zabezpečovalo obsluhu a vyťažovanie spravodajskej techniky. Zlúčením spojovacieho oddelenia so VI. zvláštnym oddelením vznikol **VII. odbor** (spojovací). Skladal sa z troch oddelení a skupiny materiálno-technického zabezpečenia a evidencie. Systematizovaný stav bol 73 príslušníkov.

Organizácia krajskej správy MV Bratislava bola začiatkom marca 1964 nasledovná[67]:

Útvar KS MV Bratislava	Krycie označenie	Spisová značka	Náčelník
Vedenie		A	Ferdinand Mĺkvy
Sekretariát náčelníka KS MV		Sv	František Hrehuš
Inšpekcia náčelníka KS MV		In	Jozef Čuraj
Odbor kádrov		K	Matúš Predajniansky
Rozviedny odbor	I. odbor	A/1	Karol Nasadil
Kontrarozviedny odbor	II. odbor	OS	Bohuslav Valter
Odbor vyšetrovania ŠtB		A/8	František Greguš
Odbor sledovania a ustanovky	IV. odbor	A/6	Eduard Púčik
Odbor ochrany straníckych a vládnych činiteľov	V. odbor	O	Pavel Macurák
Odbor operatívnej techniky	VI. odbor	OT	Michal Herda
Zvláštna skupina		Ša	
Odbor spojovacej techniky	VII. odbor	S	Jozef Buňa
Oddelenie operatívnej evidencie	I. zvláštne oddelenie	A/9	Jozef Hrnčiar
Oddelenie operatívnej a mobilizačnej prípravy -skupina bojovej a telesnej prípravy -mobilizačná skupina		BP Mb	Pavel Styk
Oddelenie pasov a víz		A/11	Anton Poliačik
Tylové oddelenie		H	
Finančné a plánovacie oddelenie		FP	
Archívne oddelenie		Ar	Jozef Randík
Štátny archív		SAR	
Správa Verejnej bezpečnosti		VB	Oldřich Petrůj
Odbor vyšetrovania VB		VB/4	Felix Jančovič

67 RMV ČSSR č. 16/1964 z 3. 3. 1964 „Organizace ministerstva vnitra, krycí označení a spisové značky součástí MV".

K ďalšej organizačnej zmene došlo už o dva roky. Rozkazom ministra vnútra Josefa Kudrnu[68] z 24. marca 1966 bola na centrálnej úrovni vytvorená Hlavná správa Štátnej bezpečnosti (HS ŠtB), zrušené krajské správy MV a zriadené krajské správy Zboru národnej bezpečnosti (KS ZNB).[69] Nové názvy krajských bezpečnostných útvarov vyjadrovali ich príslušnosť k Zboru národnej bezpečnosti. V novej štruktúre už neboli útvary ŠtB zakonšpirované ako odbory, resp. oddelenia krajskej správy, ale sústredené do správy ŠtB ako jednej zo súčastí krajskej správy ZNB. Správa ŠtB následne riadila oddelenia, skupiny, prípadne vysunuté pracoviská ŠtB v okresoch. Reorganizácia, prirodzene, sledovala zefektívnenie činnosti bezpečnostných zložiek, a to ako v oblasti riadenia, tak aj v oblasti výkonu. S menšími organizačnými zmenami pôsobili krajské správy ZNB až do februára 1990, keď boli rozkazom ministra vnútra Richarda Sachera zrušené.

Prehľad personálneho obsadenia náčelníckych funkcií KS MV Bratislava (1954 – 1966)

Náčelník krajskej správy
Štefan LOHNER 1. 1. 1954 – 31. 1. 1954
Josef HOUSKA 1. 2. 1954 – 22. 11. 1961
Ferdinand MĽKVY 22. 11. 1961 – 14. 3. 1966

Zástupca krajskej správy MV pre operatívu
Štefan LOHNER 1. 2. 1954 – 30. 9. 1955
Jozef MOZOLA 1. 2. 1954 – 31. 7. 1957
1. 9. 1958 – 28. 2. 1960
Jozef HRNČIAR 1. 11. 1955 – 31. 8. 1958
Michal KASAN 29. 7. 1957 – 30. 4. 1963
Ferdinand MĽKVY 1. 8. 1958 – 30. 11. 1961
Eduard PAFČO 1. 4. 1960 – 30. 6. 1966
Ján SÚTOR 1. 3. 1962 – 31. 8. 1963
11. 7. 1964 – 30. 6. 1966
Michal DUDÁŠ 1. 3. 1964 – 30. 4. 1966
Jozef DOVALA 1. 7. 1963 – 29. 2. 1964

Náčelník vnútorného oddelenia/sekretariátu náčelníka KS MV
František HREHUŠ 1. 7. 1962 – 31. 7. 1966

Náčelník kádrového odboru
Matúš PREDAJNIANSKY 1. 4. 1954 – 31. 5. 1964

Zástupca náčelníka kádrového odboru
Gustáv MIŠANKO 1. 4. 1960 – 31. 7. 1966

Náčelník kontrolno-inšpekčného oddelenia
Jozef ČURAJ 1. 10. 1963 – 31.7.1966

Náčelník I. odboru
Jozef FRAJKOR 1. 1. 1955 – 30. 11. 1958
HORÁK 1. 12. 1958 – 31. 8. 1960
Karol NASADIL 1. 9. 1960 – 31. 7. 1966

Zástupca náčelníka I. odboru
Ján MIKLOVIČ 1. 1. 1956 – 14. 8. 1957
František HREHUŠ 1. 2. 1958 – 31. 3. 1960

Náčelník II. odboru
Eduard PAFČO 1. 4. 1954 – 31. 7. 1955
Štefan KOVÁČ 1. 11. 1955 – 1. 8. 1957
Ján MIKLOVIČ 15. 8. 1957 – 15. 6. 1958
Jozef ZELO 15. 9. 1958 – 31. 7. 1959
Ján MIKLOVIČ 1. 8. 1959 – 28. 2. 1962
Štefan MARTIŠEK 1. 4. 1962 – 31. 3. 1964

Zástupca náčelníka II. odboru
Štefan KOVÁČ 1. 4. 1954 – 30.11.1954
Augustín BAUMAN 1. 7. 1954 – 15. 8. 1957
Slávko PANÁK 1. 8. 1957 – 30. 9. 1960
Jozef ZELO 1. 8. 1960 – 27. 2. 1962
Peter SEKERÁK 1. 4. 1962 – 31. 3. 1966

Náčelník III. odboru
Michal KASAN 1. 4. 1954 – 24. 8. 1956
Michal DUDÁŠ 1. 7. 1955 – 31. 3. 1960
Bohuslav VALTER 1. 8. 1960 – 31. 3. 1964

Zástupca náčelníka III. odboru
Michal HUSŤÁK 1. 10. 1956 – 31. 10. 1957
Vasil LUTÁŠ 16. 8. 1959 – 31. 8. 1962
1. 7. 1963 – 31. 3. 1964
Rudolf BAKOŠ 1. 4. 1960 – 31. 3. 1964

Náčelník IV. odboru
Jozef HRNČIAR 1. 4. 1954 – 1. 11. 1955
Jozef BUBERNÍK 1. 8. 1956 – 31. 3. 1960
Michal DUDÁŠ 1. 4. 1960 – 28. 2. 1964

Zástupca náčelníka IV. odboru
Ján JUHÁS 1. 8. 1957 – 30. 8. 1961
1. 8. 1962 – 31. 3. 1964
Adolf MASÁR 1. 9. 1959 – 31. 3. 1964
František KOUTNÝ 1. 2. 1963 – 31. 3. 1964

Náčelník V. odboru (do 30. 9. 1959)
Ladislav PLACHÝ 1. 4. 1954 – 31. 5. 1957
Koloman KVASŇOVSKÝ
1. 6. 1957 – 30. 4. 1958
Milan FOLTÁN 1. 11. 1958 – 30. 9. 1959

68 Josef Kudrna (1920) vykonával funkciu ministra vnútra od 26. 4. 1965 do 15. 3. 1968.
69 RMV č. 12/1966 z 24. 3. 1966 „Organizační změny v centrále, krajích a okresech".

Zástupca náčelníka V. odboru
Ladislav PLACHÝ 1. 6. 1957 – 31. 8. 1957
Ján KOZEL 1. 9. 1957 – 30. 4. 1958
Pavel ODRAN 1. 12. 1958 – 30. 8. 1959

Náčelník 5. oddelenia VM (do 31. 3. 1955)
Jozef FRAJKOR 1. 4. 1954 – 31. 12. 1954
Michal HUSŤÁK 1. 1. 1955 – 31. 3. 1955

Náčelník VII. odboru
Jozef BELKO 1. 4. 1954 – 31. 1. 1963
Eduard PÚČIK 1. 2. 1963 – 28. 2. 1964

Zástupca náčelníka VII. odboru
Rudolf KLEIN 1. 4. 1954 – 31. 8. 1955
15. 7. 1957 – 28. 2. 1964

Náčelník VIII. odboru
Pavel MACURÁK 1. 4. 1955 – 30. 9. 1964

Zástupca náčelníka VIII. odboru
Ján KUSENDA 1. 4. 1954 – 31. 5. 1957

Náčelník IX. odboru
Jozef KLEMBARA 1. 4. 1954 – 31. 10. 1957
Michal HERDA 1. 11. 1957 – 31. 7. 1964

Zástupca náčelníka IX. odboru
Imrich UMRIAN 1. 4. 1954 – 30. 4. 1956
Michal HERDA 1. 5. 1956 – 31. 10. 1957
Emil MICHÁLKA 1. 11. 1957 – 31. 7. 1964

Náčelník I. zvláštneho oddelenia
Jozef RANDÍK 1. 4. 1954 – 30. 4. 1956
Jozef HRNČIAR 1. 4. 1960 – 31. 7. 1966
Ján KUSENDA 1. 2. 1966 – 21. 3. 1966
(dočasne)

Náčelník II. zvláštneho oddelenia
Ján VACULKA 1. 3. 1958 – 31. 7. 1964

Náčelník odboru vyšetrovania
Jozef BUBERNÍK 1. 1. 1954 – 21. 8. 1955
František GREGUŠ 1. 10. 1956 – 31. 8. 1960
27. 7. 1961 – 31. 7. 1966

Zástupca náčelníka odboru vyšetrovania
František GREGUŠ 1. 12. 1955 – 30. 9. 1956

Náčelník odboru železničnej dopravy
Pavel KUBIS 16. 4. 1955 – 30. 9. 1959
Milan FOLTÁN 1. 10. 1959 – 10. 10. 1962

Zástupca náčelníka odboru železničnej dopravy
Vladimír ŽEMLIČKA 15. 4. 1956 – 30. 4. 1958

Summary

Jerguš Sivoš – Branislav Kinčok : Organizational structure and staffing of the Regional Administration of Department of Interior in Bratislava 1954 – 1966.

In Autumn 1953 happened to State Security forces in Czechoslovakia significant organizational changes. At central level was repealed Department of National Security and instead of it was an old-new Department of Interior has been restored, led by Minister Rudolf Barak. Similar organizational changes affected National Security as well, also at lower levels –in regions and counties. Former Regional Administrations of the State Security, the Regional Administations of Department of Public Safety and County Departments of detention centers have been merged into a single security component, that received the designation "Regional Administration of Interior". A similar change happened also on the county level.

This study captures the creation, development and disappearance of most important regional administration in Slovakia - the Regional Administration of Department of Interior in Bratislava. The main theme of this study is mapping of the organizational structure and staffing of Regional Administration, transferred from its inception in January 1954 until its dissolution in March 1966. Authors of this study aimed mainly to capture the most significant changes in the organizational structure of Regional Administration, which were transferred between 1960 and 1964. In the first case it was a change of territorial and administrative division of Czechoslovakia, when from previous six regions in Slovakia were established only three. Regional Report in Bratislava has been merged with Regional Administration in Nitra within Regional Administration of Department of Interior in Bratislava. In the latter case, at central level, all central contra-spy departments has been united to a single department. Similar, the reorganization took place at county level as well.

Part of this study is an attempt to reconstruct staffing at higher level of management of Department of Interior in Bratislava - from the level of Regional Administration chief, through its representatives, to the level of chiefs of individual local depatments and their representatives.

Situačná správa o protižidovských násilnostiach v Topoľčanoch

PhDr. Tomáš Klubert, PhD.
(1972), absolvent Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, študijný odbor história – filozofia. Pracuje v Ústave pamäti národa

Protižidovské násilnosti,[1] ktoré sa odohrali 24. septembra 1945 v Topoľčanoch, predstavujú smutnú epizódu slovenských dejín. Ich príčiny a priebeh už boli spracované v štúdiách Ivana Kamenca „Protižidovský pogrom v Topoľčanoch v septembri 1945" a Jany Šišjakovej „Prípad Topoľčany" – Protižidovský pogrom (nielen) z pohľadu dobových dokumentov.[2] Širokej verejnosti túto udalosť priblížil značne kontroverzný dokumentárny film režiséra Dušana Hudeca *Miluj blížneho svojho*.[3] V krátkosti preto stačí uviesť, že topoľčianska židovská komunita, ktorú v roku 1938 tvorilo asi 3 200 osôb,[4] hrala dôležitú úlohu v hospodárskom živote mesta. Vzhľadom na to sa po vzniku slovenského štátu stala vďačným objektom arizačného procesu. Tzv. konečné riešenie židovskej otázky prežila približne jedna štvrtina tamojších židov. Podľa I. Kamenca to boli najmä majetnejší ľudia, *„ktorí predtým dačo vlastnili, mali určité hospodárske a spoločenské pozície a tým mali relatívne lepšie možnosti vyhnúť sa prvej vlne deportácií pomocou pracovných, náboženských i prezidentských výnimiek, podplácaním úradných činiteľov a nakoniec skrývaním sa"*. Topoľčianskym arizátorom sa, pochopiteľne, nepáčilo, že im budú musieť vrátiť svoj nepoctivo nadobudnutý majetok. Ešte väčšie ohrozenie pociťovali zo strany preživších navrátilcov z nacistických vyhladzovacích táborov a rôznych úkrytov miestni ľudácki činitelia, priamo alebo nepriamo zapojení do protižidovských perzekúcií. Tieto osoby stáli v pozadí vyvolávania antisemitských nálad, ktorými chceli docieliť, aby židia definitívne opustili mesto.[5] Sekundárne, ale nie zanedbateľné príčiny topoľčianskych násilností z 24. septembra 1946 predstavovala nespokojnosť kresťanského obyvateľstva s údajným zvýhodňovaním židov pri zásobovaní nedostatkovými potravinami a ich nízka účasť na verejných prácach.

K prvým inzultáciám židov došlo okolo deviatej hodiny predpoludním a postupne sa do nich zapojilo niekoľko stoviek ľudí.[6] Topoľčianske okresné veliteľstvo Národnej bezpečnosti (NB) situáciu nezvládlo a 20-členná čata, ktorú do mesta na požiadanie predstaviteľov miestneho a okresného národného výboru vyslal z delostreleckých kasární posádkový veliteľ štábny kapitán (škpt.) Ján Malár, sa dokonca aktívne zapojila do násilností. Fyzické útoky na židov sprevádzalo vykrikovanie antisemitských hesiel a rabovanie bytov. Poriadok bol obnovený asi pol hodinu po poludní, keď výtržníkov rozohnalo 150 vojakov pod osobným velením J. Malára.[7] Predstavitelia miestneho a okresného národného výboru požiadali o pomoc aj HVNB[8] v Bratislave. Ako prvý dorazil do Topoľčian veliteľ 2. oddelenia HVNB major Rudolf Viktorín a podvečer sa do mesta dostavil 29-členný pohotovostný oddiel pod velením poručíka (por.) Jána Ondrašoviča,[9] ktorý je autorom predloženej situačnej správy. K ďalším nepokojom však nedošlo. Činnosť

1 V dobovej tlači aj v úradných dokumentoch bývajú topoľčianske udalosti najčastejšie označované ako demonštrácia alebo vzbura. Po roku 1989 sa pre ne začal používať názov pogrom, ktorý však podľa nášho názoru nie je adekvátny. Násilnosti spáchané 24. septembra 1945 na topoľčianskych židoch si totiž (našťastie) nevyžiadali žiadne obete na životoch a minimálne boli aj materiálne škody. V žiadnom prípade ich preto nemôžeme klásť na jednu úroveň so skutočnými pogromami (nielen protižidovskými), ktoré sa po skončení druhej svetovej vojny odohrali v Rumunsku, Poľsku aj Česku.

2 KAMENEC, I.: Protižidovský pogrom v Topoľčanoch v septembri 1945. In: *Studia historica Nitriensia* VIII, 1999, strana (s.) 85–97; ŠIŠJAKOVA, J.: „Prípad Topoľčany" – Protižidovský pogrom (nielen) z pohľadu dobových dokumentov. In: *Acta historica Neosoliensia*, 10/2007, s. 232–240. Hlavná časť dokumentov o topoľčianskych protižidovských násilnostiach je uložená v Slovenskom národnom archíve v Bratislave (SNA), fond (f.) Poverenictvo vnútra: prezídium, sign. 2087/46, prez., škatuľa (šk.) 2.

3 Film mal televíznu premiéru na programe Dvojka 24. mája 2004.

4 Podľa sčítania ľudu z roku 1940 mali Topoľčany celkom 10 234 obyvateľov. Židia teda tvorili vyše 30 % tamojšej populácie.

5 KAMENEC, I.: Protižidovský pogrom v Topoľčanoch, s. 87– 90.

6 Je príznačné, že hlavní iniciátori topoľčianskych nepokojov zostali v úzadí a ani neskôr sa ich nepodarilo vypátrať.

7 KAMENEC, I.: Protižidovský pogrom v Topoľčanoch, s. 90–91.

8 Hlavné veliteľstvo Národnej bezpečnosti.

9 V štúdii I. Kamenca je ako veliteľ bratislavského pohotovostného oddielu NB nesprávne uvedený mjr. Viktorín.

príslušníkov NB sa preto obmedzila na hliadkovanie a zatýkanie podozrivých osôb.

Prvé úradné hlásenie o protižidovských násilnostiach v Topoľčanoch z 26. septembra 1945, ktoré vypracoval vedúci Okresného veliteľstva NB vrchný strážmajster Michal Zidor, už bolo zverejnené v elektronickej forme.[10] Doposiaľ nikým nepublikovaná ani necitovaná situačná správa por. Ondrašoviča vznikla o dva dni neskôr. Hoci nie je taká podrobná ako hlásenie M. Zidora, poskytuje zaujímavý prameň k topoľčianskym udalostiam. V prvom rade je evidentná Ondrašovičova snaha zvaliť časť zodpovednosti za nepokoje na postihnutých židov. Originál situačnej správy sa nachádza v Slovenskom národnom archíve v Bratislave pod signatúrou Vec: 966/140 – 46 sekr.[11] Vyšetrovanie zaistencov židovského pogromu v Topoľčanoch, fond Povereníctvo vnútra: sekretariát, škatuľa 75. Text bol napísaný na písacom stroji, pričom časť niektorých viet bola ručne podčiarknutá. Dokument uverejňujeme v pôvodnom znení bez štylistických a gramatických úprav. Opravili sme len evidentné preklepy.

Dokument

Sústredný oddiel Topoľčany, okres Topoľčany.

Čís. jedn.2 dôv./45.[12]

Situačná zpráva.

Hlásim, že pohotovostný oddiel NB Bratislava II., prišiel do Topoľčian dňa 24. 9. 1945 o 18.15 hod.

Hneď po príchode informoval som sa u vrch. strážm.[13] Michala Zidora, ktorý je poverený vedením okresného veliteľstva NB v Topoľčanoch, o celkovej situácii v Topoľčanoch. Nakoľko vzbúrenci sa rozišli a vyskytovaly sa sem tam len ojedinelé skupiny vzbúrencov, preto nebolo použité sústredného oddielu na zakročenie.

Príslušníkov sústredeného oddielu o celovej situácii som informoval, poučil ako má byť služba konaná a zaradil potrebné v smysle § 45 predpisu Ž-1.

K vzbúre civilného obyvateľstva v Topoľčanoch došlo z týchto dôvodov:

Po prechode ČA[14] nasťahovalo sa do Topoľčian niekoľko židovských rodín v počte asi 2.000 duší.[15] Tieto rodiny vyhľadávaly bývalé svoje zariadenie, ktoré sami si boly uschovaly u niektorých civilných občanov, alebo, ktoré bolo podľa vtedajších predpisov odpredané na dražbe. Vzhľadom k tomu, že toto zariadenie sa nachádzalo väčšinou u chudobnejšej vrstvy obyvateľstva, zaujalo toto nepriateľský pomer k Židom.

Ďalšiu nenávisť vzbudili Židia u civilneho obyvateľstva tým, že pri svojom prechádzaní mestom, alebo pri návšteve kina, verejne používali čokoládu, oriešky a podobne, teda také články (potravné, pozn. T. K.), ktoré civilne obyvateľstvo nemôže dostať kúpiť za žiadnu cenu. Židia sa taktiež len v malom počte zapojili do verejných prác[16] a tiež neboli videní pri pracovnom nasadení. Všetky tieto a podobné okolnosti sledovalo civilne obyvateľstvo a pohoršovalo sa nad ich jednaním.

Táto ich rozhorčenosť vyvrcholila ešte tým, že dňa 22.9.1945 sa dozvedeli, že majú byť premiestnené z kláštora v Topoľčanoch-učiteľky sestričky a na ich miesto majú prísť učitelia Židia.?[17] O tejto okolnosti predkladá hlásenie okresné veliteľstvo NB Topoľčany zo dňa 26. 9. 1945, pod čís.jedn.252 dôv./45.[18]

Medzi civilnym obyvateľstvom bola ďalej rozšírená zpráva, že nezistená Židovka z Topoľčian povedala, že za skutky, ktoré boly vykonané voči Židom za bývalého Slovenského

10 VALIŠ, Z.: *Protižidovský pogrom na Slovensku v létě 1945.* Dostupné na: http://www.cs-magazin.com/template/print.php?article=articles/cs0507102.htm

11 Sekr. – sekretariát.

12 Čís. – číslo, jedn. – jednania, dôv. – dôverné. Na spodnom okraji prvého hárku situačného hlásenia bol písacím strojom dopísaný text: Hlavné veliteľstvo NB Bratislava.

13 Vrchný strážmajster.

14 Červená armáda.

15 Údaj por. Ondrašoviča o počte topoľčianskych židov je značne zveličený. Podľa tvorcov dokumentárneho filmu *Miluj blížneho svojho* sa do mesta po skončení druhej svetovej vojny vrátilo sotva 550 židovských občanov.

16 Výroky o neochote Židov nastupovať do verejný prác patrili k typickým prejavom povojnovej antisemitskej propagandy. Väčšina ľudí, ktorí prežili deportácie do nacistických vyhladzovacích táborov, mala vážne podlomené zdravie, a preto nebola schopná vykonávať náročnú fyzickú činnosť.

17 Otáznik bol do textu dopísaný ručne.

18 Por. Ondrašovič na tomto mieste odkazuje na hlásenie vrchného strážmajstra Zidora, ktoré však nesie spisovú značku čís. jedn. 234/.dôv./45.

štátu, budú vykantrené všetky kresťanské deti v Topoľčanoch.[19] Pred ktorou osobou bolo toto povedané, zistiť sa taktiež nedalo. Z tohoto dôvodu malo civilné obyvateľstvo strach o svoje deti a keď dňa 24. septembra 1945 prevádzal Žid MUDr Berger očkovanie shromaždilo sa niekoľko tisíc ľudí po uliciach, v blízkosti školy v Topoľčanoch,[20] kde sa prevádzalo očkovanie a podnikli demonštratívne násilie proti osobám židovského vierovyznania.

Prípad bol oznámený na stanici NB Topoľčany. Príslušníci stanice sa vyzbrojili puškami a ihneď odišli na miesto pod velením vrch. strážm. Zidora. Dav sa podarilo len čiastočne potlačiť a keďže po iných uliciach bolo shluknuté tiež moc ľudí, ihneď bol požiadaný o pomoc posádkový veliteľ škpt. Malár.

Posádkový veliteľ vyslal behom asi pol hodiny jednu čatu. Táto čata hneď pri príchode sa dozvedela z pokrikov ľudu, že im Židia otravujú deti a podobne. Po nastúpení pred dav, bolo kričané na vojakov „však to sú naši vojaci", ktorí miesto pomoci príslušníkom NB, zamiešali sa medzi pobúrené obyvateľstvo a pokračoval v bití Židov. Bol tam prítomný tiež rotný Hajovský,[21] ktorý kričal na príslušníkov NB, že kde oni bojovali a že on bojoval ale nie za Židov a podobne.

Na toto bola znovu volaná pomoc od posádkového veliteľa, načo prišlo 150 mužov pod velením škpt. Malára. Po zákroku tejto jednotky dav bol potlačený. Demonštráciou civilného obyvateľstva a niektorých vojakov bolo poranených 47 osôb, z čoho 15 ťažko a zbytok ľahšie.

V tom čase ONV[22] v Topoľčanoch, urobil opatrenie podľa ktorého nesmelo byť pohromade viac ako dve osoby a okrem toho nesmel sa nikto zdržovať na ulici od 20 hodiny do 6 hodiny rannej.

Po príchode pohot. oddielu NB Bratislava II., boly rozposlané hliadky v silách 1 – 3[23] po meste a prevádzaly príkaz ONV.

Dňa 25. 9. 1945 od 2 hod. rannej bolo prevádzanie zatýkanie hlavných pôvodcov a vodcov, pri ktorom bolo 9 osôb zatknutých[24] a hneď odvezených do zaisťovacieho tábora v Ilave.[25] Ďalšie prípady sa zisťujú a podľa výsledku šetrenia budú obvinení zatknutí alebo bude urobené trestné oznámenie stanicou NB Topoľčany.

Ešte dňa 25. 9. 1945 v ranných hodinách z Topoľčian sa vysťahovalo niekoľko rodín židovského vierovyznania a to podľa udania niektoré do Prahy a niektoré na neznáme miesto.

Nakoľko sú pomery v Topoľčanoch ukľudnené upozornil som predsedu ONV Červeného, že dôvod na sústredenie (pohotovostného oddielu NB z Bratislavy, pozn. T. K.) pominul a že môže navrhnúť HVNB na jeho rozpustenie. Menovaný s tým súhlasil a odovzdal mi návrh, ktorý prikladám so situačnou správou HVNB.

O nesprávnom zachovaní sa vojenskej asistencie, prevádza vyšetrovanie Posádkové veliteľstvo Topoľčany vo vlastnej kompetencii. O tomto zákroku proti vojakom ma upozornil škpt. Malár, posádkový veliteľ v Topoľčanoch.

Ďalej hlásim, že i keď sa tento prípad likvidoval, je obava, že behom času sa bude podobný prípad opakovať znova, nakoľko obyvateľstvo trpí nedostatkom potravných článkov, ako múka, masť, mäso a pod. Na túto okolnosť som upozornil predsedu ONV Červeného, ktorý už urobil patričné kroky. Z tohoto dôvodu je tiež potrebné, aby stanici NB Topoľčany bol doplnený systematizovaný stav na 2 – 1 – 11,[26] nakoľko skutočný stav je 10 strážmajstrov a jeden strážm. ako kancelársky pomocník. Poverený vedením okresného veliteľstva NB v Topoľčanoch je vrch. strážm. Michal Zidor, ktorý pre nával práce kancelárskej, nestačí sledovať a kontrolovať pomery v meste. Ďalej je potrebné, aby bolo obsadené príslušné oblastné veliteľstvo NB v Nitre, lebo dostatočným počtom príslušníkov NB a včasným zákrokom, môže sa podobným prípadom zavčasu a úspešne zabrániť.

19 Fámu o pripravovanom zabíjaní kresťanských detí nepochybne šírili bývalí exponenti ľudáckeho režimu, ktorí sa inšpirovali stredovekou poverou o židovských rituálnych vraždách.

20 Bola to ľudová škola umiestnená v Kláštore svätej Alžbety. Štátny obvodný lekár MUDr. Karol Berger, ktorý sa v Topoľčanoch aj v širokom okolí mesta tešil dobrej povesti, očkoval 24. septembra 1945 tamojších žiakov proti pravým kiahňam.

21 Správne Hájovský, veliteľ čaty vyslanej posádkovým veliteľstvom.

22 Okresný národný výbor.

23 Pravdepodobne jeden poddôstojník a traja radoví príslušníci NB.

24 Zatknutí boli Anton Böhm, Eugen Hájovský, František Chvalný, Ján Križo, Jozef Michalík, Karol Štrbák, Imrich Trizna a Pavol Vape z Topoľčian a Ľudovít Krchňavý z obce Tovarníky.

25 Na ľavom okraji hárku vedľa tejto vety bolo ručne dopísané: ? nový tábor

26 Pravdepodobne dvaja vrchní strážmajstri, jeden štábny strážmajster a jedenásť strážmajstrov.

Rozpustenie sústredeného oddielu som previedol v smysle § 32 predpisu Ž-1.

Priepis zprávy predkladám HVNB-2.odd.[27] a zasielam k služobnej potrebe Oblastnému veliteľstvu NB Nitra v smysle § 29, 1 odst.[28] predpisu Ž-1.

Prílohy: 1[29]
Topoľčany, 28. september 1945.
- - - - - - -
Veliteľ sústredeného oddielu:
por. Ondrašovič[30]

27 2. odd. - 2. oddelenie.
28 Odst. - odstavec.
29 Príloha obsahovala návrh predsedu topoľčianskeho ONV E. Červeného na rozpustenie pohotovostného oddielu NB z Bratislavy.
30 Vlastnoručný podpis.

Summary

Tomáš Klubert: Situation Report on anti-Jewish violence in Topoľčany

Situation report of police emergency unit commander, Lieutenant Ján Ondrašovič is one of the first official reports of anti-Jewish violence in Topoľčany (city in western Slovakia) from September 24, 1945. This document uncovers anti-Semitic sentiments, which were still present in Slovak society also after the Second World War. Author of situation report indicates, that the main causes of the pogrom were requirements of Jewish citizens to return their expropriated properties, and their alleged favoritism in the supply of food shortage. In fact, the violence provoked arizators and former representatives of the fascist regime, who were responsible for deportations of Jews in Topoľčany to Nazi extermination camps. During the violence 47 people were injured, including 15 hard.

Kritické obdobie v kolektivizácii vidieka – dramatické udalosti roka 1953 v Prešovskom kraji na príklade obce Kelča

PhDr. Martina Fiamová
(1977), absolventka Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, študijný odbor história – archeológia. Pracuje v Ústave pamäti národa

Prijatím zákona o jednotných roľníckych družstvách (JRD) číslo (č.) 69/1949 Zb. 23. februára 1949 odštartovala prvá etapa procesu kolektivizácie československého vidieka, od počiatku sprevádzaná nátlakom na vstup roľníkov do družstiev a charakterizovaná postupnou stagnáciou tempa ich zakladania. Jeho oživenie sa komunistický režim snažil „povzbudiť" okrem iného sériou ekonomických a administratívnych opatrení, ktorými tlak na roľníkov stále stupňoval. Aktívnu úlohu pri zakladaní družstiev zohrávala nielen Komunistická strana Slovenska (KSS) a národné výbory (NV), ale aj represívne zložky režimu.

ŠtB mala už od roku 1949 v náplni *„napomáhať JRD, odstraňovať všetky tie nebezpečia na ceste k založeniu JRD, ktoré vyplývajú z činnosti dedinskej reakcie. To značí ďalej, že zatláčanie a obmedzovanie kapitalistov na dedine musí dostať konkrétnu formu. Dedinskí boháči musia si byť vedomí toho a musia pocítiť z konkrétnych zásahov štátnej bezpečnosti, že sú zatláčaní a obmedzovaní."*[1] Poľnohospodársku problematiku konkrétne riešil referát „Dedina" 2. oddelenia krajských veliteľstiev (KV), v okresoch rozpracovávali problematiku vyčlenení príslušníci oddielov Štátnej bezpečnosti (O ŠtB).[2]

Predovšetkým v dôsledku uznesenia Komunistickej strany Československa (KSČ) a vlády o upevnení a ďalšom rozvoji JRD v júni 1952 došlo od polovice tohto roka k vystupňovaniu ekonomických a administratívnych zásahov voči roľníkom. Agresívna agitačná kampaň národných výborov, nátlak a zastrašovanie trestných komisií krajských a okresných národných výborov (KNV a ONV), nútený výkup, domové prehliadky, nesplniteľné dodávky a súdne stíhania boli bežnou súčasťou života na československom vidieku. Táto kolektivizačná vlna priniesla výsledok v podobe stoviek nových JRD, a to predovšetkým v krajoch, ktoré dovtedy napredovali v socializácii dediny najpomalšie (Prešov, Košice, Banská Bystrica).[3] Úspech bol však dočasný a už začiatkom roka 1953 sa začali hromadiť žiadosti roľníkov o vystúpenie z práve založených družstiev. V rokoch 1953 až 1954 sa rozpadlo viac ako 1 000 JRD II. až IV. typu, ubudlo z nich približne 100 000 členov a takmer 450 000 ha ornej pôdy.[4] V Prešovskom kraji sa napr. rozpadlo až 74, 2 % JRD (z 292 družstiev 208), v 108 JRD tu počas celého roka 1952 nevyplatili družstevníkom žiadne odmeny za prácu a pod.[5] Na rozpade družstiev sa však nepodpísali len ich chabé hospodárske výsledky, veľmi nízka životná úroveň a nátlak na roľníkov, ale v letnej vlne rozpadu v roku 1953 aj dôsledky nového výkupného systému, menová reforma a medzinárodná situácia (napr. rozpad družstiev v Maďarsku).[6] Veľkú úlohu zohral aj známy prejav A. Zápotockého pri otvorení Kličavskej priehrady v auguste 1953, v ktorom spomenul, že sa roľníkom nebude brániť pri vystupovaní z JRD.

V Prešovskom kraji sa prejavili snahy roľníkov o vystúpenie z družstva v desiatkach JRD. Obzvlášť veľký odpor sa voči spoločnému hospodáreniu šíril v okrese Vranov, kde si roľníci chceli vynútiť rozpustenie družstiev aj so zbraňou v ruke. V snahe zvládnuť situáciu úzko spolupracovali krajský výbor a okresné výbory KSS (KV KSS a OV KSS), KNV, Krajská správa (KS) ŠtB, Verejná bezpečnosť (VB), navrhované opatrenia a postupy boli konzultované s tajomníkom Ústredného výboru (ÚV) KSČ Krutinom, pracovníkom Sekretariátu ÚV KSS Frunecom, námestníkom ministerstva pôdohospodárstva Manďákom a povereníkom pôdohospodárstva M. Čulenom. K politickým brigádam pracovníkov strany a národných výborov, ktoré vysielal KV KSS do jednotlivých JRD, poskytovali KS VB a KS ŠtB svojich príslušníkov v civilnom oblečení s cieľom zabezpečiť ich ochranu. Náčelník Politickej sprá-

1 Citované podľa: PEŠEK, J.: *Odvrátená tvár totality. Politické perzekúcie na Slovensku v rokoch 1948 – 1953.* Bratislava 1998, strana (s.) 207.
2 Tamže, s. 206-207.
3 Tamže, s. 213.
4 PEŠEK, J.: *Štátna bezpečnosť na Slovensku 1948 – 1953.* Bratislava 1999, s. 213. JECH, K.: Narůstání a útlum kolektivizační krize v Československu v první polovině padesátých let. In: ŠTEFANSKÝ, M. – ZÁGORŠEKOVÁ, M.: *Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948 – 1989.* Banská Bystrica 1997, s. 73-74.
5 HLAVOVÁ, V.: Signály disfunkčnosti procesu kolektivizácie v roku 1953 v Československu a ich recepcia v decízno-politickej sfére. In: ŠTEFANSKÝ, M. – ZÁGORŠEKOVÁ, M.: *Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948 – 1989*, s. 86-87.
6 Tamže.

vy Hlavnej správy (HS) VB vo svojej správe o pomeroch v Prešovskom kraji 7. augusta 1953 upozorňoval ministra národnej bezpečnosti K. Bacílka na vážnosť situácie: *„rozklad JRD pokračuje, rolníci v obcích Matiašovce, Hencovce, Komorany a jiné v okrese Vranov svezli obilí do vlastních stodol a setrvávají na zásadě soukromého hospodaření. Reakce šíří zprávy, že s. president Zápotocký dal souhlas k rozpuštění JRD. Jako jeden ze šiřitelů zpráv byl zatčen i pravoslavný farář Alexej Ameljanovič z Vyššího Orlíku, okres Svidník. Náčelníci KS StB i KS VB jsou nadále ve spojení s orgány strany a činí opatření dle jejich souhlasu.“* [7]

Na riešenie situácie v Prešovskom kraji boli na Slovensku prvý raz nasadené i jednotky Vnútornej stráže (VS) ministerstva národnej bezpečnosti (MNB), ktoré sa tu zdržiavali od augusta do októbra 1953 v rámci Akcie Východ a mali sa podieľať na potlačení roľníckych nepokojov. Jednotky VS počas svojho nasadenia uskutočnili v kraji 74 zásahov v 36 obciach, najväčší počet jej príslušníkov (6 čiat) bol nasadený 19. augusta v obci Kelča, kde poskytli *„ochranu orgánom VB a ŠtB pri zaisťovaní nepriateľských živlov, ktorí rozkrádali družstevný majetok a stavali sa na odpor orgánom ľudovej správy“*.[8] Podrobný popis udalostí v obci Kelča, ku ktorým došlo v súvislosti so zatknutím miestnych roľníkov, ako i súčinnosť vojska, orgánov bezpečnosti, KNV, ONV a funkcionárov strany pri realizácii akcie popisujú predkladané dokumenty z fondu Inšpekcie Ministerstva vnútra (MV) ČSSR Praha. Inšpekcia ministra vnútra v roku 1954 prešetrila sťažnosť na tvrdý postup orgánov KS ŠtB v Prešove v obci Kelča, ktorý však rozhodne nepatril k ojedinelým javom v činnosti ŠtB. Orgány bezpečnosti často jednali násilne v záujme čo najlepšieho plnenia stanovených úloh. Ako v mnohých iných, aj v prípade obce Kelča boli výsledkom len mierne tresty podľa disciplinárneho poriadku ZNB.

Po zasadnutí ÚV KSČ v septembri 1953, kde boli ohlásené korektúry hospodárskej politiky a širšia podpora družstiev, prišli na východné Slovensko posily z novo vytvoreného ministerstva vnútra *„zistiť stav práce bezpečnostných zložiek a odstrániť nedostatky“*. Do Prešovského kraja prišla skupina z MV na čele s námestníkom MV gen. O. Jeleňom v polovici októbra 1953.[9] Výsledkom ich práce boli vzorové trojmesačné plány činnosti pre všetky okresné a krajské zložky ŠtB a plány „realizácie“ najzávažnejších rozpracovaných prípadov.[10] Ústami K. Bacílka bolo v októbri 1953 na rozšírenom aktíve straníckych funkcionárov v Prešove ostro odsúdené sektárstvo bývalého vedenia KV KSS na čele s vedúcim tajomníkom J. Šiškom. Spôsob prevádzania kolektivizácie v kraji nemal mať podľa Bacílka nič spoločné s politikou strany.[11]

O udalosti v kraji Prešov prejavila záujem dokonca Moskva. A. E. Bogomolov, veľvyslanec ZSSR v Prahe, mal na požiadanie V. A. Zorina, zástupcu ministra zahraničia ZSSR, dôkladne preskúmať situáciu a podať správu o opatreniach prijatých ÚV KSČ a vládou na ozdravenie pomerov. O odozve Moskvy na žiadanú informáciu však nič nevieme.[12]

Napriek tomu, že kritická situácia v poľnohospodárstve a v zásobovaní, nespokojnosť obyvateľstva, ako aj niektoré zahraničné udalosti (povstanie v NDR, nástup nového vedenia v Sovietskom zväze a pod.) prinútili režim k istým ústupkom voči súkromne hospodáriacim roľníkom, k zmierneniu ekonomického a politického tlaku na „kulakov“, k revízii postupu súdnych orgánov v niektorých prípadoch a k materiálnej a finančnej podpore JRD, z dlhodobého hľadiska k zásadnej zmene politiky strany voči roľníkom nedošlo (hoci už bez prejavov brutálneho prenasledovania).[13] Do konca 50. rokov sa jej podarilo dosiahnuť hlavný cieľ – likvidáciu súkromnej poľnohospodárskej výroby.

Texty publikovaných dokumentov sú uvádzané v pôvodnom znení a neprešli jazykovou úpravou.

Dokument č. 1

1954, 15. február. Popis priebehu akcie zaistenia roľníkov v obci Kelča v auguste roku 1953.

Vyjádření k opatření v obci Kelča, okres Stropkov.

V průběhu akce "AUGUST" na kraji Prešov jsem byl zařazen na okres Stropkov, kde se projevovaly stejně jako na ostatních okresech prešovského kraje hromadné výstupy zemědělců z JRD. Jednou z vesnic, kdese

7 Archív Ústavu pamäti národa Bratislava(A ÚPN), fond (f.) A 2/1, škatuľa (šk.) 3, inventárna jednotka (inv. j.) 110. Správa o situácii a opatreniach na zaručenie bezpečnosti pracujúcich roľníkov, funkcionárov strany a ľudovej správy počas udalostí v JRD v kraji Prešov v dňoch 22. – 28. júla 1953.

8 PEŠEK, J.: *Odvrátená tvár totality*, s. 215.

9 Počet pracovníkov ŠtB sa v tomto kraji vo veľmi krátkom čase zvýšil o 45.

10 PEŠEK, J.: *Štátna bezpečnosť na Slovensku 1948 – 1953*, s. 80.

11 BARNOVSKÝ, M.: *Prvá vlna destalinizácie a Slovensko (1953 – 1957)*. Brno 2002, s. 36.

12 Tamže, s. 37–38.

13 Pozri napr. HLAVOVÁ, V.: *Signály disfunkčnosti procesu kolektivizácie*, s. 88–90.

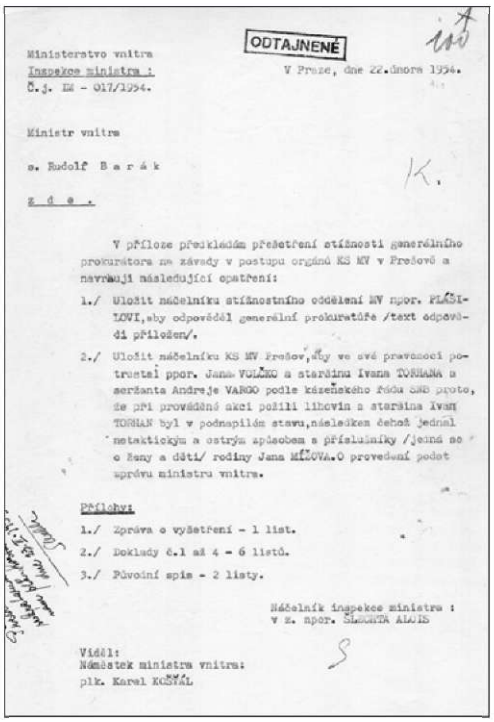

ODTAJNENÉ

Ministerstvo vnitra
Inspekce ministra :
Č.j. IM - 017/1954.

V Praze, dne 22.února 1954.

Ministr vnitra

s. Rudolf B a r á k

z d e .

V příloze předkládám přešetření stížnosti generálního prokuratora na závady v postupu orgánů KS MV v Prešově a navrhuji následující opatření:

1./ Uložit náčelníku stížnostního oddělení MV npor. PLÁŠILOVI, aby odpověděl generální prokuratuře /text odpovědi přiložen/.

2./ Uložit náčelníku KS MV Prešov, aby ve své pravomoci potrestal ppor. Jana VOLČKO a staršina Ivana TORNANA a seržanta Andreje VARGO podle kázeňského řádu SNB proto, že při prováděné akci požili lihovin a staršina Ivan TORNAN byl v podnapilém stavu, následkem čehož jednal netaktickým a ostrým způsobem s příslušníky /jedná se o ženy a děti/ rodiny Jana MÍŽOVA. O provedení podat zprávu ministru vnitra.

Přílohy:
1./ Zpráva o vyšetření - 1 list.
2./ Doklady č.1 až 4 - 6 listů.
3./ Původní spis - 2 listy.

Náčelník inspekce ministra :
v z. npor. SLEZÁKTA ALOIS

Viděl:
Náměstek ministra vnitra:
plk. Karel KOŠŤÁL

Ministerstvo vnitra
Inspekce ministra :
Č.j. IM - 017/1954.

V Praze, dne 22.února 1954.

ODTAJNENÉ

Věc: Jan MÍŽOV - stížnost na příslušníky KS MV Prešov.

Z p r á v a o v y š e t ř e n í .

Z příkazu náměstka ministra vnitra plk. Karla KOŠŤÁLA bylo provedeno šetření této stížnosti.

Šetřením bylo zjištěno, že v souvislosti se sřocením zemědělců v obci KELČ, okres Stropkov v srpnu minulého roku měl býti zajištěn 14 ha rolník Jan MÍŽOV, který před svým zatčením uprchl z obce.

Za účelem jeho dopadení byl býv. krajským náčelníkem v Prešově mjr. TOMIŠKOU pověřen ppor. VOLČKO Jan, aby ještě se čtyřmi orgány KS MV prováděli střežení usedlosti Jana MÍŽOVA. Jelikož situace vyžadovala zavedení v usedlosti Jana MÍŽOVA odposlech za účelem zjištění jeho pobytu, byli posváni 2 orgánové techniky, aby provedli obhlídku. Z tohoto důvodu byli dne 23.8. 1953 přítomni na usedlosti Jana MÍŽOVA náčelník IX.odboru staršina Ivan TORNAN, seržant Andrej VARGA v přítomnosti orgána III.odboru st.seržanta Jana ŠAFRÁNKO. V této době se právě vracela z kostela snacha Jana MÍŽOVA s jeho třemi dětmi. Aby obhlídka nebyla narušena, byly vyzvány, aby počkaly na dvoře a do bytu zatím nevstupovaly. Staršina TORNAN, který byl v podnapilém stavu vystupoval proti zadrženým netakticky a zbytečně ostře. Nebylo však použito pohrůžek a vymazování, jako prostředku k tomu, aby prozradily pobyt Jana MÍŽOVA. Celé toto zadržení trvalo celkem asi 15 minut, kdy se dostavil ppor. VOLČKO, který uvedené orgány odvolal.

Po skončení této akce v místnosti OZ VB ppor. VOLČKO vytýkal staršinovi TORNANOVI i VARGOVI jejich podnapilost. Bylo zjištěno, že ještě před započetím akce jak TORNAN a VARGA, tak i VOLČKO požili na MNV a v hostinci lihových nápojů.

Šetření provedli:
kpt. KONRÁD Josef
por. KUHNEL František

Prešetrenie sťažností na príslušníkov KS MV Prešov. Zdroj: A ÚPN

tato snaha zemědělců projevila nejvíce byla obec KELČA a pozornost celého okolí se soustřeďovala na tuto vesnici, jak vystupování z JRD dopadne a byl předpoklad, že po nich by došlo k rozpadnutí téměř všech JRD na okrese. V této obci bylo agenturně zjištěno, že zemědělci, vedení bývalým vesnickým boháčem Janem MIŽOVEM - VAŠIENKEM vytvořili t. zv. "výbor pro soukromě hospodařící zemědělce", organisovali schůzky zemědělců, na kterých dojednávali jak bude sklizené družstevní obilí rozděleno a připravovali nastoupení samostatného hospodaření. Po informování náčelníka KS Stb Prešov, mjr. TOMIŠKY, naléhal tento na zatčení VAŠIENKY-MIŽOVA, ke kterému jsem nepřistupoval, jelikož jsem znal rozbouřenou situaci v obci. Po jedné návštěvekrajské správy v Prešově, dostal jsem od s. TOMIŠKY příkaz k napsání návrhů na zatčení VAŠIENKA a dalších 3 vesnických boháčů - rozbíječů JRD z vedlejší obce. Návrhy schválil s. plk. JANULÍK, po jejich prodiskutování s krajským tajemníkem KSS. Při těchto akcích byla používána jednotka VS, která byla na kraj Prešov přidělena, avšak k tomuto zatčení mu nebyla dána k disposici. Vzhledem k tomu, že stav orgánů Stb a VB byl pro akce ve které se měly zatýkat 4 osoby nedostatečný, jednal jsem s velitelem paradesantní jednotky kpt. PALUŠKOU, která bylana okrese na brigádě. Tento mi pomoc přislíbil a v den akce dal k disposici asi 25 příslušníků s vozidly; se kterými provedl zajištění ulic ve vesnici. Jinak se vojáci akce nezúčastnili.

Jeho pomoc byla provedena se souhlasem orgána VKR,[14] který byl u jednotky přidělen. Při zatýkání VAŠIENKA vojáci přítomni nebyli, jelikož se v Kelči jednalo o zatčení pouze jedné osoby. VAŠIENKO nebyl přistižen doma, takže k jeho zatčení nedošlo. Po této akci bylo agenturně zjištěno, že vesničané, na ochranu osob které jim stály v čele organisovali noční hlídky, aby tím znemožnili případná zatčení. O této situaci se konala na -S Stb Prešov porada, na které byl přítomen s. plk. JANULÍK, s. mjr. SVOBODA[15] /nyní náč. 3 správy MV/, s. mjr. KALIVODA[16] a s. mjr. TOMIŠKA. Po objasnění situace jsem dával 3 návrhy na zadržení VAŠIENKY.

1/ S pomocí VKR vázat jeho zetě, který byl v tehdejší době u něho na dovolené a který měl možnost nás informovat o jeho pohybu.

2/ Provést zatčení přes den, kdy se zdržoval doma, rychlým vniknutím do obce.

14 Vojenská kontrarozviedka.

15 František SVOBODA (nar. 1909) vykonával funkciu náčelníka III. správy MV (politická kontrarozviedka) od 1. 10. 1953 do 1. 12. 1955. ŽÁČEK, P.: *Nástroj triedneho štátu. Organizácia ministerstiev vnútra a bezpečnostných zborov 1953 - 1990.* Bratislava 2005, s. IV.

16 Karel KALIVODA (nar. 1916) bol prijatý do služieb MV v roku 1946. Zastával rôzne funkcie na Okresnom veliteľstve Zboru národnej bezpečnosti (ZNB) Mladá Boleslav a v rokoch 1950 až 1952 na KV NB v Prahe (v roku 1952 ako krajský veliteľ). Počas svojho následného pôsobenia v HS VB Praha bol povolaný do školy milície v ZSSR. Z funkcie náčelníka I. odboru bol odvolaný v novembri 1966 a premiestnený na Mestskú správu VB Praha, kde pracoval 10 rokov. Archiv bezpečnostních složek (ABS) Brno - Kanice, f. Personální spisy MV, osobná evidenčná karta príslušníka ZNB Karla Kalivodu. Za poskytnutie materiálu k príslušníkom ZNB ďakujem J. Sivošovi zo Sekcie dokumentácie ÚPN.

3/ Pomocí agenta, který v obci bydlel ajako vedoucí polesí měl možnost poskytnout VAŠIENKOVI úkryt a po návštěvě provést zatčení.

Po prodiskutování techto návrhů a se souhlasem všech uvedených náčelníků, dostal jsem od s. SVOBODY příkaz k provádění uvedené a enturní kombinace *(ad 3),* na kterou jsme ihned spolupracovníka úkolovali.

Asi za tři dny po této poradě volal telefonicky s. TOMIŠKA a ptal se, kde jsou některé osoby z obce KELČA, mezi kterými byl též uveden VAŠIENKO. Žádal, abych zjistil ihned kde se nachází, že přijede štáb do Stropkova a že bude provedeno jejich zatčení. Z toho důvodu jsem poslal orgána GMITERA k obci Kelča, s úkolem navázat pravidelné spojení s okrskářem a agentem a jejich pomocí sledovat pohyb uvedených osob.

V odpoledních hodinách se dostavila do Stropkova jednotka VS /jejich sílu si již nepamatuji/, velitelem byl s. v hodnosti mjr. Později se dostavil s. TOMIŠKA, KALIVODA por. HAJMRLE,[17] por. LACHOUT[18] /3 správa MV/ zatýkací skupina MV a větší počet orgánů KS Stb Prešov. Toto bylo v odpolednch hodinách, takže podle mého názoru bylo obyvatelů Stropkova jasné, že se připravuje nějaká akce. Na ONV, kde jsou místnosti OO Stb[19] bylo zaměstnáno několik osob z Kelče. Zde byl dojednáván plán zatčení uvedených osob. Na návrh aby bylo zatčení provedeno v časných raních hodinách jsem upozorňoval, že jednak osoby nespějí doma a že jsou postaveny hlídky a doporučoval jsem, aby byla akce provedena kolem 20 hod, kdy jsou dosud všichni doma, při domácích pracích. Proti mému návrhu byla postavena námitka, že je celá vesnice vzhůru a že by mohlo dojít k nějakým incidentům a bylo rozhodnuto, že začátek akce bude o 3 hod. raní. Jednotky VS měly za úkol obsazení okolí vesnice v místech, kde je les a na znamení zelené rakety se stahovat do vsi. Tímto mělo být zamezeno případným útěkům. Velitel jednotky VS /uvedený mjr/ se dotazoval jaké bude znamení v případě že bude mlha a raketa nebude vidět. Jiné znamení určeno nebylo, jelikož se předpokládalo, že mlha nebude. V určené hodiny bylo přistoupeno k zajištění vesnice. O 3 hod. rani jsme přijeli k vesnici, ve 2-3 nákladních autech /mimo auta vojenská a asi 6 osobních vozech, které měly provádět odvoz zatčených. Ihned, kdy vešly zatýkací skupiny do vesnice, ozvaly se výkřiky a proti těmto se postavila celá vesnice, která na akci byla připravena a podle dodatečného zjištění na nás čekala po celou noc. Vystřelené rakety, nebyly pro mlhu vidět a z toho důvodu se začala jednotka VS ztahovat teprve po tom, kdy slyšela z vesnice hluk a domnívali se, že je již akce v průběhu. Stažení jednotky z těchto důvodů bylo provedeno nestejně a několika zemědělcům se podařilo utéci do lesa. Pomocí jednotek VS se podařilo dostat vesničany zpět do vsi a provést několik plánovaných zatčení. V době, kdy se snažili orgánové přesvědčit zemědělce aby se rozešli do svých domovů dal s. TOMIŠKA příkaz k zajištění jednoho zemědělce, kterého však manželka bránila a nechtěla se ho pustit. S. TOMIŠKA, který viděl marnou snahu orgánů odtrhnout uvedenou ženu od svého manžela, dal příkaz k tomu, aby byla vzata s ním a jelikož nebylo po ruce jiné auto, byli oba vyzdviženi a vtaženi do nákladního auta. Po tomto bylo provedeno několik zatčení které byly plánovány, avšak VAŠIENKU se opět nepodařilo zajistit, jelikož byl již od večera mimo obec. Ráno byla provedena prohlídka u zatčených osob, přijela brigáda vojáků, která začala u těchto nejprve provádět výmlat. Do výmlatu se pomalu připojovali zemědělci, kteří chtěli zůstat ve družstvu. Výmlat byl nejprve proveden u VAŠIENKY, kterému bylo všechno obilí vymláceno ve prospěch JRD. Jeho manželka, která stále uváděla že neví kde její manžel je, byla pak na příkaz s. TOMIŠKY vzata do vazby a po určité době / jejíž délku neznám/ byla propuštěna. V této době byla vesnice obsazena jednotkou VS a orgány KS Stb s úkolem zjišťovat, kde jsou muži kteří uprchli z vesnice. Prostřednictvím obecního bubeníka bylo dáváno občanstvu na vědomí, aby se tito muži vrátili, že těm, kteří se nedopustili žádných trestných činů se nic nestane a domnívám se, že bylo též vyhlašováno že v případě že se tito nevrátí do určité doby, budou hledáni jako teroristé, a osoby které se ukrývají před bezpečností.

17 Karel HAJMRLE (nar. 1925) začal pracovať v ZNB v júli 1945, od augusta toho istého roka pôsobil na MV v Prahe. V roku 1947 bol niekoľko mesiacov činný v rámci V. oddelenia Štábu Zemského veliteľstva ZNB. Od 1. 12. 1947 pracoval v Štábe Hlavného veliteľstva ZNB v Prahe a neskôr v útvare ZNB 9600 (veliteľstvo Pohraničnej stráže). ABS Brno - Kanice, f. Personální spisy MV, osobná karta príslušníka ZNB Karla Hajmrle.

18 Por. Jaroslav LACHOUT (nar. 1921) pôsobil na MV v rokoch 1946 až 1976. Začínal na Zemskom veliteľstve ZNB v Prahe (1946 - 1948), v útvare ZNB 9600 (1948 - 1953), v III. správe MV (1953 - 1963), neskôr v dôsledku reorganizácie v Kontrarozviednej správe MV (od roku 1964), v rokoch 1966 až 1969 v Hlavnej správe ŠtB a v rokoch 1969 - 1971 vo Federálnej správe spravodajských služieb (II. správa). V 70. rokoch pôsobil v rámci II. správy FMV (Správa kontrarozviedky pre boj proti vonkajšiemu nepriateľovi) a X. správy FMV (Správa kontrarozviedky pre boj proti vnútornému nepriateľovi). ABS Brno - Kanice, f. Personální spisy MV, osobná karta príslušníka ZNB Jaroslava Lachouta.

19 Okresné oddelenie ŠtB.

V Kelči jsem byl po celou dobu trvání akce a nepamatujise na případ že by byl některý z orgánů opilý a nebo že by se dopustil nějaké násilnosti na občanech v Kelči. O prohlídce v bytě VAŠIENKY /podle uvedení ve zprávě/ mi není nic známo. Z rozhovoru s ostatními orgány jsem však neslyšel, že by k podobnému přestupku došlo.

Informace o situaci v Kelči může podat s. por. LACHOUT ze 3 správy MV, por. HAJMRLE z HS VB,[20] ml. stržm. Jiří FAJT,[21] ppor. VOLČKO[22] z KS Stb Prešov, vstržmŤAŽKÝ[23] a sšstržm GMITER z OO-Stb Stropkov.

Dne 15 února 1954. Vypracoval:
A ÚPN, f. Inšpekcia MV ČSSR Praha, šk. 1, inv. j. 69.

Dokument č. 2
1954, 18. február. Správa o situácii v obci Kelča a okolí a popis zásahu proti roľníkom v lete roku 1953.

Zpráva o průběhu akcí v obci KELČE, okres STROPKOV.

V srpnu minulého roku byl jsem vyslán společně s více soudruhy z MV do kraje PREŠOV. Šlo o vystupování, rozkrádání a rozpadávání JRD v masovém měřítku.

Zúčastnil jsem se několika akcí v různých okresech a obcích, kde situace byla vážnější a kde činnost kulaků a nepřátelských živlů přesahovala ráměc obce.

Takovouto obcí byla KELČ, okres STROPKOV. V této obci došlo k rozkradení společné sklizně obilovin a k rozkrádání hovězího dobytka a prasat. V obci bylo JRD III. typu.

Iniciátorem rozkrádání byl kulak MYDLA, zvaný „Vášenka" a jeho příbuzní Mydla zvaný „Kanonýr" a dalších asi 5 rolníků středních i malých /dle výměry/.

Po zásahu a pomoci ONV ve STROPKOVU a OV KSS nedošlo k žádnému obratu a situace v KELČI. Naopak rolníci kteří měli vlastní potahy dále odváželi sklizeň z polí, kdežto malý rolník, který neměl potah, neměl ani obilí, ani hovězí dobytek, neboť ten byl dán již dříve na kontigent.

Za této situace se v obci cházelo několik rolníků u „Vášenky" kde se radili o dalším postupu. Naprosto ignorovali MNV, výzvy předsedy a tajemníka a byly náznaky na utvoření jakéhosi výboru soukromě hospodařících rolníků. Ve dne pracovali muži na poli a v noci chodili spát do lesů.

Vášenko a ještě několik rolníků navštěvovali okolní obce. Je nutné vědět i to, že se tvořila solidarita okolních obcí právě po návštěvách rolníků z KELČE. V té době bylo zachyceno několik poznatků kde rolníci z okolních obcí vykřikovali „držte se, dejte nám znamení a půjdeme Vám pomoc.

Též proti předsedovi MNV bylo užito hrubých výpadů. Na vratech do jeho chalupy měl častěji výhružný lístek, nebo dopis. Okreskář SNB[24] byl napaden synem jednoho rolníka, který do něho hrubně strčil a urážel před shromážděnými lidmi. V lesích okolí KELČE byla v noci slyšet střelba.

Obec KELČ je typickou vesnicí na východním Slovensku, kde je více usedlostí od 10ha do 15 ha, je to velmi výstavná vesnice strojově a potažní silou dobře vybavená. Pod jejich plným vlivem jsou malý rolníci. Venkovská chudina v této obci bydlí a žije jako za 1. republiky. Zatím co po roku 1945 byla většina usedlostí za státní peníze dobře opravena a znovu vybudována, tak dělníci žijí v dřevěných barácích na nejhorším místě vesnice /nejsou to cikáni/.

Matka dítěte z rodiny dělníka přímo říká, že nemělo její dítě několik měsíců mléko. Na mojí otázku proč, odpovídá „Sedláci nám nechtějí nic nechat, říkají že je to družstevní a z jediného obchodu, který je v obci nic nedostanou, protože tam je dcera kulaka „Vášenky" a ta si toprodá komu chce.

Jelikož byly dále náznaky, že se situace bude zhoršovat a nebezpečí, že podle KELČE budou se řídit další obce, bylo nutno provést zásah se strany bezpečnosti.

Nejprve přijela politická brigáda z KNV v PREŠOVĚ a ONV STROPKOVĚ a instruktor. Tito soudruzi z obce museli utéct. Asi tře-

Ján Janulík. Zdroj: ABS

Plk. Ján Janulík (nar. 1909) V službách MV pôsobil od roku 1949. Dňom 23. 10. 1950 nastúpil do funkcie veliteľa odboru ľudových milícií na ministerstve národnej bezpečnosti. Od februára 1952 do marca 1963 stál na čele Hlavnej správy Verejnej bezpečnosti (od 6. 12. 1958 v hodnosti generálmajora), neskôr od 1. 6. 1963 pôsobil ako náčelník správy pasov a víz MV. Dňa 31. 5. 1965 bol z funkcie prepustený a až do konca 60. rokov vykonával občianske zamestnania.
Zdroj: ABS Praha

20 Hlavná správa Verejnej bezpečnosti.

21 Jiří FAJT (nar. 1928) začal svoje pôsobenie v ZNB 1. 10. 1952 ako pracovník KS ŠtB Prešov, kde pracoval necelé dva roky. Od júna do septembra 1954 patril pod III. správu MV, jeho posledným pôsobiskom bola KS MV Jihlava, odkiaľ bol v závere roka 1955 uvoľnený z dôvodu zníženia stavu. ABS Brno - Kanice, f. Personální spisy MV, osobná karta príslušníka ZNB Jiřího Fajta.

22 Ján VOLČKO (nar. 1922) pôsobil v službe MV v rokoch 1948 až 1977. Od apríla 1949 bol pridelený na KV ŠtB Prešov, odkiaľ v júli 1954 prestúpil do funkcie náčelníka OO MV Sobrance. Ako starší referent 3. odboru KS MV Prešov bol činný od roku 1959, začiatkom 60. rokov však prešiel na 2. odbor KS MV Košice. V 70. rokoch pracoval ako starší referent na I. odbore Správy ŠtB Košice. ABS Brno - Kanice, f. Personální spisy MV, personálny spis Jána Volčka.

23 Štefan ŤAŽKÝ (nar. 1922) vstúpil do služby MV v októbri 1948. Po krátkom pôsobení na KV NB Prešov vystriedal od roku 1949 viacero funkcií v rámci KV ŠtB Prešov (podriadený v O ŠtB Michalovce, veliteľ oddielu O ŠtB Sobrance, veliteľ oddelenia ŠtB Michalovce a veliteľ oddelenia O ŠtB Stropkov). Medzi rokmi 1954 až 1956 bol zástupcom náčelníka OO MV Stropkov, neskôr zastával viaceré funkcie na OO MV Bardejov a na Okresnej správe (OS) ZNB Bardejov, kde svoju kariéru ukončil v roku 1979 ako náčelník oddelenia pasov a víz. ABS Brno - Kanice, f. Personální spisy MV, osobná karta príslušníka ZNB Štefana Ťažkého.

24 Sbor národní bezpečnosti.

František Tomiška. Zdroj: ABS

Mjr. MUDr. František Tomiška (nar. 1923)
V rámci MV pôsobil od novembra 1949. Od 12. 3. 1950 pracoval ako kádrový referent MNB v kádrovom odbore v Prahe, neskôr ako veliteľ kádrového odboru KV ŠtB Bratislava. V čase udalostí v obci Kelča bol náčelníkom KS ŠtB Prešov (1. 8. 1952 - 31. 1. 1954). Následne vykonával do konca marca 1960 funkciu zástupcu náčelníka KS MV Banská Bystrica (od 1. 7. 1956 v hodnosti podplukovníka), s prerušením v rokoch 1956 až 1957, keď študoval ročnú operatívnu školu KGB v ZSSR. Od apríla do augusta 1960 pôsobil ako náčelník II. odboru KS MV Banská Bystrica, do konca októbra 1960 ako zástupca náčelníka OO MV Levice a od novembra 1960 ako činná záloha MV. Od novembra 1963 do decembra 1969 zastával rôzne funkcie v KS MV Bratislava a KS MV (resp. KS ZNB) Banská Bystrica.
Zdroj: ABS Praha

tí den přišla četa vojáků na brigádu. Musela se vzdálit.

Další den bylo provedeno zatčení Vášenky. Akce se nezdařila, neboť Vášenka pozdě večer odešel do lesa. Při odchodu orgánů z obce byla již většina obce vzhůru a postupovala za námi. Tím chuť k ještě většímu odporu u uvedených iniciatorů stoupala. I v okolních vesnicích bylo vidět větší snahu po rozkradení JRD. V obci KELČI organisovali hlídky po celou noc a byli neustále v pohotovosti.

Proto bylo dohodnuto na KV KSČ v Prešově, že se provede důrazný zásah do situace v KELČI. Tento zásah byl plánován na večer. Bohužel ale musel být přeložen na ráno, protože nebyly provedeny všechny přípravy.

K isolaci obce od okolních vesnic bylo použito vojsko. V obci mělo být zatčeno asi 5 osob.

Když jsme se přibližovali, obec byla srocena a ozbrojena vidlemi, srpy a pod. Do obce vjeli nákladní auta - lidi se stáhly na jeden dvůr. Po opakované výzvě nechtěli se rozejít. Vojsko bylo staženo a v družstvech pochodovalo vesnicí, ozbrojeno lehkými kulomety a automaty. Shluknutí obyvatelstva vedl jeden z místních zemědělců - jméno neznám, který na každou výzvu hrubě nadával a popouzel i ostatní obyvatelstvi proti. Byl našimi orgány vyveden a spolu s manželkou naložen na nákladní auto a odvezen za vesnici. Manželka uvedeného zemědělce byla ihned propuštěna.

Několik minut po tomto zásahu a po naší výzvě a odchodu několika zemědělců se obyvatelstvo rozešlo.

Neznám případ, že by děti při zatýkání stály u zdi, ani že by orgánové byli opilí. Za mé přítomnosti k těmto zjevům nedošlo a nikdy bych ani k tomuto nepřipustil.

Při zatýkání osob bylo vhodně s členy rodiny zacházeno.

Sám jsme byl toho názoru, že je nutno vhodně použít vojska k isolaci vesnice, taktéž že muselo dojít k zatčení osob. Práce Vášenky byla cílevědomá k vyprovokování srocení a srážky obyvatelstva s orgány MV.

Proto před každou akcí bylo znova podotýkáno a zdůrazňováno v žádném případě nepoužít zbraně i kdyby šlo o napadení vlastní osoby.

Je možné, že moje zpráva nebude přesná tam, kde mluví o diferenciaci rolníků na vesnici. Tuto do hloubky neznám. Je však správná v hodnocení situace jaká v obci KELČI v té době byla.

nečitateľný podpis
18. 2. 1954

A ÚPN, f. Inšpekcia MV ČSSR Praha, šk. 1, inv. j. 69.

Dokument č. 3
1954, 22. február, Praha. Správa Inšpekcie ministerstva vnútra o prešetrení sťažnosti generálneho prokurátora v súvislosti s postupom orgánov KS ŠtB[25] v Prešove v obci Kelča v lete 1953 zaslaná ministrovi vnútra R. Barákovi.

Ministerstvo vnitra
Inspekce ministra :
V Praze, dne 22. února 1954
Č. j. IM - 017/1954.

Ministr vnitra
s. Rudolf Barák
z d e .

V příloze předkládám přešetření stížnosti generálního prokurátora na závady v postupu orgánů KS MV v Prešově a navrhuji následující opatření:

1./ Uložit náčelníku stížnostního oddělení MV npor. PLÁŠILOVI,[26] aby odpověděl generální prokuratuře /text odpovědi přiložen.

2./ Uložit náčelníku KS MV Prešov, aby ve své pravomoci potrestal ppor. Jana VOLČKO a staršinu Ivana TORHANA[27] a seržanta Andreje VARGO[28] podle kázeňského řádu SNB proto, že při prováděné akci požili lihovin a staršina Ivan TORHAN byl v podnapilém stavu, následkem čehož jednal netaktickým a ostrým způsobem s příslušníky /jedná se o ženy a děti/ rodiny Jana MÍŽOVA. O provedení podat zprávu ministru vnitra.

25 Dňom 1. 1. 1954 boli KS ŠtB včlenené spolu s útvarmi VB a NZ do KS MV.

26 Josef PLÁŠIL (nar. 1920) pracoval na Zemskom veliteľstve ZNB v Brne od roku 1945. V roku 1952 pôsobil v Kádrovej správe MNB, odkiaľ začiatkom nasledujúceho roka nastúpil do funkcie zástupcu náčelníka sekretariátu HS ŠtB. O niekoľko mesiacov sa stal náčelníkom sťažnostného oddelenia Vnútornej správy MV. V 60. rokoch pôsobil vo vedúcich pozíciách Inšpekcie ministra vnútra, odkiaľ bol odvolaný a po vylúčení z KSČ prepustený v septembri 1970. ABS Brno - Kanice, f. Personální spisy MV, osobná karta príslušníka ZNB Josefa Plášila.

27 Ivan TORHAN (nar. 1922) bol členom ZNB od júna 1948. V nasledujúcom roku absolvoval školu ZNB I. stupňa v Poprade, ako aj kurz ŠtB v Bratislave a neskôr nastúpil ako výkonný orgán na KV ŠtB Prešov a v O ŠtB Stará Ľubovňa. Na KV ŠtB Prešov pôsobil opäť od augusta 1950 do júla 1954, keď bol z úradnej moci z funkcie uvoľnený. ABS Brno - Kanice, f. Personální spisy MV, osobná karta príslušníka ZNB Ivana Torhana.

28 Andrej VARGA (nar. 1926) sa stal členom ZNB v novembri 1950. Na KV ŠtB Prešov pôsobil od 2. 1. 1950 do 28. 2. 1954, keď bol z funkcie uvoľnený na základe vlastnej žiadosti. ABS Brno - Kanice, f. Personální spisy MV, osobná karta príslušníka ZNB Andreja Vargu.

Přílohy:
1./ Zpráva o vyšetření – 1 list.
2./ Doklady č. 1 až 4 – 6 listů.
3./ Původní spis – 2 listy.

Předano seketariátu
Náčelník inspekce ministra :
nám plk. Koštála
v z. npor. ŠLECHTA ALOIS[29]
dne 23. II. 1953
nečitateľný podpis

Viděl :
Náměstek ministra vnitra:
plk. Karel KOŠŤÁL[30]

A ÚPN, f. Inšpekcia MV ČSSR Praha, šk. č. 1, inv. j. 69.

Dokument č. 4
1954, 22. február, Praha. Správa Inšpekcie ministerstva vnútra o prešetrení sťažnosti na príslušníkov KS MV Prešov v súvislosti s ich postupom proti roľníkovi J. Mížovovi.

Ministerstvo vnitra
Inspekce ministra :
V Praze, dne 22. února 1954
Č. j. IM – 017/1954.

Věc: Jan MÍŽOV – stížnost na příslušníky KS MV Prešov.

Zpráva o vyšetření.
Z příkazu náměstka ministra vnitra plk. Karla KOŠŤÁLA bylo provedeno šetření této stížnosti.

Šetřením bylo zjištěno, že v souvislosti se srocením zemědělců v obci KELČ, okres Stopkov v srpnu minulého roku měl býti zajištěn 14 ha rolník Jan MÍŽOV, který před svým zatčením uprchl z obce.

Za účelem jeho dopadení byl býv. krajským náčelníkem v Prešově mjr. TOMIŠKOU pověřen ppor. VOLČKO Jan, aby ještě se čtyřmi orgány KS MV prováděli střežení usedlosti Jana MÍŽOVA. Jelikož situace vyžadovala zavedení v usedlosti Jana MÍŽOVA odposlech za účelem zjištění jeho pobytu, byli pozváni 2 orgánové techniky, aby provedli obhlídku. Z toho důvodu byli dne 23. 8. 1953 přítomni na usedlosti Jana MÍŽOVA náčelník IX. odboru[31] staršina Ivan TORHAN, seržant Andrej VARGA v přítomnosti orgána III. odboru[32] st. seržanta Jana ŠAFRÁNKO.[33] V této době se právě vracela z kostela snacha Jana MÍŽOVA s jeho třemi dětmi. Aby obhlídka nebyla narušena, byly vyzvány, aby počkaly na dvoře a do bytu zatím nevstupovaly. Staršina TORHAN, který byl v podnapilém stavu vystupoval proti zadrženým netakticky a zbytečně ostře. Nebylo však použito pohrůžek a vynucování, jako prostředku k tomu, aby prozradily pobyt Jana MŽOVA. Celé toto zadržení trvalo celkem asi 15 minut, kdy se dostavil ppor. VOLČKO, který uvedené orgány odvolal.

Po skončení této akce v místnosti OZ VB[34] ppor. VOLČKO vytýkal staršinovi TORHANOVI i VARGOVI jejich podnapilost. Bylo zjištěno, že ještě před započetím akce jak TORHAN a VARGA, tak i VOLČKO požili na MNV a v hostinci lihových nápojů.

Šetření provedli :
kpt. KONRÁD Josef[35] *KONRÁD Josef*
por. KÜHNEL František[36] *por. KÜHNEL František*

A ÚPN, f. Inšpekcia MV ČSSR Praha, šk. č. 1, inv. j. 69.

29 Alois ŠLECHTA (nar. 1907) pôsobil na inšpekčnom oddelení ministra NB od 1. 4. 1953 až do 30. 11. 1962, keď bol z funkcie prepustený. ABS Brno – Kanice, f. Personální spisy MV, osobná karta príslušníka ZNB Aloisa Šlechtu.

30 Karel KOŠŤÁL (1921 – 2009) pôsobil od januára 1950 ako príslušník ZNB na odbore BA (Štátna bezpečnosť), kde sa zakrátko stal veliteľom oddelenia a zástupcom veliteľa sektoru VI./A (Správa štátnobezpečnostného vyšetrovania). Bol vyšetrovateľom generálneho tajomníka KSČ Rudolfa Slánského, popraveného v roku 1952 v tzv. procese s protištátnym sprisahaneckým centrom. Do funkcie námestníka ministra vnútra ČSR bol vymenovaný 1. 10. 1953, kde pôsobil do apríla 1956. Zo služieb MV bol definitívne prepustený v júni toho istého roka. V prvej polovici 60. rokov bol za trestné činy všeobecného ohrozenia a porušenia povinnosti verejného činiteľa odsúdený na niekoľkoročné väzenie. KALOUS, J. a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948 – 1989. Ministři a jejich náměstci.* Praha 2009, s. 98–101.

31 Operatívna technika.

32 Boj proti vnútornému nepriateľovi.

33 Ján ŠAFRANKO (nar. 1922) sa stal členom ZNB 15. 8. 1949. Na KV ŠtB Bratislava pôsobil ako výkonný orgán – skupinár od novembra 1949. V auguste nasledujúceho roka prevzal funkciu veliteľa O ŠtB Medzilaborce, odkiaľ bol v septembri 1953 vyslaný na stáž na centrálu do Prahy. Koncom roka 1955 začal pracovať ako st. referent OO MV Stará Ľubovňa, odkiaľ bol prepustený v júli 1958. ABS Brno – Kanice, f. Personální spisy MV, osobná karta príslušníka ZNB Jána Šafránka.

34 Okrskový zmocnenec VB.

35 Josef KONRÁD (nar. 1906) vstúpil do ZNB v októbri 1949, pričom už od novembra začal pôsobiťna Veliteľstve ŠtB. Od apríla 1953 do novembra 1954 bol činný na inšpekčnom oddelení ministra NB. Neskôr pracoval v I. zvláštnom odbore MV, odkiaľ bol prepustený v decembri 1961. ABS Brno – Kanice, f. Personální spisy MV, osobná karta príslušníka ZNB Josefa Konráda.

36 František KÜHNEL (nar. 1910), prijatý do ZNB v roku 1949, pôsobil od júna 1951 v útvare ZNB Modřín. Od roku 1953 do augusta 1964 pracoval ako inšpekčný dôstojník Inšpekcie MV a starší referent kontroly Kontrolno-inšpekčného odboru MV. Až do svojho prepustenia v decembri 1965 pracoval na sekretariáte ministra vnútra a v rámci IV. správy MV (Správa sledovania a ochrany zastupiteľských úradov kapitalistických štátov). ABS Brno – Kanice, f. Personální spisy MV, osobná karta príslušníka ZNB Františka Kühnela.

Dokument č. 5

Bez dátumu. Správa námestníka ministra vnútra plk. K. Košťála o prešetrení sťažnosti v súvislosti s postupom orgánov KS ŠtB v Prešove v obci Kelča v lete 1953, zaslaná generálnej prokuratúre.

Ministerstvo vnitra.
Náměstek ministra plk. KOŠŤÁL Karel .

Generální prokuratura
Dr. Janda.
Praha . Tajné
K čj. GPB - 36/54-1 .

Vážený soudruhu,
přešetřením Vašeho přípisu ze dne 25. ledna 1954 bylo zjištěno, že akce v případě Jána MÍŽOVA v obci KELČE, okr. Stropplov kterou prováděli orgánové KS-MV Prešov, byla odůvodněná v tom, že orgánové zadrželi 3 děti a dvě ženy, když prováděli průzkum na usedlosti Jána MÍŽOVA v Kelči, aby tato akce nebyla narušena.

Že děti a ženy byly ohrožovány zbraněmi a nuceny k tomu, aby řekly kde je Jan MÍŽOVA nezakladá se na pravdě. Orgánové však postupovali netaktně a zbytečne tvrdě.

Mimo to bylo zjištěno, že někteří orgánové při této akci byli v podnapilém stavu a budou potrestáni v pravomoci náčelníka KS-MV Prešov.[37]

Náměstek ministra vnitra :

A ÚPN, f. Inšpekcia MV ČSSR Praha, šk. 1, inv. j. 69.

Summary

Martina Fiamová: Critical period of collectivization in the countryside – the dramatic events of 1953 in Region of Prešov, on the example of village Kelča.

A result of a massive collectivization wave in 1952 were hundreds of new agricultural collective farms (JRD), especially in regions, that previously slowly progressed in coolectivization of village (Prešov, Košice, Banská Bystrica). However, success was only temporary, and in beginning of 1953 began to build up farmers' requests for a withdrawal from the recently established agricultural collective farms.

In the region of Prešov, rebounded efforts to exit from the collective farms in tenths of agricultural collective farms. For the first time in Slovakia were set units of the Internal Guard, of Department of National Security (MNB), which stayed here from August to October 1953 within Action "East" and participated in the suppression of peasant unrest. The largest number of Internal Guard officers were deployed in August 19, 1952 in the village Kelča, where they provided *„protection of the VB and ŠtB authorities by in ensuring of hostile elements, who thieved collective property and built resistance against bodies of people administration."* Detailed description of events in the village of Kelča, which occurred in connection with the arrest of local farmers, as well as a cooperation with army, security bodies, Regional National Comitees (KNV), District National Comitees (ONV) and party officials by execution of Action "East" is described in the submitted documents.

37 Dokumenty z Archivu bezpečnostních složek nám hovoria o zaujímavej dohre celého prípadu. Jeden z účastníkov akcie proti roľníkom v obci Kelča st. strážm. Jozef Gmitter bol 19. až 20. augusta 1953 poverený podieľať sa na vypočúvaní pracovníčky ČSAD (Československá autobusová doprava) P. Madejovej, podozrivej z prezradenia prípravy akcie. P. Madejová sa počas výsluchu skutočne priznala, že informovala manželku „dedinského boháča" M. Mížova o vojakoch a príslušníkoch ZNB v Stropkove, chystajúcich sa previesť akciu v obci Kelča, ako aj k faktu, že niekoľkokrát sprostredkovala výmenu správ medzi M. Mižovom a šoférom ČSAD Mikčom. Pozoruhodné je, že po doznaní bola prepustená na slobodu, pričom túto chybu mal na druhý deň napraviť J. Gmitter. P. Madejovú mal opäť vypočuť, zatknúť a odovzdať ju do okresnej väznice vo Vranove. J. Gmitter však napriek tomu, že Madejovú poznal, až pri vypočúvaní zistil, že na OO ŠtB vo Vranove priviezol z ČSAD nesprávnu osobu. Pri následnom predvedení už pravej P. Madejovej jej J. Gmitter prezradil, že na základe jej výpovede bol zadržaný šofér ČSAD Mikčo, ktorý však tvrdenia predvedenej poprel. V dôsledku toho poprela svoju výpoveď z predchádzajúceho dňa aj Madejová. Náčelník KS ŠtB Prešov preto J. Gmitterovi udelil sedemdňový trest väzenia, ktorý si vzápätí odsedel v krajskej súdnej väznici v Prešove. ABS Brno - Kanice, f. Personální spisy MV, Personálny spis Jozefa Gmittera, Protokol o výpovedi z 21. 8. 1953, Trestný list Jozefa Gmittera.
Jozef GMITTER (1921 - 1958) vstúpil do služieb ZNB v septembri 1946. V nasledujúcich rokoch pôsobil v Pohotovostnom oddiele ZNB Rožňava a na stanici ZNB Staré Hory. V júli 1948 nastúpil do strážneho oddielu pri Povereníctve vnútra, z ktorého bol vytvorený útvar ŠtB Jánošík. V rokoch 1950 až 1956 pracoval na OO MV Stropkov. Od februára 1957 bol až do svojej smrti vedúcim pracovníkom na OO MV Sabinov. ABS Brno - Kanice, f. Personální spisy MV, osobná karta príslušníka ZNB Jozefa Gmittera.

Karibská (kubánska) kríza a Slovensko v dokumentoch bratislavskej ŠtB

Mgr. Branislav Kinčok
(1979), absolvent Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, študijný odbor história. Pracuje v Ústave pamäti národa

Na jeseň roku 1962 mal bipolárny svet viacero krízových oblastí. Jednou z nich, a ako sa neskôr ukázalo takmer osudovou, bola oblasť Karibiku, konkrétne ostrov Kuba. V marci 1952 senátor a bývalý hlavný veliteľ kubánskej armády Fulgencio Batista zvrhol občiansku vládu a zaviedol vojenskú diktatúru, proti ktorej sa postupne vytvorilo niekoľko opozičných zoskupení. Najvýraznejším a neskôr i víťazným, sa stalo Hnutie 26. júla vedené mladým právnikom Fidelom Castrom.[1] V januári 1957 zahájila malá skupina okolo Castra partizánsku vojnu v horskom teréne vo východnej časti Kuby, ktorá sa postupne rozšírila po celom ostrove a skončila víťazstvom povstalcov v januári 1959.[2] Spojené štáty americké (USA), reprezentované Eisenhowerovou administratívou, zaujali k tejto zmene spočiatku benevolentný postoj. Potom, ako Castro začal vyvlastňovať americký majetok a obmedzovať demokratické slobody, USA zmenili svoj postoj a odmietali akceptovať aktuálnu situáciu na Kube. Preto sa Castro úplne logicky začal obracať na ich náprotivka – ZSSR. Najvyšší sovietski predstavitelia si veľmi rýchlo uvedomili, aká možnosť sa im ponúka a rýchlo ju využili. Po nadviazaní vzájomných diplomatických vzťahov ponúkol ZSSR Kube okamžitú hospodársku a neskôr i vojenskú pomoc.[3] Zvýšený vplyv Sovietskeho zväzu na Kube sa prejavil aj čoraz väčším inklinovaním Fidela Castra k ideám komunizmu. V roku 1960 teda ZSSR zaznamenal výrazný prienik do strategicky významnej oblasti obrany USA. Sovietsky pokus o narušenie pomeru síl v tejto oblasti sa stal zárodkom budúcej krízy, ktorá dostala pomenovanie karibská, resp. kubánska.

Jedným z koreňov Karibskej krízy bola komplikovaná vnútropolitická situácia v Sovietskom zväze. K trvalým problémom v poľnohospodárstve sa koncom roku 1961 pridali aj problémy v priemyselnej výrobe. Túto situáciu využívalo neostalinské krídlo v sovietskom straníckom vedení na neustále útoky proti 1. tajomníkovi Ústredného výboru Komunistickej strany sovietskeho zväzu (ÚV KSSZ) a predsedovi rady ministrov ZSSR N. S. Chruščovovi, ktorý sa kritikov snažil umlčať nekompromisnou až agresívnou zahraničnou politikou. Jedným z jej prejavov sa stala aj operácia „Anadyr" – tajný projekt na vybudovanie sovietskych základní pre jadrové strely doletu na Kube. Ako sme už naznačili, touto operáciou sa Chruščov snažil zavrieť ústa kritikom v Moskve. Jej cieľom malo byť aj čiastočné vyrovnanie strategickej nerovnováhy, ktoré vzniklo rozmiestnením amerických rakiet v Turecku a Taliansku.[4] Od jari 1962 sa začala operácia realizovať. Bol vytvorený expedičný zbor, ktorý sa od júla začal postupne prepravovať na Kubu, kde začala stavba odpaľovacích zariadení. Začiatkom októbra 1962 dorazili na Kubu aj prvé sovietske jadrové hlavice.[5]

Od augusta 1962 začala CIA (Central Intelligence Agency) získavať prvé informácie o sovietskej vojenskej prítomnosti na Kube. V polovici septembra sa objavili indície, že sovietska pomoc by mohla zahŕňať aj atómové zbrane. CIA preto vynaložila obrovskú snahu, aby čo najskôr získala dôkaz o ich prítom-

N. S. Chruščov a J. F. Kennedy na stretnutí vo Viedni v júni 1961. Zdroj: Internet

1 Hnutie bolo pomenované na pamiatku ozbrojeného útoku na kasárne v Moncada v Santiagu de Cuba z 26. júla 1953, ktoré previedlo Hnutie mládeže na čele s Fidelom Castrom. Akcia sa nevydarila a Castro skončil vo väzení, odkiaľ bol v rámci amnestie v roku 1955 prepustený. Odišiel do mexického exilu, kde pripravoval nové ozbrojené vystúpenie.

2 Bližšie k problematike kubánskej revolúcie pozri: NÁLEVKA, V.: *Karibská kríze*. Praha 2001, strana (s.) 20–30.

3 Na tejto pomoci sa zúčastňovali aj ostatné krajiny sovietskeho bloku, vrátane Československa.

4 V polovici roku 1962 bol pomer strategických síl USA a ZSSR 17:1. Tamže, s. 191.

5 Operácia „Anadyr" začala 24. 5. 1962 a celkovo malo byť na Kube rozmiestnených 38 jadrových rakiet R-12 s doletom 2 500 km, 24 jadrových rakiet R-14 s doletom 4 500 km, 1 pluk vrtuľníkov Mi-4, 4 motostrelecké pluky (každý po 2 500 mužoch), 2 prápory tankov T-55, 40 stíhačiek MiG-21, 42 bombardérov Il-28 schopných niesť atómové bomby, 2 jednotky riadených striel s jadrovými hlavicami (akčný rádius 160 km), niekoľko batérií protilietadlového delostrelectva, 12 odpaľovacích zariadení pre protilietadlové riadené strely S-75 „Dvina" (144 rakiet, akčný rádius 45 km), ktoré tiež mohli niesť jadrové hlavice. Ďalej boli na Kubu vyslané 2 krížniky, 4 torpédoborce, 12 raketových člnov „Komar", 11 ponoriek (z toho 7 s jadrovými raketami) a technické a zabezpečovacie jednotky, mobilné radarové stanice atď. Celkovo malo byť na Kube rozmiestnených 50 874 príslušníkov sovietskych ozbrojených síl. Do vypuknutia krízy ich na Kubu dorazilo okolo 44 000. Bližšie k operácii „Anadyr" pozri: Tamže, s. 60–70.

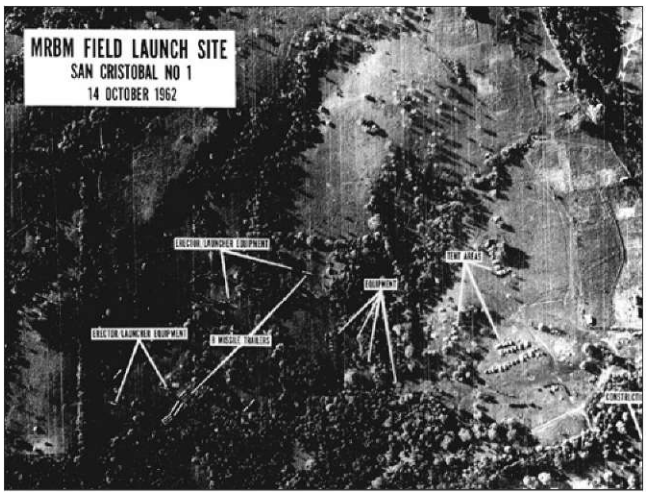

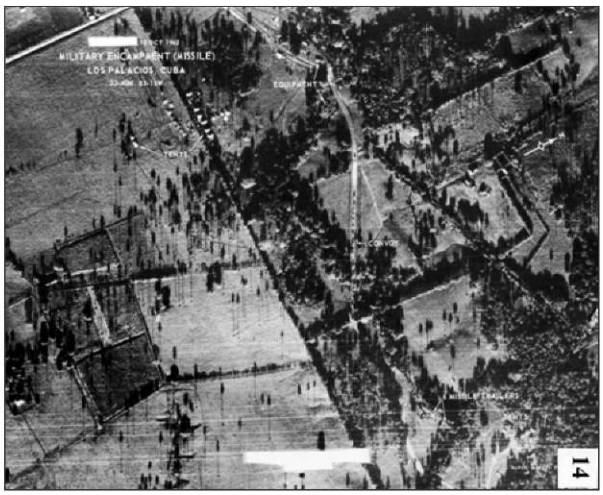

Zdroj: Internet

nosti na Kube. Podarilo sa jej to 14. októbra 1962, keď prieskumné lietadlo Lockheed U-2 získalo snímky, ktoré bezpečne dokladali prítomnosť sovietskych rakiet na Kube. Mocenskému stretu medzi USA a ZSSR od tejto chvíle nestálo nič v ceste.

Vo večerných hodinách 22. októbra 1962 vystúpil prezident USA J. F. Kennedy s prejavom, v ktorom verejnosti odhalil prítomnosť sovietskych rakiet na Kube a zároveň oznámil, že USA pristúpia k námornej blokáde Kuby. Týmto prejavom odštartovala Karibská kríza, ktorá priviedla svet na pokraj nukleárnej vojny. Môžeme povedať, že tieto udalosti silne traumatizovali celé ľudstvo, lebo sa mohli naplniť obavy z jadrovej katastrofy. Po Kennedyho pondelňajšom prejave sa rozbehla horúčkovitá diplomatická činnosť. Nasledujúci deň boli uvedené do bojovej pohotovosti armády všetkých zainteresovaných strán. ZSSR reagoval na Kennedyho prejav a pripravovanú blokádu vyhlásením, v ktorom označil USA za agresora a poprel prítomnosť jadrových zbraní na Kube. V stredu 24. októbra sa námorná blokáda Kuby stala realitou. Bol to prvý z „kritických" dní, keď kríza hrozila prerásť do otvoreného vojenského konfliktu. Sovietske lode smerujúce ku Kube našťastie dostali príkaz zastaviť a nenarušiť blokádu. V nasledujúcich dňoch pokračovala aj naďalej diplomatická aktivita, najmä na pôde OSN, pričom obe strany si vymieňali diplomatické posolstvá. ZSSR tvrdohlavo popieral obvinenia z prítomnosti jadrových zbraní na Kube až do 25. októbra 1962, keď bol na pôde Organizácie spojených národov (OSN), na základe snímok špionážnych lietadiel, usvedčený zo lži. Najkritickejším dňom Karibskej krízy bola sobota 27. októbra 1962. ZSSR síce dodržiaval námornú blokádu, ale naďalej pokračoval v inštalovaní rakiet, ktoré dopravil na Kubu ešte pred jej začiatkom. Rakety boli už v takom štádiu prípravy, že mohli byť použité v priebehu niekoľkých dní, a preto USA uvažovali o vojenskom útoku na tieto zariadenia. Krízový moment nastal po zostrelení amerického prieskumného lietadla Lockheed U-2. Situáciu stabilizovalo až vyhlásenie N. S. Chruščova v nedeľu 28. októbra 1962, v ktorom prisľúbil stiahnutie sovietskych jadrových zbraní z Kuby. Bezprostredné nebezpečenstvo vypuknutia nukleárnej vojny bolo čiastočne zažehnané. V nasledujúcich dňoch a týždňoch prebiehali rokovania medzi USA a ZSSR o priebehu odsunu sovietskych zbraní z Kuby. Po splnení všetkých Kennedyho požiadaviek 20. novembra 1962 USA odvolali námornú blokádu Kuby. Karibská kríza sa skončila.

Udalosti Karibskej krízy mali svoju odozvu, resp. odraz na celom svete. Výnimkou nebolo ani Československo. Stopy tejto udalosti môžeme nájsť v dokumentoch rôznej proveniencie (ministerstvo zahraničných vecí, obrany, vnútra atď.). Pre našu prácu sme vybrali dokumenty zo štátnobezpečnostnej oblasti, konkrétne situačné správy Štátnej bezpečnosti (ŠtB). Predkladané dokumenty pochádzajú z Archívu Ústavu pamäti národa[6] a zaoberajú sa bezpečnostnou situáciou v Západoslovenskom kraji v období Karibskej krízy. Dokumenty tvorí deväť situačných správ za obdobie 25. október až 2. november 1962[7] a šifra z ministerstva vnútra, ktorá inštruuje jej podriadené zložky v súvislosti so situáciou na Kube.

6 Archív Ústavu pamäti národa Bratislava (A ÚPN), fond (f.) Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti Správa Štátnej bezpečnosti Bratislava R012, škatuľa (šk.) 41, inventárna jednotka (i. j.) 507. Situačná správa zo Západoslovenského kraja v súvislosti s blokádou Kuby.

7 Dokumenty neobsahujú správy z prvých dní krízy. Dôvodom bolo zámerne oneskorené informovanie československej verejnosti o udalostiach v Karibiku. Prvá správa o vypuknutí krízy bola oficiálne zverejnená až 24. 10. 1962.

Situačné správy ŠtB z obdobia Karibskej krízy popisujú najmä nálady v jednotlivých vrstvách československej, resp. slovenskej spoločnosti. Primárnym cieľom boli pre ŠtB predovšetkým *„nepriateľské a nespoľahlivé"* elementy spoločnosti. Išlo o ľudí, ktorých bezpečnosť považovala za potenciálnych alebo skutočných nepriateľov komunistického režimu. V jej perimetri sa objavili najmä politickí väzni, či už vo výkone trestu alebo amnestovaní, intelektuáli, príslušníci bývalých strán, cudzinci atď. U viacerých skrytých odporcov komunistického režimu sa začali objavovať falošné nádeje na skorú zmenu režimu v prípade vypuknutia konfliktu a porážky ZSSR. Z predložených situačných správ je zrejmá najmä absolútne nedostatočná informovanosť verejnosti, čo malo za následok šírenie poplašných správ a vyslovených fám, resp. výmyslov. Táto neinformovanosť bola cielená, pretože vlády krajín sovietskeho bloku vedome zatajovali pred vlastnými občanmi závažnosť kubánskych udalostí. Občania sa preto snažili získavať informácie z iných zdrojov – z počúvania zahraničných rozhlasových staníc, kontaktom so svojimi príbuznými v zahraničí a pod. Touto cestou mali možnosť konfrontovať pravdivosť informácií, ktoré im podsúvali oficiálne československé médiá a v podstate si vytvoriť reálny obraz o situácii na Kube a zodpovednosti jednotlivých strán za vznik krízového stavu. Československé politické vedenie sa tomuto stavu snažilo zabrániť predovšetkým rušením vysielania zahraničných rozhlasových staníc a previerkou korešpondencie.

Objektivita situačných správ, a to nielen z obdobia Karibskej krízy, je z viacerých strán ohraničená. Správy často vyznievajú tak, ako to chcela ŠtB. Pozitívne spoločenské nálady, teda tie, ktoré schvaľovali kroky sovietskeho vedenia, boli zvýraznené a naopak, tie ktoré ich neschvaľovali boli zatlačené do úzadia, prípadne zamlčané. Napriek tejto snahe ŠtB môžeme v jej situačných správach správnou interpretáciou vytušiť skutočné nálady československej spoločnosti v období Karibskej krízy. Na rozdiel od československej tlače, ktorá prezentovala len odmietavé stanoviská obyvateľstva, totiž situačné správy prinášali aj názory z druhej strany, teda názory, ktoré podporovali kroky USA.

Keďže predložené situačné správy obsahujú aj zmienky o bežných situáciách, ktoré nemali súvislosť s Karibskou krízou, rozhodli sme sa ich nezverejniť. Skrátený obsah vynechaného textu sme umiestnili v poznámkach pod čiarou. Publikovaný text je prepísaný v pôvodnom znení a upravili sme v ňom len evidentné preklepy.

Dokument:

Bez dátumu a miesta, Situačná správa zo Západoslovenského kraja v súvislosti s blokádou Kuby.

Šifr[ra]. z MV[8] Praha zo dňa 23. 10. 1962.[9]

K situácii na Kube boli nariadené s okamžitou platnosťou tieto opatrenia:

1. Na všetkých súčastiach MV docieliť vysokú bdelosť a ostražitosť, neustále podporovať všetkými náčelníkmi a straníckymi organizáciami jednotu zložiek, vysokú bojovú morálku, organizovať presnosť v plnení všetkých služobných povinností.

2. Zaktivizovať celú agentúrnu sieť a bdele sledovať všetky nepriateľské elementy, u ktorých je predpoklad aktívnej reagencie na vzniklé medzinárodné napätie.

3. Pozorne sledovať výskyt signálov o nepriateľskej činnosti, tendencie a nálady verejnosti, neustále analyzovať situáciu, reagovať na každý zistený nepriateľský prejav, sledovať situáciu v krajoch, kontrolovať nepriateľské elementy a skupiny, objekty báze a včas hlásiť vedeniu MV vývoj operatívnej situácie, zároveň informovať vedúcich tajomníkov strany.

4. O obsahu tejto šifry informujte okamžite štáby krajských správ a správ VB s tým, že zaistíte všetky nutné opatrenia k splneniu uložených úkolov.

5. Príkazy k prevedeniu minimálnych opatrení ste obdržali, ďalšie príkazy budú vydané.

Podpísaný:
plk. Kudrna[10]

Bolo prevedené:

1. Zoznámenie náčelníkov OO MV[11] osobne kr.[ajským] náč.[elníkom], daný výpis úkolov dňa 23. 10. 1962.

2. Zoznámenie náčelníkov O VB[12] v kraji na porade S VB[13] dňa 23. 10. 1962.

3. Dňa 24. 10. 1962 s náč.[elníkmi] odborov, samostat.[ných] odd.[elení] KS MV,[14] S VB a náč.[elníkmi] zložiek MV v kraji prevedená informácia o vývoji situácie na Kube a rozbor a konkretizácia úkolov.

8 Ministerstvo vnútra.
9 Dokument má označenie napísané fixkou: SV – 0055/62. V záhlaví dokumentu je ceruzkou dopísaný text: „Bezpečnostné opatrenia".
10 Josef Kudrna (1920 – 1989), námestník ministra vnútra (1956 – 1965).
11 Okresné oddelenie Ministerstva vnútra.
12 Oddelenie Verejnej bezpečnosti.
13 Správa Verejnej Bezpečnosti.
14 Krajská správa Ministerstva vnútra.

Sovietsko-americká konfrontácia na pôde OSN. Zdroj: Internet

Situačná zpráva v západoslovenskom kraji zo dňa 25. 10. 1962.

V súvislosti s blokádou Kuby vyskytli sa mnohé názory odsudzujúce vyhlásenie Kenedyho.[15]

V Bratislave bola zadržaná verejná manifestácia vysokoškolského študentstva a celková účasť sa odhaduje do 3.000 osôb z radov študentov. Manifestácie sa zúčastnili i početné skupiny zahraničných študentov, hlavne sa grupujúcich z kubánskych študentov. Táto prebehla bez závad.

Boli zaznamenané výroky jednotlivcov osočujúce vyhlásenie vlády SSSR[16] v tom, že predseda rady ministrov SSSR jednal unáhlene, keď prisľúbil Kube vojenskú pomoc, pretože po vyhlásení USA o vojenskej blokáde, nebude môcť tento sľub splniť, že kvôli Kube nemôže prísť k vojne a že výstavba rybárskeho kombinátu na Kube mala byť krytím pre umožňovanie dopravy ďalších zbraní z SSSR, ale Američania toto vystihli v dôsledku čoho i prikročili k vojenskej blokáde. Ďalej uviedol, že na Kube je už toľko sovietskych zbraní, že by mohli byť nimi USA značne poškodené.

V okrese Topoľčany v obci Nadlice bol získaný poznatok, že tam dňa 20. 10. 1962 pricestovala na návštevu svojej matky Viera JUNÁSOVÁ, kanadská štátna príslušníčka, ktorá sa predčasne musela vrátiť do Kanady. Junásová bola dňa 23. 10. 1962 telefonicky volaná svojim manželom z Kanady s tým, aby pobyt v ČSSR prerušila, čo i previedla. Pri svojom odchode príbuzným tvrdila, že odchádza v súvislosti so situáciou na Kube.

O situácii na Kube sa zaznamenáva ohlas i na bohosloveckej fakulte v Bratislave, kde dekan DUDÁŠ[17] uvádzal, že na Kubu má prísť konvoj sovietskych lodí, u ktorých USA mienia previesť kontrolu. Ak sa kontrola uskutoční, môže dôjsť k vojnovému konfliktu. Obdobné obavy prejavovali i ďalší profesori tejto fakulty.

(...)[18]

Pokiaľ ide o situáciu medzi odsúdenými, pozoruhodnejšie javy zistené neboli. Odsúdení pozorne sledujú situáciu. Vyhlásenie prezidenta Kenedyho prijali s prekvapením. Vychádzajú z toho, že touto blokádou môže dôjsť k zhoršeniu situácie i v ČSSR a preto od očakávanej amnestie sa upustí.[19]

(...)[20]

I naďalej sa zaznamenávajú ~~nepreverené~~ poznatky, že zo strany obyvateľstva následkom tejto situácie dochádza k výkupu produktov dennej potreby, čomu je venovaná pozornosť a pozoruhodnejšie prípady sú s kompetentnými orgánmi riešené.

U vojenských útvarov a útvarov PS[21] neboli zistené pozoruhodné udalosti.

15 Vystúpenie J. F. Kennedyho z 22. 10. 1962, ktorým sa prostredníctvom televízie a rozhlasu obrátil na americkú a svetovú verejnosť. V prejave zrekapituloval priebeh posledných udalostí a oznámil, že 24. 10. 1962 o 10. hodine washingtonského času vstúpi do platnosti námorná blokáda Kuby. Oficiálne sa o tomto prejave československá verejnosť dozvedela až 24. 10. 1962, prostredníctvom oficiálnej reakcie najvyšších československých predstaviteľov k posledným udalostiam na Kube. Správa bola výrazne skresľujúca a o sovietskych zbraniach na Kube v nej nebolo ani slovo. Kennedyho prejav nebol v Československu publikovaný. O jeho obsahu sa ale mnoho československých občanov dozvedelo zo silne rušených vysielaní zahraničných rozhlasových staníc. NÁLEVKA, V.: *Karibská krize*, s. 167.

16 Ráno 23. 10. 1962 predsedníctvo ÚV KSSS schválilo definitívne znenie vládneho vyhlásenia. V ňom bolo Kennedyho televízne a rozhlasové vystúpenie označené za nezodpovednú hru s ohňom. Sovietski predstavitelia varovali pred nebezpečenstvom vojny a požiadali o bezodkladné zvolanie Rady bezpečnosti OSN.

17 Prof. ThDr. Cyril Dudáš (1910 - 1982) slovenský filozof, teológ a pedagóg. Pôsobil na Cyrilo-metodskej bohosloveckej fakulte v Bratislave od roku 1941 až do svojej smrti v roku 1982. V rokoch 1955 - 1963 bol jej dekanom.

18 V tejto časti dokumentu je opísaná vyhrotená situácia medzi slovenskými študentmi a študentmi zo zahraničia, najmä z Afriky. Spomína sa tu incident - bitka na internáte Horský park medzi slovenským študentom a študentom z africkej krajiny.

19 Najbližšiu amnestiu udelil prezident Antonín Novotný až pri príležitosti 20. výročia oslobodenia republiky 9. 5. 1965.

20 V tejto časti dokumentu je opísaná dopravná nehoda, ktorá nemá nijakú súvislosť so situáciou na Kube.

21 Pohraničná stráž.

SITUAČNÁ ZPRÁVA ZA DEŇ 26. októbra 1962.

Analýzou poznatkov získaných v súvislosti so situáciou na Kube bolo zistené, že v podstate sa vyskytujú tri názory na situáciu.

- Prevážna väčšina občanov kraja odsudzuje agresívne počínanie prezidenta USA Kennedyho voči Kube a plne podporuje vyhlásenie vlády SSSR a ČSSR.[22]
- Menšia časť neznalá situácie sa vyjadruje, že Kuba je ďaleko a nemali by sme sa do jej záležitostí miešať.
- Osoby nepriateľsky zamerané voči socialistickému zriadeniu sa stotožňujú s konaním USA a očakávajú, že i u nás príde k zvratu zriadenia.

Vyskytli sa i také názory najmä medzi intelektuálmi, že z celej blokády bude nakoniec iba ostuda, ako bol pre Angličanov Suez[23] a pre Američanov minuloročný útok na Kubu.[24] V blokáde vidia prejav slabosti USA a tvrdia, že ak by sa USA cítili dostatočne silné boli by jednoducho Kubu obsadili a svet postavili pred hotový fakt.

Získané poznatky súčasne ukazujú, že pozornosť občanov je zameraná viac ku konfliktu Číny s Indiou[25] a považujú toto za nebezpečné ohnisko vojny.

V súvislosti s uvedenou situáciou bol zaznamenaný a stále je pozorovať zvýšený nákup potravinových článkov v celom Západoslovenskom kraji, a to najmä múky, cukru a soli. Prejavuje sa tiež zvýšený dopyt po masti, sušenom mlieku, zápalkách a ryži. V súvislosti s tým sa maloobchodný obrat vo všetkých okresoch prekračuje až nad 200 %. Konkrétne u cukru je plán prekračovaný o 150 – 200 %, u soli o 125 – 150 %. Najväčšie nákupy boli zaznamenané v okresoch Trnava a Trenčín. Z týchto okresov ako aj z okresov Galanta, Nitra a Topoľčany sú hlásené i zvýšené výbery vkladov zo štátnych sporiteľní.

Iné závažné poznatky za uvedený deň neboli zaznamenané.

Dolet sovietskych rakiet umiestnených na Kube. Zdroj: Internet

SITUAČNÁ ZPRÁVA ZA DEŇ 27. 10. 1962.

Rozbor poznatkov o súčasnej medzinárodnej situácii charakterizuje tá okolnosť, že jedna časť obyvateľstva, ktorá tvorí prevažnú väčšinu, hovorí, že v prípade Kuby nedôjde k otvorenému vojenskému konfliktu a schvaľuje mierovú politiku Sovietskeho zväzu a vyhlá-

22 Ide o už spomínané sovietske vyhlásenie z 23. 10. a československé vyhlásenie z 24. 10. 1962. Československé vyhlásenie bolo koncipované na základe telefonického rozhovoru medzi Chruščovom a prezidentom Novotným z 23. 10. 1962. Výsledkom bolo, že sa nieslo v identickom duchu ako vyhlásenie sovietske.

23 V roku 1956 prerástla kríza okolo Suezského prieplavu do ozbrojeného konfliktu medzi Egyptom na jednej strane a alianciou Veľkej Británie, Francúzska a Izraela na strane druhej. 26. 7. 1956 Egypt znárodnil Spoločnosť Suezského prieplavu. Keďže USA nesúhlasili s plánom invázie do Egypta a následného zosadenie jeho prezidenta, Veľká Británia, Francúzsko a Izrael pristúpili k náhradnému riešeniu. Podľa neho mal Izrael zaútočiť na Egypt a kombinované anglo-francúzske jednotky mali následne zasiahnuť na obnovenie poriadku. Tento plán sa začal napĺňať 29. 10. 1956, keď Izrael zaútočil na Egypt. V dňoch 5. a 6. 11. sa britským a francúzskym jednotkám podarilo obsadiť prieplavové pásmo, lenže už nasledujúci deň sa operácia zastavila. OSN so sovietskou a americkou podporou pohrozila intervenciou a anglo-francúzske sily sa v decembri 1956 z tohto územia stiahli.

24 Invázia v Zátoke svíň bola neúspešným pokusom kubánskej exilovej opozície, podporovanej USA, o zvrhnutie Castrovho režimu. Jej prípravu organizovala CIA už od jari 1960. V nedeľu 17. 4. 1961 sa na pláži Girón v Zátoke svíň vylodila dobre vyzbrojená kubánska exilová brigáda (1 500 mužov) vycvičená v USA. Po nasadení kubánskych milícií a armádnych jednotiek bola brigáda 19. 4. porazená. Operácia bola od začiatku odsúdená na neúspech, o ktorom rozhodli dve skutočnosti. CIA vybrala za miesto vylodenia, zo strategického hľadiska, krajne nevhodné miesto a zároveň výrazne podcenila stabilitu Castrovho režimu a jeho obranné možnosti.

25 Indicko-čínska hranica v Himalájach bola dlhodobo príčinou viacerých vojenských sporov. Peking nebol spokojný s McMahonovou deliacou líniou z roku 1914. Po čínskom zásahu proti povstaniu v Tibete v roku 1959 sa toto vysokohorské územie stalo dejiskom viacerých pohraničných konfliktov. Indické jednotky sa na jeseň 1962 snažili toto územie vojensky zaistiť. Odpoveďou bola masívna čínska ofenzíva 20. 10. 1962. Jednotky čínskej armády prenikli na dvoch miestach hlboko na indické územie. Boje trvali až do 21. 11. 1962, keď Čína zastavila paľbu a stiahla svoje jednotky.

Veliteľ sovietskeho expedičného zboru na Kube I. A. Plijev. Zdroj: Internet

senia s. Chruščova. Svedčia o tom aj poznatky získané cestou PK,[26] kde viac, ako 80% pisateľov odsudzuje agresívne ciele USA. Takmer u všetkých sa prejavuje strach z nukleárnej vojny, čo považujú za skazu ľudstva. Veria, že vraj zdravý rozum nakoniec zvíťazí a USA pod tlakom svetovej verejnej mienky od otvorenej agresie ustúpi. V USA vidia veľké nebezpečenstvo, avšak pevne veria, že tábor socializmu predstavuje na svete silu, ktorú musia brať v úvahu aj USA, či chcú alebo nie.

V radoch inteligencie prevládajú dva názory:

Časť inteligencie hovorí, že k vojne nedôjde a že SSSR tak, ako v prípade Berlína,[27] ustúpi aj v prípade Kuby. Kubu vraj obsadia Američania a Rusi nakonec opustia Európu.

Druhá časť zastáva názor, že pre Kubu môže dôjsť k vojenskému konfliktu, čo môže znamenať porážku socialistického tábora. Tento názor zastáva tá časť inteligencie, ktorá nemá kladný vzťah k socialistickému zriadeniu.

V radoch bývalých ľudí[28] sa hovorí, že situácia začína byť celkom vážna, že Amerika sa konečne spamätala a nenechá si pred svojimi dvermi šarapatiť. Bývalí pplk. Michal KUBÍK rozširuje zprávy, že čsl.[29] atašé v USA zastrelil svoju manželku a potom ušiel na aute, kde sa zastrelil sám, nakoľko bol sledovaný políciou.[30] Kubánsky vyslanec vo Švajčiarsku vraj požiadal o politický azyl švajčiarsku vládu.

V problematike Nemcov bol získaný poznatok, že títo schvaľujú vojenskú blokádu USA voči Kube a vyslovujú poľutovanie nad tým, že Anglia odopiera prerušiť s Kubou obchodné styky.[31]

Rakúski železničiari, ktorí v železničnej stanici MARCHEG prichádzajú do styku so zamestnancami ČSD,[32] schvaľujú postup USA voči Kube, hovoria, že Američania musia urobiť poriadok vo svete. Rusi vraj dostali strach a zakázali sovietskym lodiam plávať na Kubu.

Poznatky získané medzi vojakmi základnej služby ukazujú, že po vyhlásení bojovej pohotovosti[33] nastal určitý rozruch, avšak panika, strach, alebo iné nezdravé javy, až na ojedinelé prípady, sa nevyskytli. Vojaci vojnu odcudzujú a sú presvedčení, že príčinou tohto napätia sú len USA a vyjadrujú k opatreniam v Karibskom mori svoj hnev.

O súčasnej medzinárodnej situácii sa živo diskutuje aj medzi odsúdenými.[34] Jedni prejavujú radosť nad terajšou situáciou, lebo dúfajú, že by mohlo dôjsť k vojne a tým aj k ich oslobodeniu. Druhí sú tej mienky, že k vojne nepríde, že USA ustúpia, tak, ako tomu bolo doteraz, keď USA za 14 rokov nič neurobili pre ich oslobodenie.

Zvýšený nákup potravinových článkov dennej potreby, ako je cukor, masť, múka, soľ, v niektorých okresoch ešte stále trvá. Normálny nákup už prebieha v okresoch Trnava a Nové Zámky.

Iné závažné nedostatky zistené neboli.

SITUAČNÁ ZPRÁVA ZA DEŇ 28. OKTÓBRA 1962.

Na základe poznatkov získaných za dnešný deň možno konštatovať, že u väčšej časti obyvateľstva prevládajú názory odsudzujúce agresiu USA voči Kube. Reakčné živly prejavujú súhlas s touto agresiou, o čom svedčia ich výroky.

Napríklad bývalý nyilaš[35] sa vyjadril: „Konečne, že sa už USA tvrdo postavili proti SSSR a Rusi teraz musia hrať s otvorený-

26 Previerka korešpondencie.

27 Druhá berlínska kríza. Jej korene siahajú do roku 1958, keď ZSSR opätovne otvoril nemeckú otázku. Snažil sa vyriešiť otázku statusu Berlína, cez ktorý unikala značná časť východonemeckého obyvateľstva. Chruščov sa snažil vytvoriť zo západného Berlína slobodné a demilitarizované mesto a dosiahnuť prostredníctvom mierovej zmluvy vyčlenenie Spolkovej republiky Nemecko zo západoeurópskych a atlantických štruktúr. Vzhľadom na odmietavé stanovisko USA k tomuto plánu sa kríza predlžovala a vyriešila ju až stavba neslávne známeho Berlínskeho múru v noci z 12. na 13. augusta 1961, ktorý oddelil východnú časť Berlína od západnej.

28 Exponenti bývalých (zrušených) politických strán z obdobia 1. ČSR a Slovenskej republiky.

29 Československý.

30 Československým veľvyslancom v USA bol v období Karibskej krízy Růžek. Táto informácia bola vyslovená fáma.

31 V skutočnosti Veľká Británia plne podporovala stanovisko a opatrenia USA. Štáty východného bloku vedené ZSSR sa na podporu svojho stanoviska snažili v tábore nepriateľa chytiť akéhokoľvek nesúhlasného stanoviska, a to následne zvýrazniť. Často to však boli iba zbožné želania.

32 Československé dráhy.

33 V noci z 22. na 23. 10. 1962 vyhlásil generálny štáb bojovú pohotovosť ČSĽA (Československej ľudovej armády) 3. stupňa, v priebehu dňa bola vyhlásená pohotovosť 2. stupňa. Po rozkaze veliteľa Varšavskej zmluvy A. A. Grečka z 24. 10. 1962 boli československé jednotky vyvedené zo svojich posádok a rozmiestnené v nástupných priestoroch. V prípade vojnového konfliktu mala ČSĽA plniť zadané úlohy strategického plánu Varšavskej zmluvy a útočiť proti silám NATO na území Bavorska.

34 Z následnej formulácie vyplýva, že pod pojmom odsúdení sú myslení politickí väzni.

35 Príslušník maďarskej Strany šípových krížov – Nyilaskeresztes Párt, hovorovo nazývaní nyilašovci alebo nyilaši.

mi kartami, nakoľko na Kube majú vojenské základne". Osoba kulackého pôvodu prejavila názor, že predseda Rady ministrov SSSR si myslí, že vo všetkom má pravdu a aká je to pravda je vidieť na situácii u nás, keď je všetkého nedostatok.

Niektorí amnestanti[36] prejavujú obavu, že ak by prišlo k vojnovému konfliktu budú vopred zaistení.

Boli získané poznatky tiež o tom, že niektoré osoby rozširujú správy o vrátení sa sovietskych lodí späť do SSSR, čo pokladajú za ústupok SSSR voči USA.

V súvislosti s medzinárodnou situáciou bola v okrese Dunajská Streda zachytená poplašná zpráva, že v prípade zostrenia situácie budú deti do 6 rokov úradne odňaté rodičom a dané do spoločného úkrytu s cieľom ochrany proti atomovým účinkom.

Taktiež bola zachytená zpráva, že má byť v niektorých závodoch odpracovaná smena v prospech Kuby a že robotníkom, ktorí sa jej nezúčastnia bude strhnuté z dovolenky alebo počítaná ako absencia. Nad týmto sa niektorí robotníci pohoršovali.

Zvýšený nákup potravinových článkov bol nahlásený z okresov Senica a Trenčín.

V súvislosti s priebehom okresných [konferencií] strany v našom kraji sa vyskytol len jeden pozoruhodný poznatok o tom, že Ladislav Zubka z Komárna počas obedu delegátov okresnej konferencie KSS[37] v Komárne, ktorý sa konal v reštaurácii, vyhrážal [sa] a hrubo nadával členom Ľudovej milície, že ak príde k prevratu [tak] ich zabije. Menovaný bol v podnapilom stave.

(...)[38]

SITUAČNÁ ZPRÁVA ZA DEŇ 29. OKTÓBRA 1962.

V priebehu dňa neboli zaznamenané mimoriadne udalosti. Väčšina obyvateľstva kladne prijala mierové návrhy SSSR k riešeniu situácie okolo Kuby. Vyskytli sa ojedinelé prípady ohovárania Sovietskeho zväzu, avšak tieto celkovú situáciu neovplyvňujú.

Ku konfliktu Číny s Indiou vyskytujú sa názory, že tento spor v súčasnej situácii pre socialistické štáty nie je vhodný. Ojedinelé názory kritizujú našu tlač, že o tejto záležitosti neinformuje obyvateľstvo.

Sovietska raketa R-14. Zdroj: Internet

Zvýšený nákup potravinových článkov za posledné dva dni je zaznamenaný len v okresoch Nové Zámky, Nitra a Senica. V ostatných okresoch kraja záujem obyvateľstva o zvýšený nákup potravín poklesol.

Sovietska raketa R-12. Zdroj: Internet

SITUAČNÁ ZPRÁVA ZA DEŇ 30. OKTÓBRA 1962.

Z poznatkov získaných dnešného dňa k medzinárodnej situácii a najmä k situácii na Kube možno povedať, že obyvateľstvo naďalej odsudzuje akcie USA proti Kube a na druhej strane kladne hodnotí mierovú politiku SSSR a rozhodnutie s. CHRUŠČOVA v tejto otázke.

Vyskytujú sa hlasy, že SSSR bol nútený urobiť ústupok pred USA. Hovoria to však ľudia, ktorí nemajú kladný vzťah k nášmu zriadeniu a o celkovom medzinárodnom politickom dianí nemajú prehľad. Rôzne štvavé a nepriateľské výroky vyslovujú čiste z ich nepriateľského postoja k socialistickému táboru.

V radoch rim[sko]. kat[olíckeho]. duchovenstva a reholníc[tva] sa prejavuje strach z prípadnej vojny. V ich radoch panuje skleslá nálada a utešujú sa vyhlásením pápeža,[39] kto-

36 Pojmom „amnestanti" označovala ŠtB bývalých politických väzňov, ktorí boli prepustení na slobodu v rámci viacerých amnestií. Do októbra 1962 to boli amnestie z mája roku 1960 a 1962.

37 Komunistická strana Slovenska.

38 Táto časť dokumentu sa opäť venuje vyhrotenej situácii medzi domácimi a zahraničnými študentmi. Tí mali údajne pripravovať tzv. protirasistickú demonštráciu. Ďalej sa spomína údajný agent zahraničnej rozviedky na území Západoslovenského kraja.

39 Karibská kríza sa odohrávala počas pontifikátu pápeža Jána XXIII.

Proletáři všech zemí, spojte se!

RUDÉ PRÁVO

ORGÁN ÚSTŘEDNÍHO VÝBORU KOMUNISTICKÉ STRANY ČESKOSLOVENSKA

VÁŽNÁ VÝSTRAHA SOVĚTSKÉ VLÁDY

Agresívní čin vlády USA je vážnou hrozbou světovému míru

Československá vláda odsuzuje Spojené státy * Obranná opatření zemí Varšavské smlouvy * Světová veřejnost rozhodně odmítá zločinný akt * Kuba v plné bojové pohotovosti * Rada bezpečnosti projednává nebezpečné akce vlády USA

PIRÁTSKÁ POLITIKA NA PRANÝŘI NÁRODŮ

PROHLÁŠENÍ SOVĚTSKÉ VLÁDY

PROHLÁŠENÍ ČESKOSLOVENSKÉ VLÁDY

Učiníme vše pro zmaření agrese

Československá tlač informovala verejnosť o situácii na Kube oneskorene.

rý vyzval mocnosti k zmiereniu situácie, aby sa vzájomné rozpory riešili rokovaním. Jeden vízový cudzinec z USA, ktorý prišiel na návštevu do Senca hovoril, že v USA zo situácie v Karibskom mori dochádza k veľkým panikám. Tento VC[40] veľmi nepriaznivo hodnotil politickú situáciu v USA. Sám prejavil záujem ostať natrvalo v ČSSR.

Zvýšený nákup potravín ešte trvá. Nakupuje sa vo zvýšenej miere cukor, múka, soľ, zápalky a pod[obne]. V samotnom Trenčíne nákupnú paniku vyvolali manželky dôstojníkov ČSĽA, ktoré na verejnosti hovorili, že v ČSSR bude nedostatok potravín, nakoľko tieto musíme dodať Kube. Týmto ich počínaním a rečami dali podnet k nákupnej horúčke aj iným občanom. Na niektorých miestach boli urobené opatrenia, ktorými sa má zamedziť zvýšenému nákupu potravín dennej spotreby.

SITUAČNÁ ZPRÁVA ZA DEŇ 31. OKTÓBRA 1962.

V priebehu dňa neboli zaznamenané žiadne mimoriadne udalosti. Získané poznatky naďalej ukazujú, že obyvateľstvo odsudzuje opatrenia USA, ktoré mohli viesť k vzniku vojny. Prevažná väčšina sa zhoduje v tom, že po výmene posolstiev medzi najvyššími predstaviteľmi SSSR a USA sa napätá situácia značne zmiernila.

Boli zachytené anonymné zásielky, adresované do redakcie SMENA a KULTÚRNY ŽIVOT, v ktorých neznámy pisateľ odsudzuje článok redaktora, respektíve spisovateľa MŇAČKU, uverejnený v SMENE a redaktora Miloša RUPELDTA za rozhlasový komentár v otázke Kuby.

MŇAČKOVI vytýka článok o žralokoch, pričom poznamenáva, že na najväčšieho žraloka zabudol a toho, ktorý pohltil Litvu, Lotyšsko, Estónsko, kus Fínska, ČSSR, Poľsko, Rumunsko, Königsberg, Kurilské ostrov, pol Nemecka, Bulharsko, Maďarsko, Severnú Kóreu, Vietnam a najnovšie Kubu, aby odtiaľ mohol zožrať celý americký kontinent.

K RUPELDTOVI uvádza, že sa v komentári snažil premeniť hroznú svetovú blamáž SSSR na víťazstvo. Uviedol, že ešte dve také víťazstvá a bude všetkým koniec. Vyzýva ho, kedy bude hovoriť o čínsko – indickom spore a či povie, že i tam je India agresorom.

Ďalej bol získaný poznatok, že plukovník ČSA[41] v zálohe, t[ohto].č[asu]. aktivista Sväzarmu,[42] ktorý mal dňa 29. 10. 1962 v Bratislave prednášku pred 200 pracovníkmi Povernictva pôdohospodárstva a školstva, zameranú k problémom CO,[43] uchýlil sa od predpísanej osnovy a používal takých vyjadrení, ktoré medzi poslucháčmi vzbudili značné nespokojenie.

Konkrétne hovoril, že k tretej svetovej vojne určite musí dôjsť a táto vznikne z vojenského cvičenia. Ďalej hovoril, že už to malo „prasknúť" v týchto dňoch a na Bratislavu, že padne taká bomba, ako na Hirošimu. Vyjadroval sa tiež, že v prípade vojnového konfliktu budú všetci obyvatelia z Bratislavy vysťahovaní. I ďalšími svojimi rečami vzbudzoval strach z vojny.

Z prostredia osôb nepriateľsky zameraných voči socialistickému zriadeniu boli získané poznatky, ktoré ukazujú, že schvaľujú postup USA voči Kube v tom zmysle, že predsa USA nemohli čakať na úplné dobudovanie raketových základní. Zastávajú názor, že v jarných mesiacoch 1963 západné Nemecko určite vyrieši otázku východného Nemecka a potom zasiahne i do riešenia Strednej Európy. Postup SSSR považujú za ústup, pričom hovoria, že ako teraz ustupuje v otázke Kuby, tak bude ustupovať pred Nemcami i v otázke Strednej Európy.

Bol zachytený i taký poznatok, ktorý hovorí, že v blízkej budúcnosti sa očakáva v Maďarsku zmena politických pomerov a že nastane ideologický rozpor medzi Maďarskom a SSSR.

Pokiaľ ide o zvýšený nákup potravinových článkov tento bol zaznamenaný len v nákupe soli a to v okresoch Komárno a Nitra.

(...)[44]

40 Vízový cudzinec.
41 Ceruzkou dopísané meno: Tringala.
42 Zväzarm - Zväz pre spoluprácu s armádou.
43 Civilná ochrana.
44 V tejto časti je popísaná situácia v súvislosti s prípravou XII. zjazdu KSČ.

SITUAČNÁ ZPRÁVA ZA DEŇ 1. NOVEMBRA 1962.

Rozborom získaných poznatkov bolo zistené, že prevažná väčšina obyvateľov verí, že otázka Kuby bude vyriešená rokovaním bez vojnového konfliktu. Sú prejavované však obavy, že k vojne môže prísť pri riešení otázky západného Berlína. Vyskytli sa i také názory, že ide v otázke Kuby len o diplomatický ťah vlády SSSR, aby USA zrušili blokádu, nakoľko SSSR nemá na Kube žiadne raketové základne, pričom sa uvádza, že SSSR by z hľadiska zachovania vojenského tajomstva v raketovej technike nesúhlasil s demontážou raketových základní pod dozorom zástupcov OSN.

Medzi príslušníkmi armády sa vyhlásenie predsedu Rady ministrov SSSR hodnotí, ako štátnická prezieravosť, ktorou si získa oporu medzinárodného pokrokového hnutia i pri ďalších vážnych jednaniach.

(...)[45]

SITUAČNÁ ZPRÁVA ZA DEŇ 2. NOVEMBRA 1962.

K otázke Kuby sa stále veľmi živo diskutuje medzi širokou verejnosťou. Najviac sa diskutuje o písaní v našej a sovietskej tlači, kde na jednej strane sovietska tlač otvorene priznala, že SSSR má na Kube raketové zbrane, kým naša tlač toto poprela i potom, čo SSSR vydal prehlásenie, že v záujme zachovania mieru prevedie ich demontáž. Je to vraj veľmi veľká neseriosnosť našich novín a preto netreba sa čudovať, že ľudia nečítajú naše noviny, lebo im vraj neveria.

Medzi pracujúcimi najmä v radoch robotníkov sa vedú polemiky, že s. CHRUŠČOV nemal ustúpiť USA, že SSSR odmontuje základne na Kube ak USA zrušia základne v Turecku. USA v tomto prípade nepovolili. STALIN by vraj toto nebol urobil. Tieto mylné názory sú im však zo strany vyspelých súdruhov v jednotlivých prípadoch správne vysvetľované. K takýmto rečiam došlo aj v závodoch [S.] M. KIROVA v Tlmačoch.

Dobová karikatúra. Zdroj: Internet

Bývalý kulak, predseda DS[46] v Majcichove František KAREL hovoril, že v krátkom čase príde k zavraždeniu Fidéla CASTRU a tým aj k zmene režimu na Kube. Podobná situácia bude aj v ČSSR hovoril bývalý kulak v obci Trstín Ján NOVOTNÝ. Túto, podľa ich skutočnosť, spájajú do súvislosti s nastávajúcim XII. zjazdom KSČ. Podobne sa vyjadrujú aj býv. členovia HSĽS v obci Trstín, ktorí hovoria, že XII. zjazd KSČ upletie bič na členov JRD. Dr. Ján BLAHO, sólista opery SND v Bratislave v otázke Kuby hovoril, že celá záležitosť príde do poriadku bez vojnového konfliktu. Je však otázka čo vyrieši XII. zjazd KSČ. Podľa jeho mienky na vedúce miesto príde s. HENDRYCH a ŠIMUNEK, ktorí sú najschopnejší zastávať vedúce miesta. Verí, že tým sa zlepší aj hospodárska situácia, ktorá je u nás veľmi špatná. Obdobné stanovisko zastáva aj lekárnik z Veľkej Máni Štefan ZALA.

(...)[47]

(A ÚPN, f. R 012, šk. 41, i. j. 507, strojopis, 18 s., kópia.)

Summary

Branislav Kinčok: Caribbean (Cuban) crisis and Slovakia in documents of State Security (ŠtB) in Bratislava

In the Autumn 1962 experienced a bipolar world several crises. One of them was in Caribbean area, specifically at the island of Cuba. Already here the crisis broke out, which potentionally was a precursor for an open military conflict between the U.S. and the Soviet Union. In case of massive use of nuclear weapons it could have enormous consequences for all mankind. The Cuban crisis was reflected around the world, except neither Czechoslovakia.
Posted State Security (ŠtB) documents from Archive of Nation´s Memory Institute are approaching the situation, which the Czechoslovak government recorded during the crisis in western Slovakia. The are so-called "situation reports" which State Security gathered during the Cuban crisis. They are focused on the detection of sentiment in society and the views that people hold in relation to the crisis. State Security cast the lead especially among people they were considered to be potential or actual enemies of the communist regime.
In contrast to the Czechoslovak press situation these reports brought the views from the other side, which supported the U.S. activities. Because of this are these submitted documents a valuable variable material.

45 V tejto časti je opäť popísaná situácia v súvislosti s prípravou XII. zjazdu KSČ a iné udalosti, ktoré nesúvisia s Karibskou krízou.
46 Demokratická strana.
47 V tejto časti sú popísané udalosti, ktoré nesúvisia s Karibskou krízou.

Imrich Močko (1920, Behynce) – Moje roky v Národnej bezpečnosti (1945 – 1949)

PhDr. Martin Lacko, PhD.
(1976), absolvent Univerzity Komenského v Bratislave, študijný odbor história – filozofia. Pracuje v Ústave pamäti národa

Cyklus rozhovorov s príslušníkmi ozbrojených zložiek v rokoch 1939 – 1989 pokračuje spomienkami Imricha Močka, rodáka z Behyniec, dnes okres Topoľčany. Močko bol v období tzv. ľudovodemokratického režimu príslušníkom Národnej bezpečnosti. Teda zložky, o ktorú sa zvádzal azda najostrejší politický zápas medzi stúpencami demokracie a komunistickej totality nielen v Československej republike (ČSR), ale vo všetkých štátoch, ktoré sa po obsadení Červenou armádou v roku 1945 dostali do sovietskej sféry vplyvu. Najprv v Slovenskom národnom povstaní (SNP), onedlho podľa moskovských dohôd v marci 1945 a následného Košického vládneho programu, z mocenského hľadiska kľúčový rezort vnútra, dostali komunisti. (Pripomeňme, že slovenským demokratom sa kreslo poverenictva vnútra nepodarilo získať ani po triumfálnom volebnom víťazstve roku 1946.) Samotné ministerské kreslo však ešte neznamenalo úplné ovládnutie rezortu. Komunistom sa nepodarilo predbežne zmeniť personálnu štruktúru natoľko, aby ho ovládli aj „zvnútra".

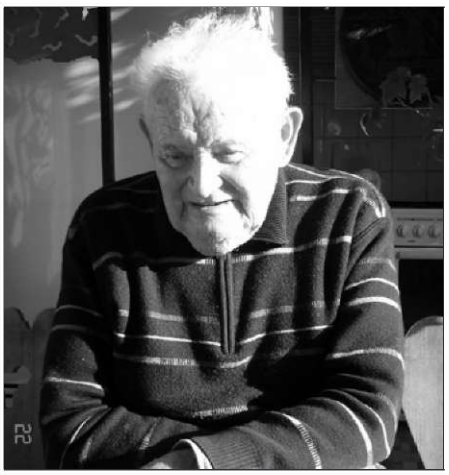

Imrich Močko. Foto: Martin Lacko

V prvom období obnovenej ČSR pretrvával istý dualizmus; na Slovensku fungovali národné orgány na čele so Slovenskou národnou radou (SNR), kým česká strana sa stotožnila s existenciou celoštátnych orgánov so sídlom v Prahe. Dvojkoľajnosť sa odrazila aj v ozbrojených zložkách. Kým v českých krajinách sa roku 1945 vytvorila úplne nová štruktúra bezpečnosti pod názvom „Sbor národnej bezpečnosti" (SNB), na Slovensku to bolo trochu inak. Na jednej strane tu vznikli nové druhy ozbrojených bezpečnostných zložiek (napr. milície vytvorené národnými výbormi). Do istej miery však pokračovala aj činnosť žandárskeho zboru z 1. Slovenskej republiky (SR) – i keď pod zmeneným názvom. Predsedníctvo SNR síce koncom februára 1945 rozpustilo všetky žandárske útvary a zriadilo Národnú bezpečnosť na čele s Hlavným veliteľstvom, členeným na niekoľko odborov. Do NB sa mali prijímať najmä partizáni a účastníci SNP. Prax však bola trochu iná a základ NB nakoniec po personálnej stránke tvorili bývalí príslušníci Zboru žandárstva SR, ktorých tu bolo viac než tri štvrtiny. Príčinou bol fakt, že nový štát nemal „žandárskych" kádrov nazvyš. Previerky a následné znovuprijatie do bezpečnosti však uľahčilo aj to, že značná časť žandárov mala buď kontakty s odbojom, alebo v ňom bola priamo zapojená. Je vcelku pochopiteľné, že väčšina týchto „starých kádrov" bola demokratickej, či aspoň nekomunistickej orientácie. Výnimkou bola len povestná NB-2, teda neuniformovaná zložka bezpečnosti, ktorá mala v kompetencii štátnobezpečnostné otázky a stala sa základom neskoršej Štátnej bezpečnosti (ŠtB). Tú tvorili nové kádre, teda muži, ktorí boli sympatizantmi Komunistickej strany Československa (KSČ), a ktorí do nej vstúpili až po fronte.

Imrich Močko predstavuje akýsi prechod medzi „starými" a „novými" kádrami žandárstva. Do NB vstúpil síce až po prechode frontu, v novej politickej konštelácii, no rozhodne nepatril medzi sympatizantov komunistickej politiky, čo čiastočne dokazuje aj jeho neskorší osud. Už ako mladý frontový vojak v ZSSR osobne spoznal obludnosť boľševického (ako aj nacistického) režimu, ktorá ho determinovala po celý zvyšok života. Svojím ideovým zmýšľaním, nekomunistickou orientáciou, stál preto oveľa bližšie k žandárovi z 1. ČSR či 1. SR. V bezpečnosti pôsobil v rokoch, keď sa určoval charakter nášho štátu – 1945 – 1948; po komunistickom prevrate sa tu udržal už len čosi vyše roka. Z jej služieb bol prepustený – z politických príčin – rozhodnutím vtedajšieho povereníka vnútra Daniela Okáliho k 31. máju 1949. Toto nespravodlivé rozhodnutie bolo po politicko-právnej stránke napravené až po páde komunizmu, a to nariadením ministra vnútra Ladislava Pittnera v roku 1991, keď bol Močko rehabilitovaný.

Rozhovor Imrich Močko autorizoval.

Ja pochádzam z roľníckej rodiny, rodičia boli maloroľníci. Skoro celý život som prežil vo svojej rodnej obci, Behynce.[1] Boli sme siedmi bratia a jedna sestra. Ja som bol najmladší. Jedného brata som mal, čo som ani poriadne

1 Dnes sú Behynce miestnou časťou Veľkých Ripnian.

nepoznal. Odišiel totiž do Argentíny, keď som mal asi 6 rokov, a viac sa nám ani nikdy neozval, ani o ňom nič nevieme. Pred nastúpením do NB som mal absolvovanú len ľudovú školu; meštianku a ďalšie štúdiá som absolvoval až neskôr.

Obdobie slovenského štátu a druhá svetová vojna

V našej obci žili len Slováci; po stránke politickej to bola ľudácka obec; za slovenského štátu tu nebolo komunistov, vôbec.[2] To susedné Veľké Ripňany už boli pestré – tam boli aj Nemci, Maďari a Židia; po straníckej linke aj komunisti. Tamojší Nemci boli bohatí, veľké majetky mali. Mali aj svoju krčmu, „Hajer", kam chodili len Nemci, iní tam nemohli ísť. Koncom vojny zobrali do koncentračného tábora istého Kolníka, z Ripnian, pracovníka notárskeho úradu, že vraj bol proti Nemcom. Aj tam zahynul. Potom priamo v obci zastrelili židovského zubára Izidora Berkoviča. Ale hovorilo sa vtedy, že to spravili gardisti, nie Nemci.[3] No ale nikto to potom nevyšetroval, ani po vojne. To bolo tak – povedalo sa: „Však čo, bol to žid, tak čo by ho kto vyšetroval!" A potom každý sa bál o tom povedať. U nás v Behynciach bol ináč len jeden-jediný žid, Weiss, už starší chlap. Ale to bol chudák, úplný chudák, absolútne nebol nebezpečný, pre nikoho. Nemal žiadny majetok a robil len takého paholka ripňanským Nemcom. No ale v 1942 zobrali aj toho. Ripňanski židia boli dobrí, ľudia boli s nimi spokojní. Boli to obchodníci, ale takí skromní, oni sa uspokojili s „halierom" zisku, nepotrebovali zdierať ľudí. V Ripňanoch mali aj krásnu synagógu. No ale nedlho po vojne, keď sa začínali budovať družstvá, ju zvalili. Príkaz na to vydal Rudo Liso, vtedajší predseda MNV: „Zvaliť to židom tam, na čo to je!" A pritom krásna budova to bola, aj ohradu mala vybíjanú... stála tam, kde je teraz Jednota.[4]

Ja som bol cez vojnu narukovaný v slovenskej armáde, v rokoch 1942 – 1943 som sa v Rýchlej divízii dostal až na Kaukaz. Potom cez SNP a okupáciu, od septembra 1944, som sa schovával v rodnej obci. Musel som mať veru dobrých anjelov strážnych, že som prešiel cez všetky peripetie... Až 1. apríla 1945, keď prišli Rusi, som bol oslobodený. Práve na Veľkonočný pondelok prišli.[5] V bojoch o obec padol jeden Rus a 8 Nemcov. Tých Nemcov som ja pochovával, na cintorín, Rusa ale dali len tak, do záhrady. Potom ho exhumovali a prevážali na Slavín. Pred pár rokmi Nemci hľadali aj hroby tých svojich, boli aj za mnou, ale už boli na nich nové hroby... Lebo hrobári nevedeli o tom, že sú tam nemeckí vojaci, neboli označené, tak jednoducho kosti vyhádzali.

Po prechode frontu

Front sa tu našťastie nezdržoval, za jeden deň prešiel. Ani po domoch neboli ubytovaní, za jeden deň prešli preč. Ale aj tak som sa stihol dostať do šlamastiky s jedným Rusom. Prišiel ku mne jeden mladý Rus a začal po rusky. A ja som vedel veľa po rusky, tak som začal tiež. A to som nemal... „Áááa ty bojevál – job tvoju mať – s Germanom!" a už aj šermoval s automatom. Len jeden dôstojník na neho zakričal a ho zavolal, čo bolo moje šťastie. Lebo inak by ma tuším zastrelil... Tak som potom viac po rusky nepovedal ani slovo...

Viacerí moji vrstovníci v iných okresoch rukovali po fronte znova; chodilo sa na prezentáciu do Martina a odtiaľ ešte hnali na front. Mňa ale už našťastie nevolali. A viete prečo? Lebo Doplňovacie okresné veliteľstvo v Topoľčanoch, keď išli dôstojníci do Povstania, všetky materiály zničili. Takže skrátka o mne nemali žiadne údaje. Brat mi tak poradil, hovorí: Nikde nechoď, lebo však nič o tebe nevedia. A dobre som spravil. A mal pravdu, lebo potom som sa úradne nahlasoval, že kde som slúžil, koľko som slúžil... úrady nič nevedeli o mne... A tiež som sa nehlásil preto, lebo mal som plné zuby vojny...

V Národnej bezpečnosti

Keďže nás bolo doma mnoho a roličky by nás nevyživili, musel som sa rozhodovať, kam ísť do zamestnania. Tak som si podal žiadosť

2 Do istej miery to potvrdzuje aj obecná monografia. Vo „voľbách" do Snemu Slovenskej krajiny tu mala kandidátka Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSĽS) 100 % hlasov; po vojne zas jednoznačne vyhrali demokrati. Kol. *Behynce 1156 – 2006.* Veľké Ripňany 2006, strana (s.) 51.

3 Dejiny obce Veľké Ripňany k tomu píšu: „*1. októbra 1944 na základe udania spoluobčanov sa uskutočnilo zatýkanie židovského zubného technika Izidora Berkoviča, ktorý sa ukrýval v pivnici vlastného domu. Gestapo a ´gombarčíkovci´* /príslušníci POHG – pozn. M. L./ *ho zastrelili na úteku.*" Kol.: *Veľké Ripňany 1156 – 2006.* V. Ripňany 2006, s. 140.

4 V obecnej monografii sa k tomuto prípadu uvádza, že to bolo v roku 1960: „Jozefa Herdu na poste predsedu JRD (Jednotné roľnícke družstvo) vymenil Rudolf Liso. Po zbúraní židovskej synagógy je odstránený aj ´Štokovec´". Kol.: *Veľké Ripňany...*, s. 146.

5 Veľkonočný pondelok však v roku 1945 pripadol na 2. apríla, muselo to teda byť v nočných hodinách. Aj obecná monografia ako dátum prechodu frontu obcou uvádza 1./2. apríl 1945. Obec oslobodili jednotky zo 40. armády II. ukrajinského frontu, ako aj 1. rumunská armáda. Kol.: *Behynce...*, s. 50.

Tablo školy pre výcvik členov NB na skúšku v Banskej Bystrici. Zdroj: Archív Imricha Močka

Imrich Močko ako frekventant školy v Banskej Bystrici. Zdroj: Archív Imricha Močka

k žandárstvu.[6] 21. mája 1945 som bol prijatý do **Nitry**. Tam som bol aj na lekárskej prehliadke a potom ma aj prijali. Už ani neviem, kde presne boli tie priestory, boli to len také provizórne objekty.

Hneď Vás obliekli do žandárskej uniformy?

My sme boli ešte vo vojenských šatách, inšie sme nemali. Ani kurz sme tu nemali žiaden. Brali nás tak, jak sme boli... „Na skúšku"... To boli ešte neurovnané pomery. Ten veliteľ ešte hovoril, že by mala čoskoro začať žandárska škola, ale nezačala. Až potom neskôr v Bystrici – tam sme dostali aj žandárske uniformy.

Z Nitry sme boli daní na stráženie tábora v Novákoch. Vtedy tam boli umiestnení Nemci, ktorí mali byť vyvezení do Nemecka. Príšerné to tam bolo. Ťažké to tam veru mali tí Nemci, chudáci... Hygiena strašne zlá, aj stravovanie také... Zo mňa spravili zásobovača, dostal som na to aj potvrdenie od ONV v Prievidzi, takú bumažku. Tak som pre tých zaistencov vozil potravu, hlavne teda múku z neďalekého mlyna, v Novákoch. Tu sme neboli dlho, asi od mája do augusta 1945.[7]

Potom sme šli do Banskej Bystrice, do žandárskej školy. Oficiálne sa to volalo „škola pre výcvik členov NB na skúšku". Major Albín Ľach tam bol veliteľom. Tam bola nová zdravotná prehliadka, znova ma prijali. Dostali sme žandárske uniformy a tam som aj skončil školu.

A jeden taký, mimoriadne zlý zážitok odtiaľ... Bol tam odsúdený na smrť žandársky veliteľ, ktorý sa za SNP nepridal k Povstaniu. Bol tam krajským veliteľom, ale ostal na mieste, nepridal sa k Povstaniu. No a my ako žandárski študenti sme sa museli ísť na jeho popravu dívať. Konala sa v pivnici Krajského súdu, tam nás pohnali. Príšerné čosi... Bol v žandárskej uniforme, taký švihák, chlap v stredných rokoch. Zaviazané oči mal chudák a popravčia čata ho strieľala... Ja som bol z toho znechutený a bol som aj proti tomu. Však keby mal čosi iné, ale popravili ho vlastne len za to, že sa nepridal k Povstaniu... Nuž ale on bol šarža, tak to brali inak. To bolo nejak začiatkom roku 1946.[8]

Už neviem koľko tá škola trvala, či 6 alebo 8 mesiacov, ale asi v marci 1946 skončila.

Zo školy nás hneď rozdeľovali po žandárskych staniciach. Podľa akého kľúča to robili, neviem. Hádam podľa toho, kde práve príslušníkov najviac potrebovali. Jedných dali na juh, druhých na západ. Mňa dali na východné Slovensko, na Žandársku stanicu **Veľké Bukovce**, pri Stropkove. To bolo krátko pred voľbami 1946, nejako v marci alebo apríli. Keď som tam prišiel, službu vykonávali 2 príslušníci NB a 2 milicionári, ktorí im vypomáhali. Lebo nás žandárov nebolo po vojne dosť, mnohých, čo slúžili za slovenského štátu pre-

6 Ešte 23. 2. 1945 vydalo Predsedníctvo SNR nariadenie, ktorým v rámci Poverenníctva vnútra SNR zriadilo nový organizačný zbor – „Národnú bezpečnosť" (NB). KROUPA, V. (zost.): *Historie SNB v dokumentech.* Praha 1985, s. 25. Podľa vládnych zásad výstavby nového bezpečnostného aparátu zo 17. 4. 1945 v Košiciach mala nová Národná bezpečnosť pozostávať z uniformovaného zboru NB (nahrádzajúceho niekdajšie četníctvo i štátnu políciu), z pohotovostného zboru a naostatok z neuniformovanej zložky (neskoršia ŠtB). Tamže, s. 28 – 29. Zákonom NZ z 11. 7. 1947 o NB sa vytvoril jednotný Sbor národnej bezpečnosti (SNB); Národná bezpečnosť, dovtedy fungujúca na Slovensku, sa stala aj formálne jeho súčasťou. SNB sa skladal z troch zložiek: poriadkovej, kriminálnej a štátnobezpečnostnej. Tamže, s. 47 – 50.

7 Priestory bývalého židovského pracovného tábora, v jeseni 1944 zničené, a potom len provizórne a čiastkovo obnovené, kontinuálne využíval aj „ľudovodemokratický" režim. Tentoraz na sústreďovanie osôb obvinených z fašizmu a kolaborácie, zväčša nemeckej národnosti. V novembri 1945 sa v zničenom tábore tiesnilo až 5154 ľudí, z ktorých 4698 bolo nemeckej národnosti. Od mája do novembra mal tábor sústreďovací, potom pracovný charakter. Bližšie napr. SIVOŠ, J.: Sústreďovací tábor v Novákoch v rokoch 1945 – 1949. In: PROFANTOVÁ, Z. (zost.): *Malé dejiny veľkých udalostí v Česko(a)Slovensku po roku 1948, 1968, 1989* I. Bratislava 2005, s. 122–135; tenže: Tábory nútenej práce na Slovensku v rokoch 1948 – 1953. In: *Pamäť národa,* ročník (roč). I, číslo (č.) 1, 2005, s. 8–27; VARINSKÝ, V.: *Tábory nútenej práce na Slovensku v rokoch 1941 – 1953.* Banská Bystrica 2004.

8 Podľa existujúceho zoznamu popravených retribučným súdnictvom to mohol byť jedine Vojtech Spišiak, prímením Sitkej (1911, Zvolen). (LIŠKA, O. a kol.: *Tresty smrti vykonané v Československu v letech 1918 – 1989.* Praha 2006, s. 138, s. 182.) Podľa všetkého ale nešlo len o jeho „nezapojenie sa" do SNP. Podľa obžaloby a podľa výroku súdu sa „zúčastnil prenasledovania účastníkov povstania a pričinil sa v mnohých prípadoch o ich smrť, zúčastnil sa na zatýkaní Židov a civilného obyvateľstva a na ich odovzdávaní gestapu". Na dátum popravy si Močko spomínal pomerne dobre – bolo to naozaj začiatkom roka 1946, presne 12. 2. 1946. MIČEV, S. – BUDOVCOVÁ, I.: Ku konštituovaniu ľudových súdov na Slovensku a činnosti OĽS v Banskej Bystrici v rokoch 1945 – 1947. In: *Stredné Slovensko,* VII, 1988, s. 152.

pustili, hlavne tých, čo neboli v povstaní.[9] Ja som prišiel ako tretí príslušník, na posilnenie. Cina a Marušic sa volali tí dvaja. Keď som prišiel, bol veliteľom Marušic. Obaja boli strážmajstri. No ale o chvíľu toho Cinu akurát povýšili a stal sa aj veliteľom stanice. Tak sme to išli osláviť do hostinca. Stôl, kde sme si sadli, bol plný predvolebných letákov KSS...[10] No a ten veliteľ, Cina, ich hneď chytil, skrčil a hodil ku mne. A ja som sa načiahol a všetky som hodil do uhláka a ešte som povedal: „Hybajte tam, skapete!" Či ma tá šenkárka neoznámila?! Nejaká Varcholíková, Ruska to bola pôvodom, robila takú výpomoc majiteľovi tej krčmy. Viete čo – o pár dní nato nás až z Prahy prišli za to vyšetrovať! „Lietajúca komisia" ministerstva vnútra! A onedlho zas prišli, druhýkrát. Tak za trest mi predĺžili skúšobnú dobu ešte o pol roka! Za takúto blbovinu... že som vraj „zneuctil letáky komunistickej strany"... Ale neskôr som uvažoval, či ma tá Ruska neudala z pomsty. Lebo ona mala frajera jedného z tých dvoch milicionárov, čo robili na žandárskej stanici výpomoc. A keď som prišiel ja, jeho prepustili... kto vie...

To bola taká komunistická dedina?

Práveže nebola. Veľmi málo komunistov tam bolo, skôr k demokratom tiahli obyvatelia. Tam žili veľmi skromní, dobrí ľudia... Vtedy boli štyri strany – Demokratická strana, Komunistická, Strana Slobody, Strana Práce... No a my z tej našej žandárskej stanice sme chodili po rajóne (mali sme asi 6 či 7 obcí), sme propagovali, že len aby volili Demokratickú stranu, aby sa nedali oklamať... že zle pochodia, keby vyhrali komunisti. Ja som už to sovietske Rusko poznal z vlastnej skúsenosti, aká ohromná bieda tam bola... Nie že by sme nejaké letáky tlačili, ale takto ústne sme ju propagovali ľudom... rozprávali... Bukovce bola pravoslávna obec, aj kostol tam mali pravoslávny. A ten ich pravoslávny farár, Slovák, sa strašne bál komunizmu, lebo vedel, čo sa robilo v Rusku! Počítal, že to príde aj sem... S ním sme my žandári mávali časté debaty. No aj sa tak potom stalo, na východe mala DS silné pozície aj mnoho hlasov.

Stretol som sa tam aj s banderovcami... To bolo už voľáko k jeseni... My sme chodili na také obhliadky večer po svojom rajóne. Ale nebolo to v Bukovciach; zdá sa mi, že to bolo v susednej obci, v Kelči (dnes už zatopená). Prišli sme k richtárovi a vidíme – zastreté okno... No ale cez ten záves sme videli dvoch banderovcov – zbrane na stole... Tak sme sa my pekne-krásne rýchlo otočili a vrátili sme sa.

Veliteľ školy Albín Lach. Zdroj: Archív Imricha Močka

Dá sa povedať, že to obyvateľstvo držalo s banderovcami?

To je ťažko povedať. Oni do kontaktu s tamojšími ľuďmi ani neprichádzali, to by sme sa ako žandári boli dozvedeli. Banderovci potrebovali hádam len nejaké informácie od starostu, tak navštívili jeho... Inak tam nijako nešarapatili v tom čase, o tom by sme vedeli.[11]

Mne sa ale ten cirkus okolo komunistických letákov znechutil. Preto keď som videl výzvu na nábor do Horolezeckého záchranného kurzu, som sa prihlásil, lebo som bol športovec. Reprezentoval som Slovensko na Letných hrách SNB Čiech, Moravy a Slovenska v roku 1946 v Prahe na Strahove v behu na 5 km, 3. miesto som získal. Do kurzu ma prijali. Konal sa v Tatranskej Lomnici, tri mesiace trval. Spočíval hlavne v lezení na lane. Na týždeň sme vždy vyrazili do terénu a v sobotu sme sa vracali späť. Na chatách sme vždy nocovali, tam sme to mali už zaistené. No a keď skončil, raz som dostal úlohu zlanovať zraneného zo skaly dolu.

Hneď po skončení kurzu ma preložili do Brezna, lebo Ďumbier patril do jeho obvodu. Len jeden prípad som tam mal, čo si pamätám, že som zasahoval. 1. mája 1947 tam boli lyžiarske preteky a stratila sa tam jedna Češka. Strašný dážď bol. Až nadránom sme ju našli v jednom senníku. Ale tak sme sa premočili strašne, že som silne prechladol a dlho som sa z toho liečil... Ale dlho som sa tam neohrial, hádam 3 mesiace a preložili ma zas do Bratislavy. Ale ja by som bol najradšej, keby ma dali kdesi do Tatier, lebo sa mi tam strašne páčilo. Ten horolezecký kurz v Tatrách, to bolo najkrajšie obdobie môjho života. Potom som mal už len nepríjemnosti...

9 Kvôli úplnosti treba uviesť, že žandárov bol nedostatok už počas 1. SR, a to najmä v dôsledku núteného odchodu Čechov. Systemizované miesta na žandárskych staniciach sa nepodarilo úplne zaplniť až do zániku tohto štátu. Po obnovení ČSR nedostatok pretrvával. Veľká väčšina slovenských žandárov však prešla do služieb NB. Ku koncu roku 1945 bolo do NB prevzatých až 4 176 žandárov z celkového počtu 4 383 pôsobiacich za 1. SR. Pozri: PEŠEK, J.: Štátnobezpečnostné štruktúry na Slovensku – od oslobodenia /1945/ k štátnemu prevratu /1948/. In: ŠTEFANSKÝ, V. (zost.): *Záverečná fáza 2. sv. vojny a oslobodenie Slovenska*, s. 209. Množstvo miest, ktoré bolo treba obsadiť, sa objavilo aj na južnom Slovensku, dovtedy okupovanom Maďarskom.

10 Komunistická strana Slovenska.

11 Epizóda sa viaže k obdobiu tzv. druhého banderovského rejdu na Slovensku v apríli 1946. O tom bližšie: ŠMIGEĽ, M.: *Banderovci na Slovensku (1945 – 1947)*. Banská Bystrica 2007, s. 128–150.

Tablo osvetových dôstojníkov ZNB. Zdroj: Archív Imricha Močka

V **Bratislave** ma zaradili na BK-2 – osveta. To bolo niekedy v polovičke roka 1947. Sám neviem, čo bola tá skratka BK[12]... Tam zo mňa spravili tlačového referenta. Presnejšie, bol tam jeden poručík, Fojtl, Slovák, čo robil bezpečnostného referenta a ten ma spravil svojím zástupcom. Chodil som potom na Zochovu ulicu do rozhlasu vysielať ranné bezpečnostné správy, hľadané osoby, krátke rady pre ľudí a tak. No ale tam ma to moc nebavilo. A vtedy bola povestná a ospevovaná Trať mládeže, tak reku prihlásim sa tam a aj som to spravil. No ale prišiel za mnou veliteľ a hovorí: „Nič, nepôjdeš na žiadnu trať mládeže, ideš do Litoměřic do dôstojníckej školy!"

Tam som išiel niekedy v roku 1948. Pamätám, že 3. septembra 1948, keď zomrel prezident Beneš, nás celú školu odvelili do Seizimovho Ústia, aby sme boli pri tom pohrebe, ako bezpečnostný „dohľad". Ani sa tam vtedy žiadne nepokoje nevyskytli, lebo boli spravené prísne bezpečnostné opatrenia. Vchod do obce bol strážený už od predošlého dňa, mohli tam vstúpiť len obyvatelia a potom tí, čo mali povolenku. Pohrebný obrad nebol verejný, zúčastniť sa ho mohli len členovia vlády a rodinní príslušníci.

Prečo myslíte, že Vás dali do tých Litoměřic?

To ja neviem... ale jediný Slovák som tam bol. Vedeli, že som neni komunista, ale hádam počítali, že sa tam zmením! (smiech). Lebo tam boli školenia od rána do večera... ale najviac nám len politiku tlačili do hláv... Komunistické učenie. Politická škola to bola.[13] Aj skúšky sme z toho potom mali, klasifikovali nás. Mne to išlo na nervy, ale musel som tam byť. Hádam si sľubovali od nás, že budeme robiť propagandu za komunistickú stranu... Lebo to už bol rok 1948... Neviem či koncom 1948 alebo začiatkom 1949 som prišiel naspäť do Bratislavy.

Boli ste v kontakte aj s eštébákmi?

Nie, vôbec. Ja som sa s nimi nestýkal ani služobne, ani súkromne. Ešte by som povedal, že im sa každý žandár vyhýbal, lebo o nich sa vedelo, že sa „upísali" komunistom, komunistickej strane. Ani potom neskôr, keď som bol v „osvetovej" škole v Litoměřiciach nie. Až po roku 1949, keď som bol už vyhodený z SNB, ma jeden vyšetroval.

Pociťovali ste ako žandár nejaké politické tlaky aj pred rokom 1948?

No cítili sme tlak v podobe nútenia vstupu do KSČ. Zhruba od volieb roku 1946, keď celoštátne vyhrali komunisti. Povedal by som, že v žandárskom zbore bolo len málo komunistov, väčšina žandárov boli demokrati.[14] V styku s NB-2 som nebol.

No a ako som bol na tom BK-2, zoznámil som sa tam s jedným kamarátom, nejaký Ján Hajdúch z Rárboku (dnes Rohožník).[15] On bol knihovník, mal na starosti knihovňu. To bola žandárska knižnica, knižnica Povereníctva

12 Ide o Koordinačný odbor Povereníctva vnútra (t.j. aplikoval rozhodnutia MV na príslušné bezpečnostné štruktúry na Slovensku). Po reorganizácii v januári 1949 bol vytvorený BA a BC (odbor ŠtB a odbor VB) a BK koordinoval ich činnosť. Prednostom koordinačného odboru bol plk. Rudolf Viktorin. Odbor mal 8 oddelení. Na čele druhého odd. stál por. Anton Fojtl. Jeho úlohou bolo vykonávať „osvetovú a politickú výchovu príslušníkov SNB". Archiv bezpečnostních složek (ABS) Praha, f. A12, inv. j. 89, tiež: LETZ, R. – PEŠEK, J.: *Štruktúry moci na Slovensku*. Prešov 2004, s. 133.

13 Po prevrate roku 1948 komunisti zlikvidovali tradičnú apolitickosť bezpečnostných zložiek aj legislatívne: zákonom č. 286 z 21. 12. 1948 o Orgánoch národnej bezpečnosti pribudol paragraf nariaďujúci, že *„ve Sboru se pečuje o politickou a osvětovou výchovu"*. KROUPA, V. (zost.): *Historie SNB v dokumentech*, s. 71.

14 Samozrejme, nejde o organizovanie na straníckom základe, ale skôr o sympatie k Demokratickej strane (DS), čo potvrdzujú aj historici. *„Príslušníci bývalého žandárstva politicky skôr inklinovali k DS, hoci to nebolo celkom jednoznačné"*, píše napr. J. Pešek (PEŠEK, J.: Účastníci SNP v povojnovom /1945/ a pofebruárovom /1948/ bezpečnostnom aparáte. In: *SNP 1944. Vstup Slovenska do demokratickej Európy*. Banská Bystrica 1999, s. 342). K tendenciám komunistov ovládnuť rezort pozri tiež napr. LETZ, R.: *Slovensko v rokoch 1945 – 1948. Na ceste ku komunistickej totalite*. Bratislava 1994, s. 108–128.

15 Hajdúch Ján (1916, Rohožník), zamestnaný na Povereníctve vnútra, odbor BK. Pozri: Archív Ústavu pamäti národa Bratislava (AÚPN), fond (f.) Krajská správa Bratislava, S-3811. Podľa vyšetrovacieho spisu Hajdúch utiekol 1. mája 1949, avšak trestné oznámenie na neho bolo podané až 17. mája. Taký veľký odstup medzi oboma udalosťami – navyše v prípade zamestnanca Povereníctva vnútra – je veľmi nedôveryhodný. Prikláňam sa preto k údajom I. Močka uvedeným v texte, že Hajdúch utiekol neskôr než 1. mája, a to konkrétne v druhú májovú sobotu. Majetok mu mal byť zaistený, avšak vyšetrovanie zistilo, že nijaký nemal.

vnútra. Už si presne nepamätám tú ulicu, ale zdá sa mi, že Heydukova. No a vedľa nej bola taká malá miestnosť, tak on tam aj býval. A ja som býval s ním. My sme nebývali s ostatnými na útvare. A keď sme šli do mesta, tak sme šli v civilnom odeve, takže nikto ani nevedel, že sme príslušníci bezpečnosti. On chodil po vojne už asi tri roky súkromne na angličtinu, takže už dobre vedel. Chcel sa ju skrátka dobre naučiť, lebo vedel, že potom to tam bude mať uľahčené. Chcel ísť k Baťovi, lebo on u neho už predtým robil. Cez vojnu bol na východnom fronte, ale späť prišiel so Svobodovou armádou. Aj o tom uverejnil článok, nejako krátko predtým, ako mal odísť. Aby sa tam maskoval, by som povedal.

No a on chodieval aj na britský konzulát v Bratislave a potom zlákal aj mňa, takže sme obidvaja chodili. Tam sa nás všeličo vypytovali, najviac ich zaujímala bezpečnostná situácia, potom aký má vzťah bezpečnosť k Veľkej Británii, západným mocnostiam... aké opatrenia naša bezpečnosť robí, čo pripravuje a tak... Ale, čo je zaujímavé, vypytovali sa nás napr. aj na pomery v ZSSR, lebo však obaja sme tam boli ako vojaci. Vraveli sme im, že je tam bieda, to ani nik nepopieral vtedy. No skrátka všelijaké veci, množstvo otázok. No a Hajdúchovi dali Angličania falošný pas, spravili z neho pracovníka ich konzulátu. Takže on prešiel do Rakúska úplne elegantne – autom. Nemusel sa plaziť kdesi. Aj miesto u Baťu mal už zaistené. Volal aj mňa, ale ja som kvôli tomu, že som mal mať o dva týždne svadbu, odmietol. Keby toho nebolo, išiel by som bez všetkého.

ŠtB to nikdy nezistila, že tam chodíte?

Nie, nikdy. Lebo ak by to zistili, bleskove nás zaistia. Ale ako vravím, my sme boli ubytovaní tak extra, o nás nevedeli, kde sa pohybujeme. To bolo naše šťastie.[16] A potom od tej knižnice kde sme bývali bol len kúsok na anglickú ambasádu, len krížom cez cestu.

V tých dokumentoch, čo som videl pri návšteve ÚPN, o jeho úteku nie je absolútne nič.[17] Lebo však oni o tom nemohli vedieť – od koho by sa aj dozvedeli? Lebo o tom som vedel len ja a potom tí na konzuláte... Ani rodine on nič nepovedal. Však keby o ňom len najmenšiu iskričku podozrenia mali, tak ho dajú sledovať.

Viem určite, že ušiel v máji, v druhú májovú sobotu. Lebo v sobotu pri obede – ja som chodieval domov na rýchlik o 13. hodine – mi podal ruku a povedal: „Maj sa tu dobre, ja odchádzam!", tak som už vedel kam ide, lebo predtým mi to všetko povedal, že k Baťovi ide robiť a ešte aj mňa volal. Vtedy som mu povedal, „Jano, prečo si mi to nepovedal skôr, však ja mám za dva týždne svadbu, to ja už nemôžem spraviť..." „Tak dobre, stalo sa – stalo sa, ja pôjdem sám!"

Ja som v pondelok prišiel do práce a o chvíľu za mnou prišiel veliteľ, že kde je Jano. Reku – však šiel na školenie! „Áno, ale telefonovali, že na školenie neprišiel!" Vtedy museli totiž všetci príslušníci bezpečnosti absolvovať jednotýždňovú politickú školu v Senci. A on sa tiež „prihlásil", ale to len tak fingoval... lebo akurát vtedy ušiel. Potom po službe som prišiel na izbu a tam som našiel jeho veci, uniformu, všetko vzorne po vojensky zložené, pištoľ vedľa položená. Volali mu aj domov, ani tam nebol. Tak večer už letela správa, že ušiel a že asi sa „pokúsi prekročiť československé štátne hranice"... Ja som sa len smial nad tým, reku kde ten už je...

No a o dva dni, v stredu prišli po mňa dvaja eštébáci, že ma majú previesť k povereníkovi vnútra Okálimu na výsluch.[18] Už presne neviem kde sídlil.

Čo sa Vás vypytoval?

No v prvom rade to, že prečo som neoznámil, že chce odísť... To bolo najdôležitejšie. Motal ma, toto-hento, všelijaké triky na mňa skúšal. Ja som ale furt hovoril, že neviem, že mne nikdy nič nepovedal, neprezradil. Potom, že či chodil na britské vyslanectvo. Reku ja neviem, nikdy mi nič nespomenul... On reku nemal podľa mňa žiadne spojenie. Ešte som sa usmial a povedal:, „však reku keby som to vedel, tak vám to bez všetkého oznámim, samozrejme!" (smiech).

Aj sa Vám vyhrážal?

Vyhrážal. „Budeš tu stáť v pozore a budeš mi odpovedať, lebo ťa dám zavrieť!" Jak som sa pohol, už reval, vrieskal, a toto a hento, reval. Skrátka chcel ma zastrašiť... že ma dá zatvoriť, keď nebudem hovoriť pravdu, a dokola, len zatvoriť a zatvoriť. Ale ja som sa veru nebál. Ja už som bol ostrieľaný, prefíkaný z vojny. Na Kaukaze som bol, tam som prežil horšie veci... Že vraj som vedel, že Hajdúch chce utiecť... Reku nevedel som! Potom mi dával otázky na Rusko. Tak som ich vychvaľo-

Okresný veliteľ NB v Topoľčanoch Michal Zimmerman. Zdroj: Archív Imricha Močka

16 Po jeho úteku však tieto konexie ŠtB vyšetrovala. Podľa hlásenia útvaru 402 A z 24. 6. 1949 sa pred útekom v Bratislave stýkal s JUDr. Jozefom Semonským, zamestnancom anglického konzulátu v Bratislave, a tiež s pracovníčkou ich tlačového oddelenia Brightwellovou. AÚPN, f. Krajská správa Bratislava, S-3811.

17 Myslí vyššie uvedený spis S-3811.

18 Daniel Okáli (1903 – 1987), predvojnový ľavicový intelektuál, po vojne príslušník KSS, bol povereníkom vnútra v období r. 1948 – 1951. Veľmi agilne pomáhal upevňovať mocenské postavenie KSČ a likvidovať opozíciu; osobitne sa „preslávil" surovým postupom pri likvidácii katolíckej cirkvi v tzv. katolíckej akcii.

Rehabilitačné rozhodnutie o Imrichovi Močkovi. Zdroj: Archív Imricha Močka

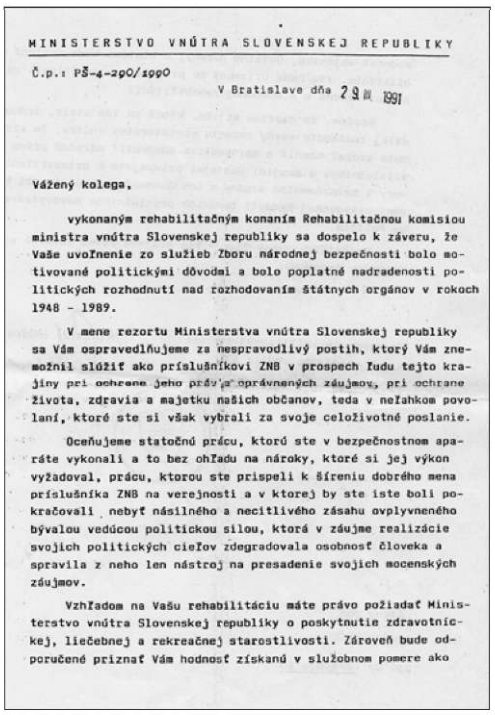

MINISTERSTVO VNÚTRA SLOVENSKEJ REPUBLIKY

Č.p.: PŠ-4-290/1990

V Bratislave dňa 29. III. 1991

Vážený kolega,

vykonaným rehabilitačným konaním Rehabilitačnou komisiou ministra vnútra Slovenskej republiky sa dospelo k záveru, že Vaše uvoľnenie zo služieb Zboru národnej bezpečnosti bolo motivované politickými dôvodmi a bolo poplatné nadradenosti politických rozhodnutí nad rozhodovaním štátnych orgánov v rokoch 1948 - 1989.

V mene rezortu Ministerstva vnútra Slovenskej republiky sa Vám ospravedlňujeme za nespravodlivý postih, ktorý Vám znemožnil slúžiť ako príslušníkovi ZNB v prospech ľudu tejto krajiny pri ochrane jeho práv a oprávnených záujmov, pri ochrane života, zdravia a majetku našich občanov, teda v neľahkom povolaní, ktoré ste si však vybrali za svoje celoživotné poslanie.

Oceňujeme statočnú prácu, ktorú ste v bezpečnostnom aparáte vykonali a to bez ohľadu na nároky, ktoré si jej výkon vyžadoval, prácu, ktorou ste prispeli k šíreniu dobrého mena príslušníka ZNB na verejnosti a v ktorej by ste iste boli pokračovali, nebyť násilného a necitlivého zásahu ovplyvneného bývalou vedúcou politickou silou, ktorá v záujme realizácie svojich politických cieľov zdegradovala osobnosť človeka a spravila z neho len nástroj na presadenie svojich mocenských záujmov.

Vzhľadom na Vašu rehabilitáciu máte právo požiadať Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky o poskytnutie zdravotníckej, liečebnej a rekreačnej starostlivosti. Zároveň bude odporučené priznať Vám hodnosť získanú v služobnom pomere ako

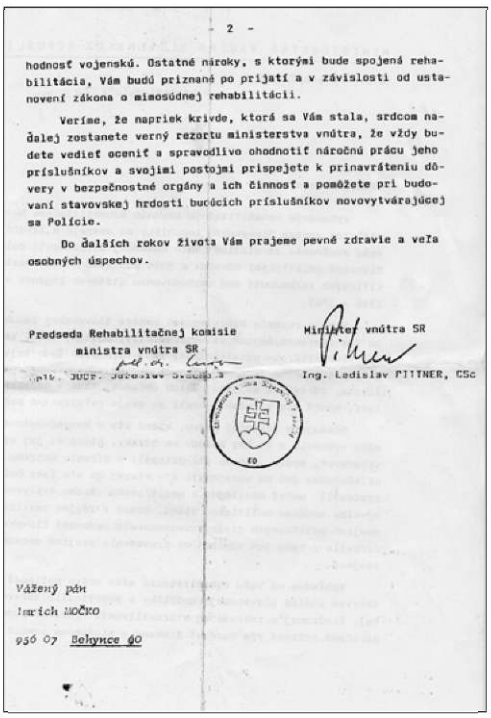

- 2 -

hodnosť vojenskú. Ostatné nároky, s ktorými bude spojená rehabilitácia, Vám budú priznané po prijatí a v závislosti od ustanovení zákona o mimosúdnej rehabilitácii.

Veríme, že napriek krivde, ktorá sa Vám stala, srdcom naďalej zostanete verný rezortu ministerstva vnútra, že vždy budete vedieť oceniť a spravodlivo ohodnotiť náročnú prácu jeho príslušníkov a svojimi postojmi prispejete k prinavráteniu dôvery v bezpečnostné orgány a ich činnosť a pomôžete pri budovaní stavovskej hrdosti budúcich príslušníkov novovytvárajúcej sa Polície.

Do ďalších rokov života Vám prajeme pevné zdravie a veľa osobných úspechov.

Predseda Rehabilitačnej komisie ministra vnútra SR

Minister vnútra SR

Ing. Ladislav FITTNER, CSc

Vážený pán
Imrich MOČKO
956 07 Belynce 60

val, bol to reku poriadny národ... Musel som pred ním ospevovať Rusov... Potom, že aký mám postoj k vláde, k ľudovo-demokratickému zriadeniu... No reku kladný, samozrejme. Všetko najlepšie čo som vedel som povedal... A potom sa pýtal, že prečo som nevstúpil do KSČ... Ja som povedal, že som chcel byť neutrálny... Reku však bezpečnostná zložka by mala byť neutrálna, aby nepodliehala žiadnej strane. Ale s tým on nesúhlasil, že to nie, že to má byť inak. No keby som bol povedal, že prečo som naozaj nevstúpil, že pre to, čo som videl v Rusku, tú biedu, a potom, čo robil Stalin ľuďom, ako ich trýznil, tak by ma bol dal hneď zavrieť za „osočovanie Sovietskeho zväzu". To som mu veru nemohol povedať... Ja keď aj dnes počujem niektorých ľudí hovoriť „zlatý komunizmus!" som im povedal: Reku ja by som vám vedel ukázať ten „zlatý komunizmus", by ste to videli, čo je skutočne komunizmus – v Rusku! Čo vy viete, čo bol komunizmus? Však u nás dokopy žiaden nebol, to bol len taký odvar, len niektoré veci – prenasledovanie cirkvi, roľníkov...[19]

Tak hádam ale dve hodiny ma tam držal... „Zmizni, lebo ťa nechám zavrieť", zareval nakoniec a prepustil ma. Ale mal som šťastie to, že len Jana podozrievali, že chodil na to anglické vyslanectvo, mňa nie. O mne nemal ani tušenia, že som chodil s ním...

A to som ešte nespomenul, že v nočnom stolíku na tej ubytovni som mal priepustku na anglický konzulát. Moje jediné šťastie bolo, že hneď po jeho úteku mi nespravili osobnú prehliadku, lebo to by som bol skončil istotne na šibenici... Keď som prišiel na ubytovňu, na márne kúsky som ju hneď roztrhal a splách chol do WC... Reku – teraz ma môžete bozať!

Po roku 1949

Mňa potom prepustili v máji 1949; dostal som len dekrét o prepustení, bez nejakého poďakovania. „Prepúšťa sa zo služieb ako politicky nespoľahlivý" tam stálo. V júni mi potom ešte jeden príslušník zo Stanice v Radošine doniesol júnovú výplatu. No pokoj som nemal, sledovali ma. Okresným veliteľom NB v Topoľčanoch bol vtedy Michal Zimmermann z Topoľčian. Boli sme vrstovníci. Skamarátili sme sa, keď sme strážili ten nemecký tábor v Koši. V Laskári sme chodievali do hostinca. Potom sme sa stretli v Bystrici v žandárskej škole, aj na tom table sme spolu fotení. Tento Mišo ma prišiel raz vyšetrovať na pracovisko, kde som robil, na Štátny majetok v Radošine. Ani ma nepozdravil, tváril sa, že ma nepozná... A potom ešte jeden eštébák ma navštívil. Meno mi už vypadlo, ale tiež som sa s ním poznal. Po vojne sa z neho stal silný straník, tak potom išiel hneď zo strany do ŠtB... spraviť kariéru. No a ten prišiel priamo k nám domov: opitý si sadol si za stôl a vyšetroval ma. A čo bolo najlepšie, taký opitý si zabudol u nás po-

19 Močko si kritický názor na ZSSR udržal po celý život, nielen v čase vojny, alebo po roku 1989, ale aj v čase komunistickej totality. Čiastočne o tom svedčí aj jeho stanovisko, či skôr polemika so zaslepenými obhajcami ZSSR a Stalina, ktoré napísal redakcii jedného z týždenníkov ešte pred novembrom 1989. (Bolo to publikované – *Týždenník aktualít*, roč. 22, č. 20, máj 1989, s. 6.)

známkový blok, notes. Keď odišiel, ja som si ho prezeral. Všetky možné mená tam mal poznačené, najviac ale tých, čo mali príbuzných za hranicami. Tak ja som potom týchto ľudí tak dôverne varoval: „Daj si pozor, lebo si vedený v ŠtB, ťa sledujú!" No ale žena sa strašne bála, že ten zápisník u nás nájdu, tak som ho potom radšej spálil.

Vyhodili Vás skrze útek toho Hajdúcha?

To som sa nikdy nedozvedel. Len dekrét prepúšťací som dostal, neviem už, kým bol podpísaný. No pravdepodobne mal v tom mojom vyhodení veľké prsty kapitán Siget, veľký komunista. On bol na tom istom odbore kde ja – BK, ale on bol kádrovčík. Jeho brat Imrich bol za slovenského štátu vládnym komisárom obce. No a ľudia museli v tých časoch povinne odovzdávať mlieko na výkup, do mliekárne do Veľkých Ripnian. No a tie mliekárne mu dali peniaze, aby ich rozdal ľuďom. Tak ich spreneveril a ľuďom nedal nič. Počítal asi, že prechod frontu to hádam nejako „zakryje", že sa na to zabudne.[20] No ale sa nezabudlo a ľudia po vojne pýtali svoje peniaze, sťažovali sa na neho. Bol z toho aj súd, kde sa naozaj zistilo, že im tie peniaze nevyplatil. A moji rodičia tiež svedčili proti nemu. No a teda tento Jano Siget, kapitán, vedel, že jeho brat mal také poťahovačky s mojimi rodičmi. Poznal ma a vedel tiež, že nechcem ísť do strany. Takže to mohla byť taká jeho pomsta...

Skutočne nepríjemný človek to bol... Ja som ho ako vyššiu šaržu musel vždy pozdraviť. Ale nikdy v živote sa ma nič neopýtal, no „bol si doma", „čo je tam nového", nič, absolútne sa so mnou nevyprával... A to mi ešte jeden náš človek, z Malých Ripnian, čo ho tiež išli prepustiť od polície hovoril, že bol s ním dokonca spolužiak, celý čas. Hovorí mi: „Spolu sme do školy chodili, najlepší kamaráti sme boli..." No a keď mal tieto problémy a chcel sa ísť k nemu poradiť, tak ho k sebe ani nepripustil! Odmietol ho vypočuť... absolútne.

Nemali ste problémy so zamestnaním?

Nemohol som sa po tom vyhodení zamestnať. Lebo v 50. rokoch to bolo tak, že ak ste sa chceli zamestnať, potrebovali ste „osvedčenie o politickej spoľahlivosti". A to mohol vydať jedine ONV,[21] podľa bydliska. A ja som ho nemal, keďže som bol „nespoľahlivý". Jedine do bane by som mohol ísť, ale to som nechcel zas ja. Skrátka, keď ste to osvedčenie nemali, žiaden podnik, zamestnávateľ vás nesmel prijať. No ale ako na fronte aj v týchto ťažkých časoch som mal zase šťastie. Pán Boh mi pomohol... Na ONV v Topoľčanoch totiž vtedy pracoval Gusto Bačka, veľmi dobrý človek. Ten sa nebál a ten mi to potvrdenie o štátnej spoľahlivosti na počkanie vystavil. Tak som mohol potom nastúpiť k štátnym majetkom. A potom 30 rokov, až do dôchodku, som robil v šľachtiteľských staniciach.

Na základe rozhovorov z 15. 12. 2009 a 22. 2. 2010 zaznamenal a redakčne upravil

PhDr. M. Lacko, PhD.

Summary

Martin Lacko: Imrich Močko (1920, Behynce) – My years in the National Security (1945 – 1949)

Imrich Močko (1920) was in years 1941 - 1944 a member of the Slovak Army and after Second World War he entered the service of the National Security Corps (ZNB). First, he helped by guard in the concentrator camp in Nováky. After attending the "gendarmerie" school in Banská Bystrica, he was integrated to National Security station in Veľké Bukovce (near Stropkov). Later he graduated School for edifying officers in Litoměřice. In connection with the emigration of his colleague Ján Hajdúch a member of National Security to the West in May 1949, was terminated from ZNB. He was rehabilitated in 1991.

20 Bolo to však pravdepodobne skôr než tesne pred frontom, keďže podľa údajov obecnej monografie funkciu starostu (neskôr vládneho komisára) zastával Imrich Siget od r. 1938 do r. 1943, najneskôr však do marca 1944 (presnejší údaj tu nie je zrejmý). Vystriedaný bol Michalom Ozimákom. Monografia tento incident nespomína, z nútených výkupov hovorí len o výkupe koní pre 14. SS-dívíziu Galizien vo februári 1945. Kol.: *Behynce...*, s. 47–50.

21 Okresný národný výbor.

Imrich Velický

Mgr. Pavol Pytlík
(1980), absolvent Katedry archívnictva a pomocných vied historických FiF UK v Bratislave. Pracuje v Ústave pamäti národa

Imrich Velický. Zdroj: A ÚPN

Imrich Velický (nar. 17. 2. 1924 Biksard/Buková, okres Trnava). Syn maloroľníka – sezónneho robotníka a ženy v domácnosti.

Ľudová škola Biksard (1930 – 1938), poľnohospodársky robotník, drevorubač Lesná správa Biksard, tesár vo firme Jakubec, robotník na železnici Trstín, Ekonomická škola pre pracujúcich v Bratislave – odbor Všeobecná ekonomika pre starších pracovníkov Ministerstva vnútra (1963 – 1965).

Vojenská služba:

ZVS (1. 10. 1945 – 19. 7. 1947), VÚ 4629 – 17. peší pluk Bratislava.

Priebeh služby:

3. 9. 1947 prijatie do ZNB – stanica ZNB Fél; 26. 10. 1948 – výkonná služba Pohotovostný oddiel ZNB Bratislava; 1. 1. 1949 – výkonná služba eskortná stanica Bratislava; 19. 10. 1950 – Pomocný oddiel ZNB Bratislava; 10. 4. 1951 – výkonná služba stanica ZNB Bratislava-Prístav; 23. 8. 1951 – výkonná služba eskortné oddelenie OV ZNB Bratislava-mesto; 1. 10. 1952 – zástupca náčelníka ÚNZ Bratislava; 1. 4. 1954 – veliteľ zmeny vo väznici KS MV Bratislava; 1. 2. 1956 – sekretár OO MV Malacky; 1. 8. 1958 – ref. OO MV Malacky; 1. 4. 1960 – ref. OO MV Bratislava-vidiek; 1. 5. 1962 – ref. 2. odd. II. odboru KS MV Bratislava; 1. 4. 1964 – st. ref. 4. odd. II. odb. KS MV Bratislava; 1. 7. 1966 – st. ref. II. odb. S ŠtB Bratislava, 1. 3. 1969 – st. ref. II. odb. HS ŠtB MV; 1. 7. 1974 – st. ref. 1. odd. I. odb. XII. S FMV Bratislava; 1. 7. 1975 – st. ref. 1. odd. II. odb. XII. S FMV; 1. 6. 1977 – náč. Zvláštneho odd. II. odboru XII. S FMV; 1. 1. 1980 – st. ref. špecialista Zvláštneho odd. II. odb. XII. S ZNB; 1. 10. 1981 – st. ref. špecialista Vnútorného odb. XII. S ZNB, 31. 12. 1984 – uvoľnený zo služobného pomeru príslušníka ZNB do starobného dôchodku.

1947 – čakateľ, 1948 – strážmajster, 1953 – štábny strážmajster, 1954 – starší seržant, 1954 – staršina, 1956 – podporučík, 1958 – poručík, 1961 – nadporučík, 1965 – kapitán, 1970 – major.

Škola ZNB I. stupňa v Trenčíne (1947 – 1948), 2-mes. operatívna škola MV v Prahe (1960). VŠML (1971 – 1974), nadstavbový kurz VUML (1976).

Za zásluhy o obranu vlasti (1956), Čestný odznak ZNB (1972), Medaila 30 rokov ZNB (1975), Za upevňovanie priateľstva v zbrani II. stupňa, Za obetavú prácu pre socializmus (1979), Medaila ZNB (1979), Za službu v ZNB (1981), uznanie za dlhoročné, obetavé a svedomité plnenie služobných úloh (1984), pri príležitosti 20. výročia Februárových udalostí za dlhodobé plnenie úloh v ZNB – 300 Kčs (1968), za úspešnú realizáciu špionážnej akcie „PRECHOD" – 2 000 Kčs (1970), za aktívnu účasť pri realizácii akcie „MORE" – písomná pochvala (1973), za iniciatívne plnenie služobných úloh v akciách „EMISÁR", „HRAD" a „JABLOŇ" – 1 300 Kčs (1976), za zodpovedné plnenie služobných úloh v súvislosti s pamfletom „CHARTA 77", „PRAŽÁK", „RÓBERT", „PANTON", „ŠIMON", „AMBIM" – 1 800 Kčs (1977), za plnenie úloh spojených s objektom v Trnávke – 2 100 Kčs (1984), pravidelne finančne odmeňovaný: 3 500 Kčs (1978), 4 300 Kčs (1979), 4 900 Kčs (1980), 7 600 Kčs (1982).

Problematiky:

1948 – zúčastnil sa akcie proti banderovcom, 1954 – dobrá spolupráca s náčelníkom; stará sa o odborný a politický rast príslušníkov, ako aj bezpečnosť útvaru, 1955 – dobrý veliteľ zmeny; úlohy sa snažil plniť dôsledne; chýbala mu samostatnosť rozhodovania v zložitejších otázkach, 1956 – stará sa o úspornosť *hospodárenia OO MV; veľmi dobre a samostatne* si počína pri vedení evidencii a administratívnych prácach, 1961 – pracuje vo funkcii referenta po línii 2. odboru; obsluhuje 7 spolupracovníkov; pracuje na jednom osobnom zväzku; počína si dobre pri práci s agentúrou – najmä pri jej previerke a kontrole; dobrá schôdzková morálka, 1962 – zaradený na referáte „NEMECKO"; priemerný operatívny orgán; previedol realizáciu pripadov „GUMÁR" a „ZÁŠKODNÍK", 1963 – získal 2 KB pre styk s agentúrou; obsluhuje 4 aktívnych spolupracovníkov a rozpracováva dva agentúrne typy na verbovku; menšie nedostatky má v nerozhodnosti a v určovaní konkrétnych úloh pre agentúru, 1965 – *„rozpracováva prípad „KAMERA" pre podozrenie zo špionáže pre BND, akciu ZÁUJEMCA (príprava k rozohratiu spravodajskej hry) a niekoľko signálov v akcii N-60 z hľadiska nového kódového spojenia"*; riadi 6 TS, *„v práci s agentúrou si počína dobre, túto dôkladne vychováva, inštruuje a vyťažuje"*, 1969 – pričinil sa o úspešné prevedenie realizácie špionážneho prípadu „MAMBO" po línii rakúskeho ABWEHRU, 1975 – bola mu zverená problematika pravicového oportunizmu, 1977 – rozpracováva štyri prípady a riadi 6 TS; *„zodpovedne si počína i pri výchove dvoch mladých príslušníkov, ktorí boli pridelení pod jeho priame riadenie"*.

Člen ROH (1948); Zväz priateľov ZSSR na Slovensku (1948); člen ČSM (1950); člen ZČSSP (1951); kandidát KSČ – ÚO KSS pri Okresnom veliteľstve ZNB v Trenčíne (1. 4. 1948), člen výboru ÚO KSS pri MV ZNB Bratislava (1949), preverený za člena KSČ (20. 10. 1950), dôverník DO KSS pri stanici ZNB Bratislava-Prístav (1951), člen výboru ÚO KSS pri Vyšetrovacej väznici v ÚNZ Bratislava (1951 – 1954), 1957 – predseda ÚO KSS, 1968 – plne sa angažoval za novembrovú rezolúciu a ďalšie stranícke uznesenia; medzi prvými vystúpil a odsúdil 2000 slov ako kontrarevolučný leták, 30. 6. 1968 vystúpil s diskusným príspevkom na členskej schôdzi ZO KSS, kde navrhoval vyjadrenie nedôvery ministrovi vnútra Pavlovi; *„Nesprávny vývoj udalostí v roku 1968 som vysvetľoval aj civilným osobám, ktoré sa dnes vyjadrujú, že z týchto dôvodov neskĺzli zo správnej cesty.“*; *„Pri vyšetrovaní pravicovo oportunistickej činnosti niektorých príslušníkov KS ZNB v Bratislave, Martišek ma obvinil, že som mu nosil poštu do tzv. slobodného rozhlasu a v čase príchodu spojeneckých vojsk v roku 1968 som ho prišiel upozorniť, aby zmizol, lebo bude zatknutý. Toto však odvolal ako nepravdivé a ním samotným vymyslené (prešetrovala inšpekcia náč. HS ŠtB).“*; 1976 – člen a podpredseda II. ZO KSS pri CÚV KSS XII. S FMV Bratislava, 1977 – zaradený v skupine lektorov HV KSS pri MV SSR, ktorá spracováva dejiny ZNB, 1982 – aktivista CÚV KSS 1. ZO KSS na XII. S ZNB.

Michal Kolbasa

Michal Kolbasa (nar. 23. 10. 1931 Oľšinkov, okr. Medzilaborce). Rodičia pôvodne maloroľníci, neskôr pracovali ako robotníci na JRD Oľšinkov.

Ľudová škola Oľšinkov (1938 – 1942), meštianska škola Výrava (1946 – 1949), Gymnázium Humenné (1949 – 1951), 4-mes. učiteľský kurz v Medzilaborciach a Humennom (1951 – 1952), pôsobil ako učiteľ v Nižnej Jablonke a Nechválovej Polianke, pracoval ako robotník na JRD v Oľšinkove.

Vojenská služba:

ZVS (1. 11. 1952 – 29. 11. 1954), Intendančné učilisko a veliteľská rota v Žiline, 1-roč. divízna stranícka škola v Žiline (1952 – 1953), správca materiálu, pisár, staršina roty – dosiahol hodnosť čatára.

Priebeh služby:

17. 1. 1955 prijatie do ZNB – ml. ref. 3. odd. III. odb. KS MV Prešov; 1. 8. 1959 – ref. 3. odd. III. odb. KS MV Prešov; 1. 4. 1960 – ref. KS MV Košice; 1. 7. 1963 – st. ref. 2. odd. III. odb. KS MV Košice; 1. 3. 1964 – st. ref. 6. odd. II. odb. KS MV Košice; 1. 8. 1966 – st. ref. 6. odd. II. odb. KS ZNB S ŠtB Košice; 15. 4. 1969 – st. ref. analytického odb. HS ŠtB MV SSR; 1. 11. 1970 – st. ref. odb. vnútorného spravodajstva HS ŠtB MV SSR; 1. 7. 1972 starší referent špecialista v kádrovej a mat. starostlivosti KS FMV Praha – inštr. pre straníckopolitickú prácu odb. pre bezpečnostnú politiku v oddelení štátnej administratívy ÚV KSČ (13. odd. ÚV KSČ); 1. 11. 1977 – st. ref. špecialista X. S FMV – Generálny konzulát ČSSR v Kyjeve; 21. 2. 1983 – doč. poverený zást. náč. V. odb. XII. S ZNB Bratislava; 1. 6. 1984 – zást. náč. V. odb. XII. S ZNB Bratislava; 31. 5. 1987 – uvoľnený zo služobného pomeru príslušníka ZNB do starobného dôchodku.

14-denný odborný operatívny kurz pri KS MV Prešov, 8-týž. základný operatívny kurz Praha (1958), 2-roč. Ústredná škola F. E. Dzeržinského v Prahe (1961 – 1963, maturita), VUML Košice (1967), Vysoká škola politická ÚV KSČ v Prahe (1972), rigorózna skúška na Fakulte Vysokej školy politickej ÚV KSČ v Prahe vo vednom odbore Teória štátu a práva – RSDr. (1974), 3-týž. seminár marxisticko-leninskej filozofie a vedeckému ateizmu na fakulte VŠP ÚV KSČ v Bratislave (1983), 14-denná stáž na 2. odbore VI. správy ZNB Praha (1984).

1955 – mladší seržant, 1956 – starší seržant, 1958 – staršina, 1960 – podporučík, 1962 – poručík, 1965 – nadporučík, 1969 – kapitán, 1973 – mimoriadne major, 1977 –podplukovník.

Odznak vzorného vojaka tylu (1953), Za službu vlasti (1961), Za zásluhy o obranu vlasti (1970), Za upevňovanie priateľstva v zbrani II. stupňa (1974), Čestný odznak ZČSSP 1. stup-

Michal Kolbasa. Zdroj: A ÚPN

ňa, Čestný odznak ZNB (1980), Medaila ZNB (1981), Medaila 40. výročie vyvrcholenia národnooslobodzovacieho boja (1985), pochvala za vzornú snahu v štúdiu a pomoc slabším poslucháčom (1962), za iniciatívne plnenie úloh pri mimoriadnych bezpečnostných opatreniach pri príležitosti 25. výročia SNP – 500 Kčs (1969), za splnenie pracovných úloh na odd. štátnej administratívy ÚV KSČ – 4 200 Kčs (1977), pravidelne finančne odmeňovaný: 5 000 Kčs (1984), 7 900 Kčs (1985), 5 000 Kčs (1986).

Problematiky:

1955 – pracuje na referáte katolíckych cirkví; pracuje na prípade „RUSIKUM" – rozpracováva osobu, ktorá je podozrivá, že pracuje pre Vatikán, do tohto prípadu zaverboval dôverníka „TORYSA"; mal pridelený prípad „VOJTECH"; na OO MV Sp. Stará Ves pomáha v riadení rozpracovaného prípadu „LES", 1956 – *„nie je ešte schopný samostatne si pripraviť zložitejšie úlohy pre agentúru, alebo dobrý agentúrny plán"*, 1957 – *„zúčastnil sa rozpracovávania prípadov „DROZD", „BEŽEC" a „ÚČTOVNÍK", v ktorých samostatne prevádzal len menej zložitejšie práce"*; *„v priebehu dvoch minulých rokov zaverboval troch informátorov, z ktorých dvaja boli uložení do archívu, nakoľko sa v priebehu spolupráce ukázali ako nevhodne volené typy"*; nezaložil žiadny operatívny zväzok; *„kladne možno hodnotiť to, že podchytil bázu býv. bohoslovcov"*, 1958 – pracoval po problematike býv. gréckokatolíckej cirkvi; pracoval na prípade „EVIČKA"; došlo k realizácii 6 osôb z radov býv. gr. kat. farárov; odhalenie ilegálne sa ukrývajúcich býv. gr. kat. farárov napr. Ihnát, Kočiš, Kopčay, 1960 – získal k spolupráci 2 agentov a dvoch informátorov; *„prípad založený na aktívneho člena sekty Modrý kríž Jána Pavlíka bol zrealizovaný zatknutím"; „prípad založený na ev. farára av. v. Staroňa bol ukončený cez VB"*; v radoch Modrého kríža previedol tri profylaktické opatrenia; *„riadil prácu na prípadoch po nekatolíckych cirkvách na OO MV Giraltovce v prípade „GERMAN" a na OO MV Veľké Kapušany v prípade „KALVIN", do ktorých boli získané dokumenty k stíhaniu"*; ako kandidáta na verbovku má pripraveného jedného z popredných činiteľov Svedkov Jehovových, 1961 – previedol verbovku 1 agenta v problematike siekt a založil 3 prípady; obsluhuje 7 spolupracovníkov; *„jeho rozvážnosť v niektorých prípadoch vyúsťuje v pomalosť, čo sa prejavuje v pomalšom riešení niektorých situácií v rozpracovávaných prípadoch"*, 1965 – pracuje na problematike reholí; problematiku pozná veľmi dobre a kontroluje členov najväčších a najnebezpečnejších, ktorí sú vedení v akciách „VATIKÁN", „PATER", „FRATER" a „PATER II", ako príslušníci reholí jezuitov, saleziánov a františkánov; zvlášť pracoval na akciách „PATER", „FRATER" a „VATIKÁN", v ktorých vytvoril dobré podmienky na overenie ich nepriateľskej činnosti cestou agentúry a technických úkonov; práca zameraná na zvýšenie a skvalitnenie siete tajných spolupracovníkov zvlášť do bázy jezuitov – zaviedol 3 styky s kandidátmi; agenta „LUNA" pripravuje na využitie pri ceste do kapitalistického zahraničia, 1970 – prejavuje sa ako schopný a perspektívny pracovník pre analytickú prácu, 1983 – na Generálnom konzuláte v Kyjeve sa zaoberal spoluprácou s najdôležitejšími ukrajinskými spoločenskými organizáciami (odbory, Komsomol, telovýchova) a turistickými inštitúciami; aktívne sa podieľal na vypracovaní obranného režimu Generálneho konzulátu; na rezidentúre plnil obetavo náročné úlohy, ktorými bol centrálou poverovaný, 1986 – *„riadiacu, organizátorskú a výchovnú činnosť musí zamerať na dosiahnutie lepšej výslednosti práce, najmä prejsť v práci od kvantity ku kvalite"*; *„väčší dôraz položiť na kontrolnú a výchovnú činnosť vo vzťahu k 1. a 3 oddeleniu"*, 1987 – iniciatívny a zodpovedný príslušník; v práci je obetavý a spoľahlivý.

Člen ZČSSP (1949), člen CZV ZČSSP ÚV KSČ, spoluzakladateľ a prvý predseda odbočky ZČSSP pri Generálnom konzuláte v Kyjeve, člen ROH (1950); člen ČSM (1950); člen Sokola (1951); kandidát KSČ (28. 1. 1952), člen KSČ (18. 3. 1954), člen ÚO KSS v Intendančnom učilisku Žilina, 1961 – zástupca vedúceho 3. straníckej skupiny pri I. ÚO KSS pri KS MV Košice, člen CÚV KSS pri KS ZNB v Košiciach, 1968 – *„Odsudzoval som počínanie niektorých straníckych a štátnych činiteľov, konkrétne Dubčeka, Smrkovského a býv. ministra vnútra Pavla, ktorý chcel rozbiť úplne tak citlivý aparát ako je Štátna bezpečnosť;" „Bol som proti tým, ktorí chceli našu stranu zviesť z marxisticko-leninských pozícií na platformu revizionistickú. Svoje marxisticko-leninské presvedčenie som sa snažil vštepovať aj tým, ktorí boli pomýlení."* 1977 – predseda ZO KSS na Generálnom konzuláte v Kyjeve, lektor a inštruktor MV KSČ v Moskve pre prácu medzi československými študentmi, aktivista CÚV KSS pre VI. ZO KSS (1984), 1986 – *„ ... je triedne uvedomelý, strane, socializmu a priateľstvu so ZSSR oddaný komunista. V straníckej práci je principiálny, disciplinovaný, nezmieriteľný k nepriateľskej ideológii a kritický voči nedostatkom;"* podpredseda CÚV KSS XII. S ZNB Bratislava a lektor HV KSS na MV SSR v skupine svetonázorovej výchovy (1986).

Abwehr	nemecká vojenská spravodajská služba
av. v.	augsburské vyznanie
BND	Bundes Nachrichten Dienst (Spolková spravodajská služba)
CÚV	celoútvarový výbor
CZV	celozávodný výbor
ČSM	Československý svaz mládeže
doč.	dočasne
ev.	evanjelický
F. E. Dzeržinskij	Felix Edmundovič Dzeržinskij
FMV	Federálne ministerstvo vnútra
gr. kat.	gréckokatolícky
HS ŠtB	Hlavná správa Štátnej bezpečnosti
HV KSS	Hlavný výbor Komunistickej strany Slovenska
inštr.	inštruktor
JRD	jednotné roľnícke družstvo
KB	konšpiračný byt
Kčs	koruna československá
Komsomol	Kommunističeskij sojuz moloďoži, Všezväzový komunistický zväz mládeže
KS FMV	Kádrová správa Federálneho ministerstva vnútra
KS MV	Krajská správa Ministerstva vnútra
KS ZNB	Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti
KSČ	Komunistická strana Československa
mes.	mesačný
ml. ref.	mladší referent
MV	ministerstvo vnútra
MV KSČ	Mestský výbor Komunistickej strany Československa
náč.	náčelník
nar.	narodený
odb.	odbor
odd.	oddelenie
okr.	okres
OO MV	Okresné oddelenie Ministerstva vnútra
OV ZNB	Okresné veliteľstvo Zboru národnej bezpečnosti
ref.	referent
roč.	ročný
ROH	Revolučné odborové hnutie
RSDr.	rerum socialium doctor (doktor sociálno-politických vied)
S ŠtB	Správa Štátnej bezpečnosti
SNP	Slovenské národné povstanie
SSR	Slovenská socialistická republika
st. ref.	starší referent
TS	tajný spolupracovník
týž.	týždenný
ÚNZ	Ústav nápravných zariadení
ÚO KSS	Útvarová organizácia Komunistickej strany Slovenska
ÚV KSČ	Ústredný výbor Komunistickej strany Československa
VŠML	Večerná škola marxizmu-leninizmu
VŠP ÚV KSČ	Vysoká škola politická Ústredného výboru Komunistickej strany Československa
VÚ	vojenský útvar
VUML	večerná univerzita marxizmu-leninizmu
X. S	Správa kontrarozviedky pre boj proti vnútornému nepriateľovi
XII. S	Správa kontrarozviedky v Bratislave
zást. náč.	zástupca náčelníka
ZČSSP	Zväz československo-sovietskeho priateľstva
ZNB	Zbor národnej bezpečnosti
ZO KSS	Základná organizácia Komunistickej strany Slovenska
ZSSR	Zväz sovietskych socialistických republík
ZVS	základná vojenská služba

Medzi Slovákmi v Poľsku

(Cesta zástupcov ÚPN na severný Spiš v dňoch 9. a 10. júla 2010)

V dňoch 9. a 10. júla 2010 sa pracovníci Ľubomír Ďurina a Martin Lacko zúčastnili na pozvanie predstaviteľov Spolku Slovákov v Poľsku (SSP) cesty na severný Spiš.

Spomenuté oblasti poznáme nielen zo štúdia archívnych prameňov a literatúry, ale najmä bezprostredne z nakrúcania výpovedí obetí vyčíňania ozbrojenej teroristickej skupiny Józefa Kuraśa, prezývaného Ogień, ktoré boli použité vo filme z produkcie ÚPN „Bohom zabudnuté kúty". Naše osobné kontakty s predstaviteľmi slovenskej komunity na severnom Spiši sa datujú od roku 2006, keď nám vedenie SSP vyšlo v ústrety pri sprostredkovaní miestnych respondentov.

Odhalenie pamätnej tabule Michalovi Dočolomanskému 9. 7. 2010 v Nedeci. Foto: Martin Lacko

V júli t. r. sme si pripomenuli smutné výročie našich dejín – 90 rokov od núteného odstúpenia severospišských a hornooravských obcí novovzniknutému poľskému štátu. V júli 1920 vtedajší minister zahraničných vecí ČSR Edvard Beneš „vymenil" 27 slovenských obcí za ekonomicky „zaujímavejšiu" oblasť Tešínska. V rokoch 1939 až 1945 boli uvedené obce opätovne súčasťou Slovenska. Po druhom pripojení severného Spiša a Oravy k Poľsku v roku 1945 nastala nová vlna bezohľadnej polonizácie a prenasledovania - a to zo strany štátu, cirkvi, ako aj zo strany rôznych skupín ozbrojených dobrodruhov. Výsledkom tohto cieľavedomého bezohľadného postupu voči Slovákom bola nútená emigrácia. Viac ako šesťtisíc Slovákov bolo vyhnaných alebo prinútených odísť do ČSR.

Azda najznámejšou osobnosťou pochádzajúcou z tohto územia je Michal Dočolomanský, vynikajúci slovenský herec, ktorý sa narodil 25. marca 1942 v Nedeci, v učiteľskej rodine. Rodina Dočolomanských sa po vyhnaní zo severného Spiša usadila neďaleko Bratislavy – vo Sv. Juri. V auguste 2010 si pripomíname druhé výročie úmrtia tejto významnej osobnosti. Svojmu známemu rodákovi plánoval Spolok Slovákov v Poľsku odhaliť pamätnú tabuľu už pri prvom výročí jeho úmrtia. Tento zámer však miestna poľská samospráva (Nižné Lapše) odmietla. Príčinou bola podľa všetkého neochota tamojších poľských autorít pripomínať si čokoľvek, čo súvisí so Slovákmi na tomto území. Až po zdĺhavých vyjednávaniach a intervenciách tamojšia samospráva povolila odhalenie dvojjazyčnej pamätnej tabule. Slávnosti odhalenia sa 9. júla 2010 zúčastnili generálny tajomník SSP Ľudomír Molitoris, generálny konzul SR v Krakove Marek Lisánsky, predseda Svetového zväzu Slovákov žijúcich v zahraničí Vladimír Skalský, predseda Spišského dejepisného spolku a významný spišský historik a archivár Ivan Chalupecký, Stanislav Bajaník z Matice slovenskej a ďalšie osobnosti. Prítomní boli aj predstavitelia krajanských spolkov z viacerých európskych krajín.

Pozvaní hostia, zástupcovia Slovenska i zahraničných Slovákov, mali bohatý program aj na druhý deň. V dopoludňajších hodinách 10. júla sa v Čiernej Hore zúčastnili prehliadky rodného domu významného slovenského sochára a maliara Ľudovíta Korkoša. Rodný dom Korkošovcov je v súčasnosti v správe Tatranského múzea v Zakopanom. V múzeu však nenájdete zmienku o slovenskom pôvode spomenutej rodiny. Táto je návštevníkom dôsledne predstavovaná ako „goralská", čo v tamojšom ponímaní znamená „poľská".

Z Čiernej Hory sa účastníci presunuli do Novej Belej – najsevernejšej obce Spiša, v ktorej v súčasnosti žije najpočetnejšia slovenská menšina. Pod vedením miestneho starostu Jozefa Majerčáka sme absolvovali prehliadku novostavby Slovenského domu. O 11. hodine sa hostia zúčastnili „slovenskej" sv. omše v obci. Slovenským bol však v tamojšej omši iba spev a liturgické formuly. Kázeň, ako aj ostatné preslovy kňaza odzneli dôsledne v poľštine. Po skončení sv. omše nasledoval

ďalší dôležitý bod programu – kladenie vencov pri pomníku obetí spomenutej ozbrojenej skupiny Józefa Kuraśa-Ognia, ktorá po skončení vojny terorizovala tamojšie obyvateľstvo a povraždila stovky civilistov. Po slávnostnom rozlúčkovom obede v Nedeci sa účastníci presunuli do Krempách, kde sa konal 17. ročník Dní slovenskej kultúry v Malopoľsku. Zástupcovia ÚPN na slávnostiach vystúpili s pozdravným príhovorom a odovzdali miestnym Slovákom vecné dary v podobe knižných publikácií ústavu.

Účastníci cesty odchádzali so zmiešanými pocitmi. Na jednej strane boli milo prekvapení organizáciou, srdečným privítaním i bohatým pohostením zo strany organizátorov. Na druhej strane videli neutešenú situáciu Slovákov v niekdajších čisto slovenských obciach. Hoci sa v posledných rokoch prístup poľských vlád k otázke menšín zlepšil, do niektorých regiónov akoby tento trend nedorazil. Oproti právam národnostných menšín v SR je to na severnom Spiši už na prvý pohľad inak. Slovenské školy tu nenájdeme, len ak by sme za menšinové považovali tie, na ktorých sa slovenčina vyučuje 2 alebo 3 hodiny týždenne. Dvojjazyčné tabule obcí či verejné nápisy v slovenskom jazyku sú tu neznámym pojmom. Miestni Slováci sú nútení písať si svoje krstné mená i priezviská poľskou transkripciou. Tisícročná príslušnosť obcí k Slovensku (resp. Uhorsku) je obchádzaná dokonca aj na niektorých turistických informačných tabuliach. Počas kladenia vencov v Novej Belej sa účastníci dozvedali aj iné „zaujímavosti" zo života tamojších Slovákov. S veľkými problémami sa stretlo aj umiestnenie miniatúrneho slovenského znaku na pomníku obetí Kuraśovej bandy. „*Na svoj hrob si ho však už dám, v tom mi nik nezabráni*", zavŕšil s trpkosťou, no nepoddajnosťou v hlase jeden z posledných príslušníkov národne uvedomelej generácie slovenskej menšiny.

Neutešenú situáciu ilustruje aj dodnes málo známy fakt, že obce Nová Belá a Krempachy sa v júni 1968 dostali do interdiktu (cirkevnej kliatby), ktorú na ne uvalil vtedajší krakovský kardinál Karol Wojtyla – neskorší pápež Ján Pavol II. za to, že odmietali násilne presadzovanú poľskú liturgiu. (Tieto smutné udalosti podrobnejšie opísal, i keď pod pseudonymom, v dobovej krajanskej tlači v USA slovenský biskup Dominik Kaľata, sám rodák z Novej Belej.)

Kliatba nebola dodnes oficiálne odvolaná a Slovákom sa za ňu ani nik neospravedlnil.

Martin Lacko, Ľubomír Ďurina

Kladenie vencov pri pomníku obetí ozbrojenej skupiny Józefa Kuraśa-Ognia v Novej Belej 10. 7. 2010. Foto: Martin Lacko

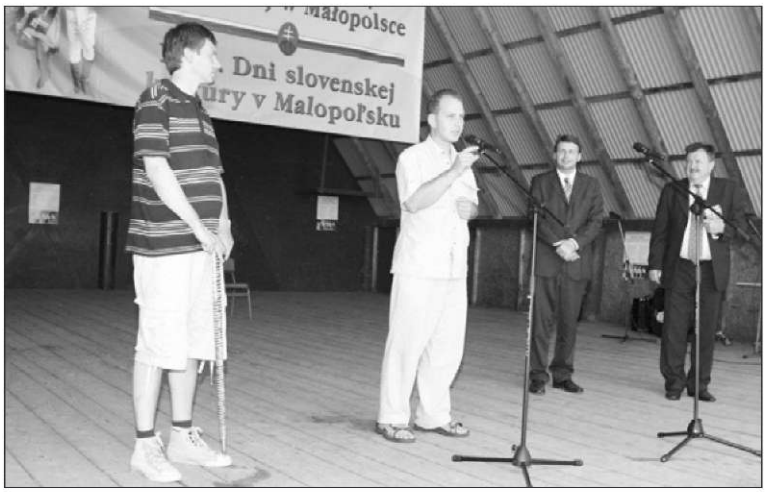

Príhovor zástupcov ÚPN k účastníkom 17. ročníka Dní slovenskej kultúry v Malopoľsku. Foto: Milica Majeriková

Na škole pripravili nezvyčajnú výstavu o dejinách Československa

Mgr. Peter Balun
(1977), absolvent Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, študijný odbor história – latinský jazyk. Pracuje v Ústave pamäti národa

Pri príležitosti 60. výročia „Akcie K", známej aj pod názvom Barbarská noc, bola 14. apríla 2010 v priestoroch Gymnázia sv. Tomáša Akvinského v Košiciach na Zbrojničnej ulici č. 3 slávnostne otvorená výstava s názvom „Pamäť – preži si svoj príbeh". Projekt dokumentujúci medzníky v dejinách Československa od roku 1918 do roku 1993 inicioval po návšteve podobnej výstavy v zahraničí školský kaplán Melichar Jozef Matis, dominikán, spolu s miestnym učiteľom dejepisu Marekom Zlackým. Otvoreniu výstavy predchádzala istá príprava, či už zo strany pedagógov školy, ale aj samotných žiakov, ktorých úlohou bolo písomne zmapovať hlavné dejinné udalosti a poprípade, pokiaľ to bolo možné, zabezpečiť k nim sprievodné fotografie najmä z rodinných albumov. Na otvorení výstavy sa zúčastnili mnohí študenti, učitelia školy a pozvaní hostia. Výstavná miestnosť bola zaplnená. V úvode otvorenia výstavy hostí privítal riaditeľ školy Pavol Macko, následne sa prihovorili Marek Zlacký, ktorý priblížil projekt a jeho význam, školský kaplán Melichar Jozef Matis stručne priblížil priebeh „Akcie K" na pozadí udalostí, ktoré sa v tú noc odohrali v Košiciach, na záver vystúpil Peter Balun z Ústavu pamäti národa s príspevkom „Mládež v období normalizácie". Výstava Medzníky v dejinách Československá potrvá do 14. mája 2010. Do budúcnosti majú iniciátori výstavy zámer, aby projekt „Pamäť – preži si svoj príbeh" pokračoval každý rok prezentáciou aktuálnych, zaujímavých tém, na ktoré by najmä študenti školy nemali zabúdať. Na budúci školský rok bude takouto témou 20. výročie založenia Gymnázia sv. Tomáša Akvinského v Košiciach.

PhDr. Martin Lacko, PhD.
(1976), absolvent Univerzity Komenského v Bratislave, študijný odbor história – filozofia. Pracuje v Ústave pamäti národa

HAJKO, J.: *Nezrelá republika.* Slovensko v rokoch 1939 – 1945. Bratislava: Slovart, 2009, 416 s.

V roku 2009, teda 70 rokov od vzniku Slovenského štátu, vyšla ďalšia knižná publikácia, ktorá sa pokúša o komplexný pohľad na krátke, no významné obdobie štátnej samostatnosti. Potešiteľné je, že nevyšla „na kolene", ako sa to v slovenských pomeroch stávalo, ale v renomovanom vydavateľstve. Je sympatické, že spisovateľského pera sa pri tejto nevďačnej téme ujal nie profesionálny historik, ale publicista a podnikateľ. Dokazuje to, že táto historická epocha je napriek značnému časovému odstupu, neprebernému množstvu povedaného i napísaného, spoločensky stále príťažlivou a zasahuje aj širšie, než len málopočetné a zväčša sterilné kruhy historikov.

Na knihe je najcennejší prístup autora, ktorý je, napriek rôznym nedostatkom či menšej erudícii, otvorený hľadaniu pravdy. Túto otvorenosť najlepšie dokazuje využívaním, citovaním protichodných historických výkladov stelesnených na jednom krajnom póle bývalými emigrantskými, proľudáckymi historikmi, ktorí v 1. SR nevideli a dodnes nevidia v zásade nič negatívne (F. Vnuk, M. S. Ďurica a spol.), na druhom póle bývalými marxistickými historikmi, ktorí v nej nevideli a ani dnes nevidia v zásade nič pozitívne (D. Kováč, J. Jablonický, I. Kamenec a spol.). Takisto to dokazuje používaním triezvych označení pre tento štátny útvar. Nepoužíva napr. termíny, ktoré priniesla nová vlna politickej korektnosti, ako „vojnová republika" či podobné ideologizmy.

Autorove vlastné názory a už spomenutá otvorenosť priniesli celkovo kritický, svieži vzduch, a to aj oproti niektorým historikom. Kto totiž pozná spôsob práce viacerých z nich vie, že neraz sa pridržajú a citujú len ideologicky „vhodných" autorov či kamarátov, s ktorými si vzájomne vymieňajú inak bezcenné citácie.

Už samotný názov knihy pôsobí polemicky, vyzývavo: „Nezrelá republika". Aj keď odhliadneme od pravdepodobne vopred cieleného momentu oslovenia čitateľa, možno s ním v zásade súhlasiť. 1. SR bola v istom zmysle nezrelou: jednak jej vznik bol umelo urýchlený vonkajšími faktormi, no najmä jej nebolo dopriate dozrieť vnútorne. Príčin je viac. Dané sú už okolnosťami jej vzniku. Slovákom samostatnosť padla priam z neba, nemuseli za ňu prelievať krv. Druhá vec, samostatnosť 1. SR trvala krátko, o niečo viac než päť rokov – od marca 1939 do septembra 1944, keď sa Slovensko stalo okupačnou zónou. Čo je päť rokov v živote národa? Len o rok viac, než je dnes jedno volebné obdobie... Ďalej, 1. SR bola od počiatku úzko naviazaná na vtedajšieho hegemóna strednej Európy, Nemecko, a preto s oslabovaním jeho postavenia upadala aj prestíž 1. SR. A naopak, rástla reálna možnosť obnovy ČSR, o čom však v konečnom dôsledku nerozhodli Slováci, ale víťazné mocnosti Veľkej koalície. Problémom sa ukázala aj príliš úzka spätosť ľudáckeho režimu so štátom, a naopak.

Napriek tomu zanechala 1. SR v našom národe neobvykle hlbokú stopu, stopu, akú nezanechalo azda nijaké iné porovnateľne dlhé obdobie.

Snahu o vyrovnanie sa s týmto obdobím cítiť aj z knihy Jozefa Hajka. Na 400 stranách a v 10 kapitolách sa snaží prebrať tematické okruhy, ktoré považuje za kľúčové: vznik štátu, charakter režimu, hospodárstvo, kultúru, židovskú tragédiu, Povstanie, ale napr. aj vybrané významné osobnosti či otázku nadväznosti dnešnej, 2. SR, na jej predchodkyňu. Jednotlivé tematické celky kapitol sa neviažu striktne na obdobie existencie 1. SR, ale zachádzajú aj hlbšie do minulosti, alebo naopak smerom k súčasnosti, čím sa snaží dať histórii výrazný aktualizačný moment. Pri koncipovaní jednotlivých kapitol nevychádza len z prác historikov, ale na pomoc si berie aj beletriu. Tým na jednej strane vnáša do textu až príliš subjektívne, literárne pohľady, no na druhej strane istú živosť a pestrosť. Jednotlivé zdroje, o ktoré sa opiera, uvádza v poznámkach za každou kapitolou. Problémom pre čitateľa však môže byť to, že jeho citácie sú až príliš rozsiahle, navyše sa často opakujú. To, čo je v texte kapitoly, si čitateľ neraz od slova do slova prečíta ešte aj v poznámkach za kapitolou. Niekedy autor cituje aj banálne či všeobecne známe tvrdenia. Nevedno prečo sa uchýlil k tomuto postupu. Neuvádza ani čísla strán z prác, ktoré cituje.

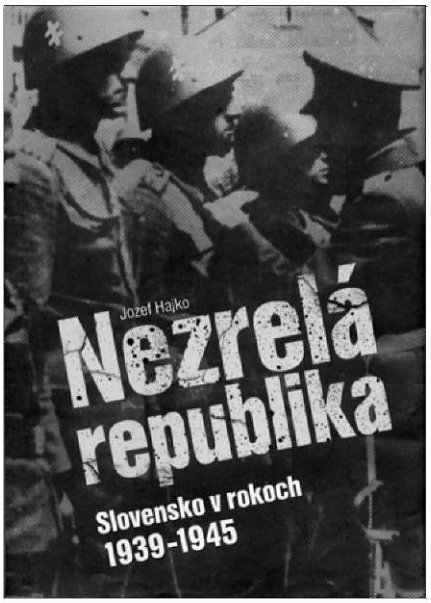

V dvoch úvodných kapitolách autor hodnotí charakter štátu, jeho samostatnosti, ako aj politický režim, ktorý sa v rámci tohto štátneho útvaru uplatňoval. Vznik štátu bol podľa neho z nemeckej vôle, ale pre Slovákov to bolo v danej chvíli najlepšie z možných zlých riešení. Politický režim jednej vládnucej strany považuje za autoritatívny.

Podnes je až bolestivo rozdelený výklad SNP v roku 1944; nemohol sa mu vyhnúť ani J. Hajko. Ako príklad rôznorodých postojov predkladá názory dvoch spisovateľov, intelek-

tuálov – evanjelika Vladimíra Mináča a katolíka Jozefa Cígera Hronského. Dlhé desaťročia prominentný prisluhovač komunistickej totality V. Mináč nemá jedno pozitívne slovo pre 1. SR a jedno kritické slovo pre Povstanie; presne na opačnom póle stojí J. C. Hronský. Svoje hodnotenie Povstania však Hajko nijako nezakrýva, nesnaží sa preberať názory týchto spisovateľov či iných historikov a pamätníkov. Sám túto protirečivú udalosť dôsledne nazýva občianskou vojnou (Povstanie sa začalo neúspešným *„vojenským pučom* (...) *a pokračovalo občianskou vojnou"*, s. 125, s. 132).

Autor nemohol obísť ani najbolestnejšiu otázku 1. SR, ktorou bola tzv. židovská otázka, v praxi perzekúcie, sociálne ožobráčenie, a nakoniec deportácie desiatok tisíc židovských spoluobčanov. *„Zbavenie sa desiatok tisíc židov ostane navždy najväčšou hanbou 1. SR"*, píše. Deportácie sa nedajú zdôvodniť ničím, tobôž paušálnymi obvineniami židov z „protislovenskej činnosti", ako to s obľubou dodnes robia poslední apologéti ľudáckeho režimu. Štát, ktorý sa deklaroval ako kresťanský, najviac prepadol v základnej otázke ochrany ľudského života (s. 180). Veľký podiel zodpovednosti však nesie aj katolícka cirkev, ktorá mala v štáte privilegované postavenie. Tu zlyhal nielen kňaz Tiso, „horlivý" katolík Tuka, ale aj episkopát. Ten voči neľudským protižidovským nariadeniam, najmä deportáciám, protestoval nemastno-neslano, neadekvátne, a navyše anonymne (s. 199). Autorita cirkvi tak bola paradoxne otrasená v časoch, ktoré katolícka cirkev považovala (a viac-menej dodnes považuje) za „zlaté časy" (s. 211).

Pri hodnotení zodpovednosti „domácich ľudí" za túto tragédiu stavia znova proti sebe dva krajné názory. Na jednej strane extrémistické tvrdenie historika Jána Mlynárika o tom, že slovenský národ má v sebe geneticky zakorenený antisemitizmus (rozumej protitižidovské tendencie), ktoré sa v rokoch druhej svetovej vojny len „odkryli". Slováci boli podľa Mlynárika „jedna banda". Takýmto tvrdením sa nielenže kriminalizuje slovenský národ, pripisuje mu kolektívnu vinu, ale autori takýchto názorov sa fakticky dostávajú na podobnú platformu ako dobová protižidovská propaganda hovoriaca o kolektívnej vine židov. Voči tomuto názoru stavia výklad M. S. Ďuricu. Ten zas považuje protižidovské tendencie len za import zvonka, perzekúcie zo strany ľudáckeho režimu bagatelizuje, prípadne ich vykladá len ako diktát Nemecka (s. 204). Z protichodnosti oboch týchto názorov, ktoré čitateľa skôr popletú než poučia, sa autor snaží „vykorčuľovať" obrazmi z prózy Františka Švantnera. Podľa neho roľnícka väčšina nebola protižidovská, no stavala sa k tejto tragédii „prozaicky" – bola jej ľahostajná, pokiaľ sa priamo netýkala ich bytia a životov (s. 207).

Ako novinár s ekonomickým vzdelaním sa autor podrobnejšie venuje hospodárskej otázke 1. SR. Všíma si už odolnosť a odvahu, s akou Slovensko čelilo ekonomickým problémom po rozpade ČSR a strate južných území (*„začala sa využívať všetka dostupná pôda, aby bola krajina vo vojnových časoch sebestačná"*, s. 244), ba zákon pod hrozbou odňatia nútil majiteľov pôdy starať sa o ňu (porovnajme túto situáciu s dnešným stavom otvorenej likvidácie pôdneho fondu...). S istým údivom podáva údaj, že *„celkové súkromné a verejné investície za 1. SR dosiahli nevídaných 10% z celkového národného dôchodku"* (s. 242). Aj z iných komparácií vychádza 1. SR značne lepšie, než tá dnešná, 2. SR. Napr. dnes, v čase mieru, míňa podľa jeho vyčíslení slovenská armáda až ½ finančného podielu, ktoré stačili 1. SR na aktívnu účasť v svetovej vojne – 10 % štátneho rozpočtu.

Podstatou ekonomickej politiky 1. SR bolo, že sa snažila vzdorovať nacistickým záujmom. Ekonomickí ministri, vláda, národohospodári – a teda Slovensko – dokázali hospodáriť nielen samostatne, ale aj úspešne, a to napriek mnohostranným tlakom či zdieraniu zo strany Nemecka. Bolo to vďaka tomu, že vo vysokých funkciách boli nielen neľudáci, ale aj vyslovení antiľudáci. Hajko sa – na rozdiel od iných autorov – nebojí otvorene povedať veľkú pravdu, že títo sa vo svojich pozíciách mohli držať len vďaka zmýšľaniu prezidenta Jozefa Tisa, ktorý uprednostnil odborný princíp pred straníckym či ideologickým. Tiso v záujme štátu sám vyzýval odborníkov bez ohľadu na ich politické zmýšľanie na prijatie špičkových ekonomických postov. Znova zaujímavý podnet na porovnanie s modelom, ako sa uplatňoval za komunistickej totality, alebo naopak, ako sa uplatňuje v dnešnej partokracii vyznačujúcej sa rozkrádaním zvyšku štátnych statkov či ich výpredajom do cudzích rúk...

Výsledkom rozumnej hospodárskej politiky 1. SR bola nielen záchrana obrovských materiálnych hodnôt pre náš národ, ale aj na svoju dobu nebývalý ekonomický rozmach. (*„Prvej SR sa podarilo viesť rozumnú a účinnú menovú a hospodársku politiku"*, s. 257.) Vo svojej knihe tak, podobne ako iní autori pred ním, pomáha odstrániť mýtus, podľa ktorého 1. SR profitovala len z vojnovej konjunktúry (s. 247).

Výsledkom rozumného hospodárenia na vlastnom bolo aj to, že slovenská koruna vstúpila do novej ČSR v lepšej ekonomickej kondícii než protektorátna koruna, a to napriek obrovským vojnovým škodám. Tie na Slovensku, vrátane okupovaného juhu, dosiahli podľa povojnových odhadov 114 mld. Ks, teda asi toľ-

ko, koľko vyprodukovala ekonomika 1. SR za šesť rokov! (s. 249 – 251).

Podobne sľubne ako hospodárstvo sa rozvíjala aj kultúra, ktorá s istými obmedzeniami fungovala pomerne slobodne. Veľká väčšina autorov či umelcov pracovala, tvorila a nik ich nevyháňal do emigrácie či väzenia, ako tomu bolo po roku 1945, a najmä 1948. Práve veľká angažovanosť umelcov či literátov v politike za 1. SR je autorovi podnetom na zamyslenie sa nad ich neskoršími osudmi. V kapitole o kultúre v 1. SR venuje preto pozornosť aj tzv. prevracačom kabátov, z ktorých azda najväčším bol Milo Urban (s. 280 – 281). Hlavný redaktor extrémne ladeného *Gardistu* sa o pár rokov pretransformoval na posluhovača komunistickej moci v literatúre. Obraz 1. SR potom v snahe zapáčiť sa komunistom doslova „krvavil"; stal sa dvorným spisovateľom píšucim na objednávku komunistických papalášov, konkrétne povereníka Ondreja Klokoča. Hľa – osobné tragédie slovenských intelektuálov v 20. storočí...

Samostatnú kapitolu venuje aj významným osobnostiam z oboch protichodných táborov – proľudáckeho a opozičného – politikov, ekonómov, diplomatov či umelcov.

Objektívne hodnotí aj hlavu štátu Jozefa Tisa ako politika, aj ako človeka. Jeho sebavedomé konanie v r. 1939 pred Hitlerom mu imponuje, označuje ho za „*obratného politika*" (s. 21); „politika menšieho zla", ktorú razil, bola podľa autora na jednej strane „samovražedná", no na druhej strane priznáva, že ňou Tiso mnoho zachránil; preto ho považuje za šikovného politika (s. 44). Na druhej strane tam, kde treba, ho nešetrí, najmä vo vzťahu k židovským spoluobčanom. „*Tiso hodil židov a boľševikov do jedného vreca už krátko po prvej svetovej vojne a toto vrece si niesol na chrbte až do konca života*" (s. 61); alibisticky sa zachoval pri perzekúciách židov; a pravdu nehovoril dokonca v liste sv. Otcovi (s. 128). Celkové hodnotenie autora znie: „*Tiso bol určite nevšedný človek s kvalitným vzdelaním, bystrým úsudkom, impozantným vystupovaním, obratnou politikou a manažérskym rozhodovaním.*" Na druhej strane „*vedel byť ako politik nemilosrdný a chladne zvažovať výhody a nevýhody svojich rozhodnutí s ohľadom na vyšší cieľ.* (...) *Vo vypätých situáciách sa utiekal k alibizmu a nechal konať iných. Ku koncu svojej politickej činnosti sa považoval za spasiteľa národa...*"; s nacistickými vlkmi sa „*naučil žiť i vyť*"(s. 396).

Pri hodnotení osobností 1. SR autor konštatuje, že slovenských osobností sa v krátkom období šiestich rokov štátnej samostatnosti zišlo pomerne veľmi veľa. Pozornosť upriamuje aj na ďalší zaujímavý fakt, ktorý by stál za porovnanie s dnešnou politickou realitou. Azda všetky čelné osobnosti politického, spoločenského či ekonomického života 1. SR boli po vojne retribučným súdnictvom odsúdené, avšak „*viacerým, keď ich odsúdili na prepadnutie majetku, nebolo ani čo zhabať. To bola ďalšia zaujímavá skutočnosť – mnohí, nech boli na tej či onej strane politického spektra, konali zväčša majetkovo nezištne, nezabezpečovali sa funkciami na staré kolená*", zdôrazňuje na s. 340. Znova zaujímavý podnet na porovnanie s dnešnou, tzv. demokratickou politikou...

Záverečná kapitola je aktualizačná. Ak Hajko postupuje pri výbere rôznych autorov a rôznych stanovísk v celej knihe triezvo, završuje tak aj celkové hodnotenie 1. SR, a to aj smerom k súčasnosti. Slovenskú republiku, ktorá vznikla v roku 1993, úplne prirodzene a realisticky označuje ako 2. SR; nerobí pritom ideologické tance ako niektorí politici, ale aj historici či publicisti, ktorí popierajú akúkoľvek súvislosť, ba podobnosť prvého a druhého štátneho útvaru Slovákov. Ba čo viac, podľa Hajka sa práve vďaka pozitívnej skúsenosti s prvou štátnou samostatnosťou z rokov 1939 – 1945 mohla realizovať aj tá druhá v roku 1993: „*Všetky pokusy akýchkoľvek šikovných politikov by boli plané, ak by medzi ľuďmi nebola stále živá myšlienka ubrať sa cestou samostatnosti, hoci ju po dve generácie systematicky potláčali*" (378 – 379) ... „*druhá SR, či si to jej tvorcovia priali alebo nie, mala nadväznosť na prvú*" (s. 380). Ešte jeden z citátov knihy stojí za zvýraznenie: „*Proti existencii súčasnej SR nemá nikto doma ani vo svete námietky, preto musíme pojať jej predchodkyňu do histórie a nesmieme sa tváriť, že ide o obdobie, na ktoré nehodno spomínať. Treba naň nielen spomínať, ale hlavne posudzovať ho a neváhať vytriediť, na čo môžeme byť hrdí, a za čo sa máme hanbiť.*" Aktuálnejšie slová pri príležitosti 70. výročia vzniku nášho prvého štátu si azda ani nemožno priať.

No pri pozitívnych stránkach knihy nemôžem obísť jej negatíva.

V prvom rade sa autor nevyhol mnohým, viac či menej závažným faktografickým prešľapom, ktoré knihu značne devalvujú. Do akej miery je to aj spoluzodpovednosť posudzovateľa Ľudovíta Hallona z HÚ SAV (mimochodom chybne uvedeného ako Ľubor), nemôžem zodpovedne hodnotiť. Neviem totiž, do akej miery text vôbec čítal. Uvediem tu však aspoň niektoré zo spomenutých prešľapov.

Hneď v prvých riadkoch prvej strany knihy (ako aj na obálke knihy) sa píše o vypálení Kľaku v roku 1944; pritom k vypáleniu obce a masakru jej obyvateľov došlo až v roku 1945, konkrétne 21. januára. Nie je pravda, že by v ZSSR „*rovnako odsudzovali a od-*

straňovali židov" tak ako v Nemecku (s. 14). Ekonomické aspekty určite neboli jedinou príčinou, pre ktorú sa Hitler rozhodol za samostatnosť Slovenska, ako to autor až príliš sebavedome tvrdí (s. 25). Nie je pravda ani to, že „*Slovensko viedlo od decembra 1941 vojnu s USA*" (s. 31); je totiž podstatný rozdiel medzi deklarovaním vojny a vedením vojny.

Viacero chýb je aj pri opise udalostí okolo SNP. Do bojov v SNP nebolo nikdy nasadených 80 tisíc vojakov, ale približne o 20 tisíc menej (s. 123); zbehov z tejto armády nikdy nepopravovala vojenská polícia, ale velitelia príslušných jednotiek (s. 124), v každom prípade však išlo len o výnimočné prípady. Veľkým prekvapením pre historikov je aj tvrdenie, že povstalecké vedenie chcelo údajne zachovať slovenský štát (s. 131); je totiž všeobecne známe, že jedným z hlavných cieľov povstaleckého politického vedenia bolo odstránenie slovenskej štátnosti a obnova ČSR. Generála Turanca partizáni nezajali v Trenčianskych Biskupiciach (ktoré ani nikdy nemali vo svojej moci), ale na Sliači (s. 121); postrieľaná skupina Nemcov v Turčianskom Sv. Martine dňa 28. 8. 1944 nebola nijakou misiou, tobôž diplomatickou (s. 116 – 117); veľmi pochybnou je aj údajná hrozba zrovnania troch povstaleckých miest (B. Bystrica, Zvolen, Brezno) so zemou ako trest za SNP (čo autor preberá od M. S. Ďuricu); legendou je aj údajný pamätník (či tabuľa) J. Tisovi v Jeruzaleme (s. 307), ktorý tam nikdy nestál. Židia v r. 1942 neboli vyvážaní do Poľska, keďže Poľský štát de facto nejestvoval (s. 282).

Po roku 1918 nijaká slovenská politická strana ani sila reálne neuvažovala s existenciou Uhorska; nevedno preto, kde autor nabral tvrdenie, že „*katolíci po rozpade monarchie pripúšťali možnosť zotrvania autonomizovaného Slovenska v Uhorsku*" (s. 151); tým navyše u čitateľa vytvára dojem, akoby práve katolíci boli promaďarskí, resp. prouhorskí. Napriek všetkým prechmatom, ktoré sa v našej krajine po vojne diali, je prehnaným tvrdenie, že by sa od roku 1944 na Slovensku „*vraždy na dlhé roky stali štandardným prostriedkom politického boja*" (s. 151). Odsúdených na smrť retribučnými súdmi bolo viac než 17 osôb, až vyše 40 (s. 164); nie je pravdou ani to, že „*v Prahe nepadol ani jeden trest smrti*" (s. 340).

Niekedy bez kritického zváženia cituje memoáre, a to aj tam, kde by mal vychádzať z overených objektívnych faktov. Príkladom sú niektoré tvrdenia prebrané zo spomienkovej knihy J. Balka. Tak napr. prídelový systém nezačal v r. 1942, ale o rok skôr, a ani problémy so zásobovaním nenastali až v roku 1944 (s. 254). Ak by si aspoň námatkovo prelistoval napr. dobové hlásenia štátnobezpečných orgánov o situácii v jednotlivých okresoch a obciach, našiel by problémov so zásobovaním viacero, a to už od prvých rokov existencie štátu.

Autor patrí ku generácii, ktorá 1. SR nezažila, ba ako sám píše, ku generácii, ktorej boli objektívne informácie o tomto štáte zamlčované či falšované. V knihe však nachádzame niekoľko tvrdení týkajúcich sa obdobia, ktoré autor už aktívne prežil, no ktoré podáva dosť skreslene. Za viaceré spomeniem aspoň vyzdvihovanie Jána Čarnogurského ako hlavného spolutvorcu 2. SR z roku 1993 – povedľa V. Mečiara (s. 377 – 380). Každý, kto len trochu pozná vtedajšie reálie vie, že Čarnogurského „kroky" k samostatnosti neprekročili rámec teoretických, aj časovo vzdialených abstraktných projekcií, a práve KDH pod jeho taktovkou už od roku 1990 hlasovalo proti všetkým konkrétnym krokom smerujúcim k slovenskej suverenite.

Menším faut pas sú chybné mená súčasných autorov. Tak známeho spisovateľa a ekonóma Mariána Tkáča prekrstil na Martina (s. 259, 260), Annu Magdolenovú zas na Máriu (s. 283). Niekedy popúšťa uzdu fantázii o možných historických modeloch (napr. s. 43); inde sa dopúšťa neadekvátnych, priam krkolomných spojení (napr. na s. 121 píše, že krvavé bombardovanie Nitry Sovietmi v marci 1945 bolo vlastne dôsledkom nezapojenia sa nitrianskej posádky do SNP, čo nijako neobstojí). Inde zo strany autora došlo k neadekvátnym, uleteným interpretáciám či terminológii. Režim 1. SR bol sotva „*katolícky*"; v mnohom sa totiž zásadám katolicizmu otvorene protivil, najmä v otázke antižidovského rasizmu (s. 81). Vzhľadom na silné pozície kléru v politike by sa skôr mohlo hovoriť o klerikálnom režime, čo je rozdiel. Nesúhlasím ani s tým, že v prípade SNP išlo primárne „*o boj dvoch vnútorných prúdov*". Aj napriek všetkým negatívam a rozporným hodnoteniam bolo v priebehu dvoch mesiacov jeho existencie totiž určujúcim protinacistické (v praxi protinemecké) zameranie (s. 101). Protižidovské výtržnosti v septembri 1945 v Topoľčanoch len sotva môžeme označiť za „*pogrom*" (s. 205), ako to autor preberá, a to z jednoduchého dôvodu – neboli tu obyvateľstvom zabíjaní. K takýmto atrocitám zo strany Slovákov – na rozdiel napr. od susedných Poliakov či Ukrajincov - v 20. storočí nedochádzalo.

Na s. 381 napr. autor vyzdvihuje údajnú „*schopnosť*" čsl. diplomacie, že získala tri malé obce pri Bratislave – Jarovce, Rusovce, Čunovo. No ak boli tri malé obce úspechom, ako potom hodnotiť fakt, že len nedlho predtým sa tá istá diplomacia vzdala 25 slovenských obcí na Orave a Spiši, ktoré navyše vydala napospas etnickým čistkám zo strany Poliakov, ktoré sa už v tom čase rozbiehali? A čo Podkarpatská Rus, ktorú československí politici Stalinovi odstúpili bez mihnutia oka?

PhDr. Martina Fiamová
(1977), absolventka Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, študijný odbor história – archeológia. Pracuje v Ústave pamäti národa

BAUER, J.: *Úvahy o holokaustu.* Praha: Academia, 2009, 322 s.

Profesor Jehuda Bauer, ktorý sa narodil v roku 1926 v Prahe, patrí k popredným svetovým znalcom holokaustu. Pôsobí o. i. na Hebrejskej univerzite v Jeruzaleme, prednáša na viacerých zahraničných vysokých školách a je autorom desiatok štúdií a vedeckých prác.

Úvahy o holokauste vznikli z myšlienky opätovne vydať výber z toho, čo J. Bauer k problematike holokaustu publikoval. Výsledkom však nie je len súbor jeho textov za určité obdobie, ale publikácia, na stránkach ktorej znova premýšľa o otázkach, na ktoré už v minulosti hľadal odpovede, čo ho niekedy privádza k novým pohľadom na holokaust ako zlomovú udalosť v dejinách ľudstva. Autor si pri písaní tohto diela kládol náročný cieľ – prispieť k práci tých, ktorí sa snažia o odstránenie hrozby rozsiahleho a vzájomného zabíjania, pretože rozhodne netrpí ilúziou, že sa niečo podobné ako holokaust nemôže zopakovať. Aby tento cieľ mohol splniť, stanovuje si najprv predmet práce, vyslovuje sa k jeho rôznym výkladom a venuje sa niekoľkým aspektom predkladaného problému. Svoje dielo začína definíciami, pokračuje „*historiozoficky*" (kladie si otázku, či je možné holokaust vysvetliť), aby pristúpil k ústrednej téme – porovnaniu s inými genocídami. Venuje sa aj analýze pokusov iných historikov podať súhrnné vysvetlenie holokaustu, a zároveň sám predkladá jeden z možných výkladov. Jadrom jeho výkladu sú kapitoly venované židovským reakciám v čase holokaustu. Na stránkach knihy nediskutuje o tom, kto a kedy vydal rozkaz Židov vyvražditi – dávny spor medzi intencionalistami a funkcionalistami považuje za zastaraný. Kladie si otázku, prečo sa to stalo a načrtáva ďalšiu, ktorá musí nasledovať – akú úlohu v tomto príbehu hrajú obete. Musíme vedieť, ako sa obete nacizmu správali, s akou základnou kultúrnou výbavou začínali a či im ich správanie alebo výbava v niečom pomohli. Poznanie toho, čo si mysleli, ako reagovali a čo robili, nám podľa J. Bauera môže poskytnúť poučenie, varovanie a možno i povzbudenie. V tom spočíva dôvod, prečo sa autor v knihe dôkladne venuje práve židovským obetiam holokaustu.

Celá publikácia pozostáva z jedenástich kapitol a dodatku, ktorý tvorí prejav J. Bauera v Bundestagu. Hneď v prvej kapitole si kladie základnú otázku: Čo bol holokaust? Na samom počiatku však načrtáva dôležitý problém práce historika – aké úskalia mu kladie pri formulovaní záverov jeho vlastná subjektívnosť a „zaujatosť". „Vysvetliteľnosť" holokaustu je ústrednou témou celej druhej kapitoly. Holokaust bol ľudskou udalosťou a páchateľov viedli ľudské dôvody, je preto vysvetliteľný. Správne sa zamýšľa nad tým, čo si mnohí ľudia odmietajú priznať, že konanie nacistov nebolo „neľudské" – bolo až príliš ľudské. Výstraha obsiahnutá v holokauste spočíva práve v tom, že činy páchateľov môže za určitých okolností zopakovať ktokoľvek. Kladie si otázky, prečo hromadné vraždenie priniesla práve nacistická diktatúra a čo k tomu prinútilo jej úradníkov. To, čo pripravilo pôdu pre nacizmus, bol podľa J. Bauera radikálny antisemitizmus intelektuálnej elity „*posadnutej pseudomesiášskou ideou zachrániť ľudstvo pred Židmi*", a nie antisemitizmus najširších vrstiev. Intelektuáli sa stali hlavným prevodovým mechanizmom vražedných rozkazov, pričom morálnu zodpovednosť zobral na seba vodca a režim. Odporu voči vyvražďovaniu potom zabránil umiernený antisemitizmus rozšírený u veľkej časti nemeckej populácie. Tento výkladový model však rozhodne neplatí len pre Nemecko. Porovnávaním s genocídami Arménov, Tutsiov, Rómov, Poliakov a i. (kapitola 3) autor zodpovedá otázku, či holokaust naozaj nemá v dejinách obdobu a či má určité črty, ktoré sa pri iných podobných udalostiach nevyskytli. Prichádza k záveru, že holokaust je akousi najextrémnejšou genocídou. Pre J. Bauera je „*bezprecedentný*", a to predovšetkým kvôli motivácii páchateľov. Kým pri ostatných genocídach hrali hlavnú úlohu praktické ohľady, pri holokauste išlo o čisto ideologický základný impulz. Ďalším faktorom je jeho celosvetový univerzálny charakter, ktorý nemá v ľudských dejinách obdobu. Tretím základným prvkom, ktorý ho odlišuje od ostatných genocíd, je jeho plánovaná absolútnosť – zahynúť mali všetci Židia bez rozdielu.

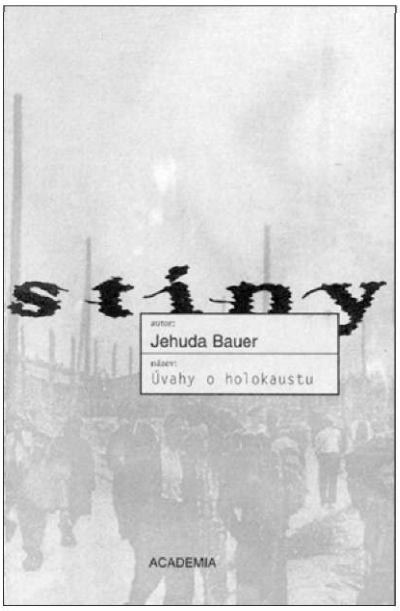

V kapitolách štyri a päť sa venuje ucelenym interpretáciám holokaustu Z. Baumana, J. Herfa, G. Alyho, D. Goldhagena, J. Weissa a S. Friedländera. Tak ako v celej knihe, aj tu preukazuje hlbokú znalosť a orientáciu v nesmiernom počte publikácií a štúdií k problematike holokaustu, ktoré využíva pri svojich úvahách a argumentácii. Knihu Z. Baumana *Modernity and the Holocaust* síce označuje za mimoriadne závažnú a jeho analýzu za

brilantnú, pričom jej venuje takmer polovicu štvrtej kapitoly, to však len preto, aby nakoniec zhodnotil, že je neuspokojivá a rozporuplná a Baumanove definície sú vágne. Rovnaký nepomer medzi analyzovanými dielami badať aj v nasledujúcej kapitole, ktorej veľká väčšina je venovaná Goldhagenovej knihe *Hitler's Willing Executioners*.

Nasledujúce stránky sú venované problematike židovského odboja, ozbrojeného i neozbrojeného odporu a patria k čitateľsky najzaujímavejším. Rozmanité formy odporu sú ilustrované na nespočetnom množstve prípadov. Zahŕňajú celé spektrum príbehov Židov, od tých čo vystúpili proti prenasledovateľom so zbraňou v ruke, po osudy osôb snažiacich sa kultúrnou či vzdelávacou činnosťou povzbudiť morálku v getách a táboroch. Rozoberá i úlohu židovských rád a židovskej polície z hľadiska ich kooperácie či kolaborácie s nacistickým režimom, prípadne ich zapojenie v odboji. Možnostiam záchrany sa z iného uhla pohľadu venuje v kapitole „Pokusy o záchranu: Prípad osvienčimskej správy".

V ôsmej kapitole sa zaoberá otázkou genderu. Osud židovských žien však ilustruje len na jedinom príklade G. Fleischmannovej, vedúcej predstaviteľky tzv. Pracovnej skupiny v rámci Ústredne Židov na Slovensku. Okrem neho sa postaveniu Židoviek v koncentračných táboroch či v rámci odboja venuje len veľmi okrajovo.

Je schopná ponúknuť nejaké odpovede a vysvetlenia holokaustu teológia? Túto otázku si autor kladie v deviatej kapitole a hoci sa venuje len teológii judaizmu, prináša prehľadné a zaujímavé zhrnutie rôznych teologických vysvetlení a vyjadrenia významných židovských mysliteľov, snažiacich sa podať výklad holokaustu. Bauer však teologické vysvetlenia tejto udalosti považuje za *„bytostne irelevantné"* a nedomnieva sa, že náboženská viera vysvetľuje holokaust alebo hociktorý iný historický jav – je to podľa neho len *„slepá ulička"*.

V jedenástej kapitole skúma účinok katastrofy na svet bezprostredne po tom, čo k nej došlo a kladie si viackrát diskutovanú otázku vplyvu holokaustu na štát Izrael. Spojitosť medzi holokaustom a vznikom štátu Izrael vidí len nepriamo. Preživší Židia boli síce ústredným faktorom dosiahnutia nezávislosti, ale to je približne všetko. Odmieta tvrdenie, že by „pocit viny" na strane priaznivcov rozdelenia Palestíny viedol k ich rozhodnutiu zaň hlasovať. J. Bauer zároveň označuje za nezmyselné aj tvrdenia, že prípadná existencia židovského štátu v roku 1939 by bola schopná holokaustu zabrániť.

Dodatok knihy tvorí autorov prejav, ktorý predniesol na pôde nemeckého Bundestagu 27. januára 1998. Zhrňuje v ňom závery svojich úvah, s ktorými sa čitateľ stretne už na predchádzajúcich stránkach publikácie a v kocke vyjadruje to, čo chcel autor k problematike povedať.

J. Bauer už v úvode píše, že pôsobenie holokaustu neslabne, ale je čoraz silnejšie. Zdá sa, že je tomu tak preto, lebo si mnohí začínajú uvedomovať, že vypovedá niečo veľmi dôležité o ľudskom rode. Holokaust je varovanie, všetci sme možné obete, možní páchatelia a možní prizerajúci sa. Je dôležité šíriť poznatky o ňom, pretože *„aj keby šanca, že rozum zvíťazí, bola len jedna k miliónu, máme morálnu povinnosť sa o to pokúsiť"*.

Mgr. Peter Jašek, PhD.
(1983), absolvent Trnavskej univerzity v Trnave, študijný odbor história. Pracuje v Ústave pamäti národa

SEDLÁČEK, T. – PLACHÝ, J.: *Vydržet! Paměti generála Tomáše Sedláčka.* Praha: AVIS, Ministerstvo obrany ČR, 2008, 190 s.

Historická literatúra memoárového charakteru patrí medzi atraktívne a vyhľadávané práce nielen medzi čitateľskou verejnosťou, ale aj medzi profesionálnymi historikmi. Tí prví v nej vidia zaujímavý pohľad do zákulisia udalostí či rôzne „pikošky" zo života známych osobností a oceňujú neformálny štýl písania týchto diel, ktorý je často atraktívnejší ako „triezvejší" pohľad profesionálnych historikov, pre ktorých sú zasa memoáre osobností ďalším zdrojom poznania predmetu ich práce. A to takým zdrojom, ktorý môže osvetliť aj tmavé stránky dejín, ku ktorým sa nám (zámerne, alebo nedopatrením) nezachovali nijaké iné prameňe. Samozrejme, historik si pri preberaní musí udržať nevyhnutný kritický odstup a konfrontovať reálnosť výpovede s dostupnými prameňmi. Záleží ale aj od samotného autora memoárov, nakoľko dovolí nahliadnuť do pozadia udalostí, ktorých bol svedkom alebo aktérom, a nakoľko jeho pamäť a serióznosť ponúka pravdivý obraz udalostí, ktoré opisuje.

Boli aj takí jednotlivci, ktorí počas svojho života prežili vo vysokých funkciách niekoľko zlomov a dramatických udalostí. To sa týka najmä osobností žijúcich v 20. storočí, ktoré bolo v našom geopolitickom priestore bohaté na udalosti dejinného významu. Medzi osobnosti, ktoré viaceré z týchto udalostí prežili na vlastnej koži, patrí aj český generál Tomáš Sedláček, dôstojník z povolania,

účastník odboja na Západe v rokoch 2. svetovej vojny, bojov na Dukle a v Slovenskom národnom povstaní, po vojne väznený komunistami, ktorého pamäti vyšli koncom roku 2008 pod patronátom českého ministerstva obrany. Kniha vyšla aj vďaka podnetu a pomoci vojenského historika Jiřího Plachého z pražského Vojenského historického ústavu, ktorý je zároveň jej editorom.

Autor spomienky rozdelil do 30 kapitol, zachytávajúcich v chronologickom poradí jeho život na pozadí historických udalostí, ktorých bol svedkom aj priamym aktérom. V jednotlivých kapitolách podáva Sedláček obraz svojho života od detstva cez roky strávené na Vojenskej akadémii v Hranicích na Morave, rozbitie ČSR, útek na Západ a zapojenie sa do Benešom vedeného odboja, roky strávené v Anglicku, nasadenie po boku Červenej armády na Dukle, účasť v Slovenskom národnom povstaní, oslobodenie a obnovenie ČSR, nastolenie komunistického režimu až po roky strávené v komunistických väzniciach a lágroch, konečne pád komunizmu a nástup demokracie v roku 1989. Rozsah kapitol je kvantitatívne približne rovnaký, čitateľa môže prekvapiť, že pomerne veľa priestoru venoval generál Sedláček aj udalostiam po roku 1989, keď bol jedným z popredných funkcionárov obnovujúcich sa legionárskych organizácií. Ťažisko knihy však tvoria roky, ktoré strávil na Západe v exilovej Benešovej armáde a roky, ktoré prežil v komunistických väzniciach. Pritom môžeme vďaka spôsobu spracovania jednotlivých udalostí spoznať autora aj ako človeka, jeho osobnosť a postoje k dobovým udalostiam a ľuďom, ktorí ho v živote obklopovali.

Generál Sedláček pochádzal z vojenskej rodiny, čo sa prejavilo v jeho životnej kariére, pre ktorú bola kariéra dôstojníka z povolania pochopiteľnou voľbou. Nemenej pochopiteľná bola aj jeho voľba emigrovať a pripojiť sa k vojskám na Západe, kde sa od roku 1939 začal formovať odboj proti Nemcom. Po porážke Francúzska v roku 1940 sa jeho ťažisko prenieslo do Veľkej Británie, kde vojaci strávili štyri roky prípravou na boje proti Nemcom, ktorých sa potom zúčastnili po boku Červenej armády a západných spojencov.

Zo slovenského pohľadu sú zaujímavé pasáže, ktoré venuje Sedláček bojom na Dukle v roku 1944 a Slovenskému národnému povstaniu, ktorých sa aktívne zúčastnil ako náčelník štábu delostrelectva II. česko-slovenskej paradesantnej brigády. Jeho pohľad na udalosti a vývoj v Československu je videný optikou, ktorá bola napokon typická pre väčšinu Čechov v spoločnom štáte, teda stotožnenie sa s Československom ako s rozšíreným Českom a považovanie Československa za „náš" štát. Azda najvýrečnejšie to dokazuje pasáž, v ktorej generál Sedláček hodnotil zánik spoločného štátu v roku 1992. Na ilustráciu je dobre ju odcitovať: „(rozdelenie ČSFR) *... nám zahraničným vojákům, se to moc nelíbilo. My jsme bojovali za Československo a čechoslovakismus jsme považovali za nadřazený tomu, jestli je někdo Čech nebo Slovák. Lidé se teď stále dohadují, jestli mělo být referendum nebo ne, ale to by podle mého názoru nic nevyřešilo* (...) *Na Slovensku bylo v té době dost lidí, kteří vzpomínali na válečný Slovenský stát a nepřipouštěli si, že to byla vlastně jen Hitlerem uměle vydržovaná záležitost*" (s. 172). Napokon, čitateľ by tento postoj vycítil, aj keby nebol expressis verbis vyjadrený v citovanej pasáži. Ak nie čítaním „medzi riadkami", tak minimálne tým, že pri spomínaní Slovenského štátu alebo elitnej formácie slovenskej armády Rýchlej divízie sú tieto písané dehonestujúcou formou, ako Slovenský štát v úvodzovkách (s. 37) či tzv. Rýchla divízia (s. 98).

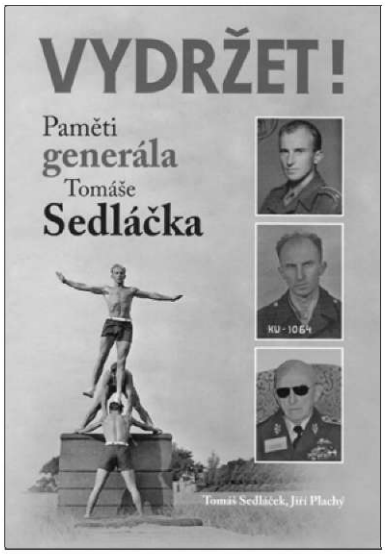

Aj pre vyššie uvedené stanovisko je zaujímavé hodnotenie, aké ponúka Sedláček o situácii na Slovensku v rokoch 1944, keď sa zúčastnil bojov na Dukle a neskôr v SNP. Pri hodnotení stratégie Sovietov voči SNP, a najmä voči II. paradesantnej brigáde, dochádza k (správnemu) záveru, že Sovieti robili obštrukcie čs. vojakom preto, lebo chronicky nedôverovali tomu, čo sami nevymysleli a nemali úplne pod kontrolou (s. 98). Z Dukly bola II. paradesantná brigáda začiatkom októbra nasadená do bojov na frontoch SNP, kde povstalecká armáda bojovala prakticky svoje posledné boje a zoči voči postupujúcim Nemcom opúšťala jedno postavenie za druhým. Rozpadnutý front potom museli často lepiť práve formácie II. paradesantnej brigády. O pomeroch na Slovensku Sedláček píše: „*Velice nás všechny překvapilo, že na Slovensku bylo pátým rokem války všechno k dostání – maso, cukr, benzin, jezdilo se bez omezení, prostě všechno... Bylo to divné, věděli jsme, jak to vypadá v Anglii i jinde, v Sovětském svaze a v Polsku, kde bylo všechno rozsekané a tady to na nás působilo až neuvěřitelně.*" (s. 101 – 102).

Bojovú morálku povstaleckej armády však zhodnotil ako nepríliš vysokú.

Po porážke Povstania sa museli vojaci II. paradesantnej brigády stiahnuť do slovenských hôr, kde čakali celú zimu na prechod frontu a oslobodenie Červenou armádou. Podmienky na prežitie v horách v zime boli mimoriadne ťažké, zásoby vojaci získavali od miestneho obyvateľstva. Napokon vojnu šťastne prežili, avšak ich odmena za službu pre Československo nebola primeraná. Po nástupe komunistov k moci v roku 1948 sa vojaci, ktorí slúžili v čs. armáde na Západe, stali podozriví a na mnohých z nich čakalo prenasledovanie, prepustenie zo služby a väzenie. To posledné postihlo aj Tomáša Sedláčka, ktorý bol v roku 1951 zatknutý, obvinený z protištátnej činnosti a odsúdený na doživotné väzenie. Trest si potom odpykával vo všetkých väčších komunistických väzeniach. Sedláček opisuje verne pomery, v akých väzni museli žiť, spomína aj metódy vypočúvania, ktorým musel čeliť ešte predtým, ako ho vo vykonštruovanom procese odsúdili. Sedláček spoznal aj dva najťažšie československé kriminály – Leopoldov a Mírov. Najmä Leopoldov bol „prominentným" väzením, kde si odpykávali trest poprední politici, vojaci a vôbec ľudia, ktorí boli pre komunistickú mašinériu nebezpeční, keďže sa s ňou nestotožnili. Pomery vo väzniciach po odsúdení vykresľuje Sedláček ako veľmi ťažké, na ktorých prežitie potreboval človek veľa vnútornej sily a oporu musel nájsť aj v spoluväzňoch. Po smrti Stalina a Gottwalda v roku 1953 sa pomery predsa len zlepšili a časť väzňov odoslali do pracovných táborov, kde mali väčšiu voľnosť.

Tak ako v každej pasáži svojich memoárov, aj v kapitolách venujúcich sa vlastnému utrpeniu za komunizmu môžeme vidieť najmä ľudský rozmer. Poukazuje na to, že ľudí zavretých do väzníc a lágrov komunisti obrali nielen o najplodnejšie roky ich života a spôsobili im nesmierne fyzické a psychické utrpenie, ale v mnohých prípadoch im odsúdením na dlhoročné väzenie rozbili rodiny, ktoré na sebe niesli biľag zradcov a menejcenných občanov. To bol aj prípad generála Sedláčka. Ten sa síce napokon dostal z väzenia vďaka amnestii prezidenta v roku 1960, ale jeho problémy neprestali. Okrem toho, že sa mu rozpadla rodina, ho po prepustení sledovala ŠtB, a navyše sa vrátil do sveta, ktorý sa zmenil. Musel sa sám prebíjať životom a začínať odznova, keďže bol súdne degradovaný a na ďalšiu vojenskú kariéru nemohol kvôli komunistom ani pomyslieť. Pri spomienkach na toto obdobie Sedláček upozornil, že ani po páde režimu nikto neodsúdil tých komunistov, ktorí mali osobný podiel na zločinoch. Aj napriek existencii zoznamov spolupracovníkov ŠtB skonštatoval, že záujem o vypracovanie zoznamov ľudí, ktorí v nemenšej miere ako príslušníci ŠtB krútili kolesá komunistického teroru, nám chýbajú. Išlo najmä o prokurátorov, sudcov, tajomníkov strany, členov akčných „trojok" alebo „pätiek", vyšetrovateľov a pod. (s. 152).

Napriek citeľnému odmäku v roku 1968 sa Sedláček dočkal vojenskej a občianskej rehabilitácie až po roku 1989, keď mu vrátili hodnosť a vyplatili odškodné. Navyše sa angažoval aj v obnovených legionárskych spolkoch a jedno obdobie bol predsedom Československé obce legionářské. Verejné funkcie musel opustiť na prelome milénií v dôsledku zdravotných problémov. Je však dobré, že autor memoárov neobchádza ani posledné obdobie svojho života, v ktorom nás oboznamuje s mnohými problémami, ktoré aj napriek pádu komunizmu v Česko-Slovensku zostali.

Z obsahovej stránky azda možno knihe vyčítať, že sa niektorým témam (napr. aj bojom v SNP alebo na Dukle) venuje v menšom rozsahu. Na druhej strane pri memoároch je vecou autora, čomu sa bude venovať, a život generála Sedláčka bol taký bohatý, že je na čo spomínať. Text by možno niekedy bolo dobré doplniť vysvetľujúcou poznámkou editora, ktorý mohol osvetliť niektoré iba načrtnuté historické súvislosti a priblížiť v texte uvedené osoby.

Treba v každom prípade oceniť, že kniha je vydaná vo veľmi kvalitnej väzbe a na kriedovom papieri. Vhodným doplnením sú fotografie rozdelené po celom texte diela a doplnené kópiami niektorých zaujímavých dokumentov, vďaka čomu môže čitateľ lepšie precítiť atmosféru doby, v ktorej generál Sedláček žil. Aj reprezentatívna väzba a tlač knihy svedčia o tom, akej úcte sa v Čechách všeobecne tešia moderné dejiny a zvlášť ich osobnosti. Vyššie konštatovanie podčiarkuje úvodné slovo prezidenta Českej republiky Václava Klausa, ktorým je kniha uvedená. A umožňuje aj porovnávať – koľkým slovenským osobnostiam sa podarilo napísať memoáre a ako vyzeralo ich vydanie? Koľkí vládni politici sa zúčastňovali ich prezentácií či dokonca k nim písali predhovor? Veľa ich iste nebolo.

Reakcia predsedu Správnej rady Ústavu pamäti národa Ivana A. Petranského na článok Petra Gettinga uverejnený v týždenníku Plus 7 dní 9. septembra 2010

V tohtoročnom 37. čísle týždenníka Plus 7 dní bol na stranách 90 – 93 uverejnený článok redaktora Petra Gettinga „Na stráž?" s podtitulom „Počas predošlej vlády sa vedenie Ústavu pamäti národa vyfarbilo do hneda", ktorý sa lživými tvrdeniami, zámernou manipuláciou a selekciou faktov snaží urážlivým a úplne neprijateľným spôsobom vyvolať dojem, že som prívržencom fašizmu a že sa ÚPN stal „hlásnou trúbou slovenského fašizmu".

Pán Getting ústavu vyčíta zámernú nečinnosť v odhaľovaní zločinov, ktoré boli režimom Slovenskej republiky spáchané počas rokov 1939 – 1945, ako aj ich relativizovanie. Systematický vedecký výskum predmetného obdobia sa pritom v rámci Ústavu pamäti národa začal až po mojom nástupe do funkcie predsedu Správnej rady ÚPN. Jedným z mojich prvých krokov bol aj vznik samostatnej sekcie vedeckého výskumu. Od roku 2007 ústav vydal 33 publikácií, z ktorých sa 15 venovalo obdobiu do roku 1945. Pre porovnanie, v rokoch 2003 – 2006 ústav nevydal ani jednu knihu, ktorá by hovorila o zločinoch tohto obdobia. Napríklad monografie o Hlinkovej mládeži a Hlinkovej garde sú vôbec prvými pokusmi o ucelené spracovanie dejín týchto organizácií a ich negatívnych stránok.

Na odsúdeniahodné prejavy režimu na Slovensku do roku 1945 upozorňujeme aj v rámci diskusných večerov ústavu, vedeckých štúdií a článkov, prednášok na školách a na vedeckých konferenciách. V roku 2008 sme usporiadali veľkú vedeckú konferenciu „Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938 – 1945", ktorá sa, ako už samotný názov napovedá, venovala výlučne politicky, nábožensky a rasovo motivovanej perzekúcii občanov. Vydali sme rovnomennú 500-stranovú publikáciu. V roku 2009 sme ako vôbec prvá inštitúcia na Slovensku zverejnili zoznamy župných a okresných veliteľov HG pričom budeme pokračovať aj vo zverejňovaní jej nižších štruktúr. Jednou z najväčších úloh, ktoré ústav v blízkej budúcnosti čakajú, je medzinárodná vedecká konferencia pri príležitosti 70. výročia prijatia tzv. Židovského kódexu – „Protižidovské zákonodarstvo na Slovensku a v Európe", ktorá sa uskutoční budúci rok.

Môžem zodpovedne vyhlásiť a preukázať, že počas môjho pôsobenia (od roku 2007) urobil ÚPN pre výskum perzekúcií v rokoch 1939 – 1945 neporovnateľne viac než v predchádzajúcom podobne dlhom období svojej existencie (2003 – 2006). Nehovoriac už o tom, že mne samému je problematika tragédie židovského obyvateľstva na Slovensku osobne blízka – som autorom publikácie „Život pod hviezdou" (2008), opisujúcej tragický osud Tomáša Munka, jednej z obetí protižidovských perzekúcií (na základe knihy vznikol dokumentárny film aj rozhlasová hra). Musím tiež poznamenať, že databáza arizovaných židovských podnikov spolu s menami arizátorov bola zverejnená na základe môjho rozhodnutia, pričom riešiteľ tohto projektu, ktorý už na ÚPN nepracuje, ho s veľkou námahou dokončil až na moje opakované naliehanie.

Pán Getting vo svojom článku lživo konštatuje, že sme mu neodpovedali na jeho otázku „aký je počet zamestnancov, ktorí sa podieľajú na výskume slovenského fašizmu a holokaustu". Musím teda zopakovať, čo sme pánovi Gettingovi už napísali (a stačilo si to len prečítať): „Projekt mapujúci osudy slovenských Židov, na ktorom spolupracujeme aj s Dokumentačným strediskom holokaustu a Múzeom holokaustu vo Washingtone, má jedného zodpovedného riešiteľa, pričom parciálne témy súvisiace s prenasledovaním Židov v rámci svojich projektov skúmajú ďalší štyria pracovníci sekcie vedeckého výskumu." Pán Getting by sa však po prečítaní odpovede nemohol až tak efektne hrať na investigatívneho novinára, ktorý následne napíše, že „téme slovenského holokaustu sa totiž podľa našich zistení venuje v celom ÚPN jeden jediný zamestnanec, aj to popri iných povinnostiach!". V tejto súvislosti ponechám bokom, že sa pán Getting vo svojich otázkach pýtal iba na, citujem: „pracovnikov, ktori sa v sucasnosti venuju problematike slovenskeho holokaustu, arizacii a vobec teme prenasledovania Zidov", pričom v otázke nie je ani slovo o „počte zamestnancov, ktorí sa podieľajú na výskume slovenského fašizmu". Pre lepšie pochopenie možností Ústavu pamäti národa zapojiť pracovníkov do jednotlivých výskumných projektov uvádzam, že k dnešnému dňu má sekcia vedeckého výskumu spolu s riaditeľom 11 (slovom jedenásť) vedeckých pracovníkov, ktorí sa venujú obom totalitám, teda obdobiam 1939 – 1945 a 1945 – 1989. Uvedomujeme si, že množstvo neprebádaných tém, ktoré zásadným spôsobom ovplyvňovali osudy ľudí žijúcich na Slovensku v 20. storočí, by si vyžadovalo ove-

ľa vyšší počet vedeckých pracovníkov, no naša finančná situácia nám to naozaj neumožňuje. Zodpovedný riešiteľ projektu „Osudy slovenských Židov v rokoch 1939 – 1945" sa v súčasnosti vo svojej práci primárne venuje doteraz absolútne nepreskúmanej problematike majetkovej perzekúcie Židov v rámci pozemkovej reformy.

Je otázne, či si pán Getting pred napísaním svojho článku prečítal aspoň časť z veľmi podrobných odpovedí, ktoré sme mu zaslali. Ak by to urobil, vyhol by sa viacerým chybným tvrdeniam. Ťažko by napríklad mohol obdobie končiace júnom 1939 (teda obdobie, počas ktorého došlo k likvidácii demokracie, začiatkom budovania Slovenského štátu a jeho nedemokratického režimu) označovať za „obdobie medzivojnovej demokracie, ktoré ÚPN vôbec nemá skúmať". Po prečítaní odpovedí by taktiež nemohol tvrdiť, že v roku 1945 bola nastolená demokracia. V skutočnosti došlo k vzniku autoritatívneho režimu Národného frontu s rozhodujúcim vplyvom komunistickej strany, bez opozičných politických strán a s obmedzenou možnosťou slobodne vyjadrovať názory. Po roku 1945 boli aj naďalej hrubo porušované ľudské i občianske práva a práva národnostných menšín, o. i. dochádzalo k masovým vraždám civilného obyvateľstva pri nútenom vysídlení či k zavlečeniu našich občanov do sovietskych gulagov. Aj z tohto dôvodu zákon o pamäti národa zahŕňa obdobie rokov 1945 – 1948 do obdobia neslobody.

Tieto tvrdenia pána Gettinga však pôsobia iba ako maličkosti v porovnaní s časťou článku, v ktorej jednu z obetí komunistického režimu Alberta Púčika (popraveného v roku 1951) označuje za „mladého slovenského nácka" snažiaceho sa po roku 1945 „o návrat starých fašistických pomerov". Ústavu vyčíta, že zamlčiava niektoré udalosti zo života Púčika. Pánovi Gettingovi pravdepodobne robí problém vnímať čítaný text, vo svojej odpovedi sme mu totiž dali do pozornosti knihu „Odkaz živým – Prípad Albert Púčik a spol." vydanú v roku 2008, ktorá podrobne informuje o živote Alberta Púčika a otvorene hovorí aj o jeho členstve a pôsobení v Hlinkovej mládeži. Pán Getting taktiež „zabudol" spomenúť, že A. Púčik, E. Tesár a A. Tunega boli po roku 1989 plne rehabilitovaní, ich poprava teda bola justičnou vraždou. Pán Getting v tejto súvislosti zároveň šokujúco obhajuje Antona Rašlu, človeka, ktorý sa po roku 1948 stal jedným z prominentných aktérov komunistických justičných perzekúcií (vrátane justičných vrážd) a ktorý bol aj prokurátorom v prípade A. Púčik a spol. Pán Getting nespomína, že pán Rašla bol popredným presadzovateľom sovietskeho trestného zákonodarstva v Československu, naopak, v čitateľoch sa snaží vzbudiť dojem, že rehabilitáciou Púčika sa „nenápadne dláždi cesta pre hlavný výsledok", ktorým má byť „očistenie Tisa a ním aj slovenského katolíckeho fašizmu", keďže A. Rašla bol prokurátorom aj v procese s Jozefom Tisom. Nad takýmto konštruktom ostáva rozum stáť... Mimochodom, prípad A. Púčika a spol. patril medzi témy, v ktorých sa osobne veľmi aktívne angažoval aj zakladateľ ÚPN Ján Langoš a aj vydanie knihy „Odkaz živým" bolo naplánované ešte za jeho života.

O celkovom odbornom vyznení článku pána Gettinga sa netreba dlho zmieňovať. Darmo, chýbajúce odborné historické vzdelanie sa nedá nahradiť konzultáciami (hoci aj častými) s niekoľkými historikmi, ktorí aj z dôvodu nenaplnených osobných ambícií ochotne využijú každú príležitosť zaútočiť na Ústav pamäti národa, sami však nemajú toľko charakteru, aby sa pod svoje vyjadrenia aj podpísali. V tejto súvislosti chcem všetkých uistiť, že, tak ako v minulosti, aj do budúcnosti uvítam každú konštruktívnu kritiku, predovšetkým vo forme odborných recenzií, ktorá posunie prácu ústavu vpred.

O „objektivite" autora článku a jeho úprimnej snahe hľadať pravdu najlepšie hovorí formulácia otázok, ktoré ústavu adresoval, ako aj skutočnosť, že následné odpovede s malými výnimkami zámerne úplne ignoroval. Taktiež v sebe nenašiel dostatok charakteru ani síl, aby v rámci svojho článku uviedol odkaz na odpovede, ktoré sme spolu s jeho otázkami na internetových stránkach ÚPN (www.upn.gov.sk) zverejnili už 31. augusta 2010, o čo sme ho v rámci našej komunikácie poprosili. K zverejneniu odpovedí ešte pred tým, ako by článok vôbec vyšiel, nás prinútila zjavná predpojatosť otázok pána Gettinga, ktorá nikoho nemohla nechať na pochybách, že pôjde o tendenčný článok, ktorého jediným a skutočným cieľom bude snaha očierniť moju osobu a Ústav pamäti národa. Čitateľom týždenníka Plus 7 dní sme chceli týmto neobvyklým krokom ponúknuť možnosť vytvoriť si na základe otázok pána Gettinga a pripravených odpovedí vlastný názor na prácu Ústavu pamäti národa, ako aj prácu pána Gettinga.

V jednom má však pán Getting predsa pravdu. Ústav pamäti národa je naozaj povinný propagovať myšlienky slobody a obrany demokracie, a to predovšetkým pred osobami verejne šíriacimi extrémizmus a nenávisť. Hoci by boli aj redaktormi najčítanejšieho časopisu.

Ivan A. Petranský
predseda Správnej rady
Ústavu pamäti národa

Premiéra filmu Jozef a jeho bratia

Vo štvrtok 13. mája 2010 sa v Bratislave uskutočnila slávnostná premiéra nového dokumentárneho filmu Ústavu pamäti národa a Združenia inteligencie Rusínov Slovenska Jozef a jeho bratia. Film režisérky Anny Hlaváčovej rozprávа životný príbeh Jozefa Bobalika, na ktorom dokumentuje osudy obyvateľov Slovenska dobrovoľne vysídlených do Sovietskeho zväzu po druhej svetovej vojne. Film konfrontuje naivné očakávania vysídlencov s krutou realitou stalinského režimu.

Predseda Správnej rady ÚPN Ivan A. Petranský uvádza do života nový film. Foto: Štefan Badura

Vernisáž výstavy November '89 v Senci

V piatok 14. mája 2010 sa v priestoroch Mestského múzea v Senci uskutočnila vernisáž výstavy November '89, ktorú autorsky pripravili Ústav pamäti národa, Slovenské národné múzeum a Slovenský národný archív v spolupráci s Národnou radou SR. Výstava návštevníkom na základe dobových fotografií, artefaktov, ale aj dokumentov ŠtB pripomína udalosti a atmosféru prelomových dní z novembra 1989.

Popis k fotografii: Príhovor riaditeľa Mestského múzea v Senci a spoluautora výstavy Gábora Strešňáka (vľavo). Foto: Ľubomír Ďurina

Prezentácia publikácie *Drahomilovaní moji! Korešpondencia Alberta Púčika 1944 – 1951*

V stredu 26. mája 2010 sa v priestoroch knihkupectva Svet knihy v Bratislave uskutočnila prezentácia knihy Róberta Letza a Blažeja Beláka *Drahomilovaní moji! Korešpondencia Alberta Púčika 1944 – 1951*. Publikácia ÚPN oboznamuje s korešpondenciou jednej z najvýznamnejších postáv protikomunistickej rezistencie na Slovensku – Alberta Púčika. Výber korešpondencie zachytáva obdobie od jeho vysokoškolských štúdií v Bratislave až po jeho násilnú smrť. Ide o časové rozpätie ohraničené rokmi 1944 – 1951. Dielo prináša kolekciu 84 listov, ktoré odzrkadľujú jeho zmýšľanie, odkrývajú jeho vnútorný svet, ale vovádzajú nás aj do rodinných pomerov, priateľských vzťahov a dobových spoločenských pomerov na Slovensku. Záštitu nad podujatím prevzal poslanec NR SR František Mikloško.

Zľava: predseda Správnej rady ÚPN Ivan A. Petranský, poslanec NR SR František Mikloško, moderátor Rudolf Dobiáš, autori publikácie Róbert Letz a Blažej Belák. Foto: Branislav Kinčok

ÚPN na festivale Bažant Pohoda 2010

Knihy ÚPN zaujali predovšetkým mladých návštevníkov festivalu. Foto: Branislav Kinčok

Na festivale Bažant Pohoda 2010, ktorý sa uskutočnil v dňoch 8. až 10. júla 2010 na trenčianskom letisku, sa zúčastnil aj Ústav pamäti národa. Festival „odštartoval" premietaním dokumentárnych filmov z produkcie ÚPN Bohom zabudnuté kúty a November +20. V stánku ÚPN si záujemcovia o moderné dejiny mohli vybrať z bohatej ponuky publikácií vydaných ústavom.

Nové knihy ÚPN

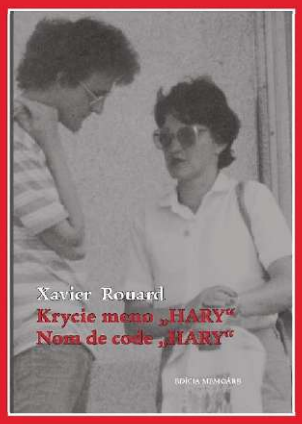

ROUARD, Xavier: *Krycie meno „Hary"*. Bratislava: Ústav pamäti národa 2010. ISBN 978-80-89335-17-6.

Francúzsky diplomat Xavier Rouard vo svojich memoároch vydáva svedectvo o vlastných skúsenostiach s československou Štátnou bezpečnosťou. Komunistická rozviedka ho sledovala a preverovala počas jeho 16-mesačného pobytu vo funkcii spolupracovníka obchodného oddelenia francúzskeho veľvyslanectva v Prahe v rokoch 1984 – 1985. Chcela ho získať pre svoju činnosť a nasmerovať na niektorý cieľ súvisiaci s NATO. Xavier Rouard porovnáva realitu s pohľadom ŠtB na jeho osobu a svoje rozprávanie dopĺňa prepisom a komentovaním dôležitých dokumentov z proveniencie ŠtB. Kniha s úmyslom osloviť slovenského aj francúzskeho čitateľa je napísaná v dvojjazyčnej slovensko-francúzskej verzii.

KUBÍK, Petr: *Slovensko-talianske vzťahy*. Bratislava: Ústav pamäti národa 2010. ISBN 80-0888-22-25685.

Kniha objasňuje slovensko-talianske vzťahy počas existencie prvej Slovenskej republiky a v neľahkých vojnových časoch. Diplomatické vzťahy sa začali rozvíjať po 11. apríli 1939, keď talianska vláda uznala slovenskú nezávislosť. V prvom období (1939 – 1943) sa vzájomné vzťahy všestranne rozvíjali v oblasti diplomacie, obchodu, kultúry, propagandy, médií a športu a mali vzostupnú tendenciu. Azda len neuskutočnené návštevy na najvyššej úrovni a nedokončená kultúrna dohoda vrhajú niekoľko tieňov na toto vcelku pozitívne obdobie rozvoja vzájomných vzťahov. Zlom nastal po talianskom vojenskom a politickom kolapse v lete 1943. Hoci v tomto druhom období (1943 – 1945) Slovenská republika udržovala vzťahy s Talianskou sociálnou republikou, ktoré vydržali do apríla 1945, obmedzovali sa iba na základné diplomatické kontakty a na skromnú obchodnú výmenu. Oba štáty potom zanikli vo víre európskeho medzinárodného vývinu. Práca takmer stopercentne čerpá z nepublikovaných archívnych zdrojov – Slovenského národného archívu (Fond MZV), Archívu MZV Praha a z Historicko-diplomatického archívu MZV v Ríme.

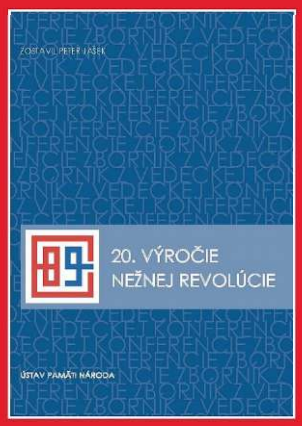

JAŠEK, Peter (zost.): *20. výročie Nežnej revolúcie*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2010. ISBN 97880-89335-29-9.

Zborník je výstupom z medzinárodnej vedeckej konferencie, ktorú Ústav pamäti národa v spolupráci s HNClubom zorganizoval v dňoch 11. – 12. novembra 2009 v Bratislave pri príležitosti 20. výročia pádu komunizmu v bývalom Československu. Na konferencii odzneli príspevky bádateľov zo siedmich krajín, v ktorých poukázali nielen na domáce udalosti odohrávajúce sa vo vtedajšom Československu so zameraním na slovenské dianie, ale aj na ich širší medzinárodný kontext. Osobitnú pozornosť si zaslúžia príspevky venujúce sa aktivitám tajných spravodajských služieb počas Nežnej revolúcie na Slovensku. Do piatich blokov rozdelené príspevky analyzujú okrem vyššie uvedených aj problematiku dostupných prameňov k Nežnej revolúcii, vnútropolitickú akciu so zameraním na Slovensko a neobchádzajú ani problematiku ponovembrového vývinu vrátane rôznych konšpiračných teórií viažucich sa k Nežnej revolúcii. V zborníku si môžete prečítať 18 príspevkov, ktoré tvoria väčšinu z prednesených referátov.

ISSN 1336-6297